

Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή

Busta 8

Comune di Padova
Sistema Bibliotecario

ALF - SLD

Set. 4

Sottosez.

Serie 7

Sottos. 1

Unità 204

PUV 55

Selma James / Mariarosa Dalla Costa

Estremi del libro in presa della prof. Delleballe
Donazione alla biblioteca.

Autori Mariana Della Costa e Selma James
(Vedi frontespizio interno, sulla copertina l'ordine
è sbagliato)

titolo Εδιναντι τον γιναικόν και ε
κοινωνική ανατροπή

Casa editrice: No Woman's Land

(è il gruppo che lo ha pubblicato anche se non
è una vera casa editrice)

luogo Atene

anno 2008

Η δύναμη των γυναικών
και η κοινωνική ανατροπή

Το βιβλίο *“Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή”*
εκδόθηκε στην Αθήνα
τον Ιούνιο του 2008,
σε 1000 αντίτυπα.

Τίτλος πρωτοτύπου:
“The power of women and the subversion of the community”
Falling Wall Press
and a group of individuals of
Women’s Movement in England and Italy,
πρώτη έκδοση 1972

Είμαστε ενάντια στην πνευματική ιδιοκτησία
οπότε τα παρακάτω κείμενα
μπορούν να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα
για κινηματικούς σκοπούς.
Σε τέτοια περίπτωση, η αναφορά σ’ αυτή την έκδοση
θα ήταν επιθυμητή

μετάφραση από αγγλικά: No Woman’s Land
επιμέλεια: No Woman’s Land

**THE POWER
OF WOMEN
and the
SUBVERSION
of the
COMMUNITY**

**Mariarosa Dalla Costa
and Selma James**

**Η ΔΥΝΑΜΗ
ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
ΚΑΙ Η
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΑΝΑΤΡΟΠΗ**

***Mariarosa Dalla Costa
Selma James***

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έκδοση που κρατάτε στα χέρια σας περιλαμβάνει δύο κείμενα. Το πρώτο με τίτλο «Οι γυναίκες και η κοινωνική ανατροπή» κυκλοφόρησε σε μορφή μπροσούρας το 1971 στην Ιταλία, έχει έκτοτε μεταφραστεί -με εξαίρεση την Ελλάδα- σε αρκετές χώρες της Ευρώπης και αποτέλεσε σημείο αναφοράς εκείνων των φεμινιστριών που ασχολήθηκαν ειδικότερα με την θέση των γυναικών μέσα στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας. Το δεύτερο, και μικρότερο σε έκταση κείμενο, με τίτλο «Η θέση μιας γυναίκας» είναι λιγότερο γνωστό, προέρχεται από τις Ηνωμένες Πολιτείες όπου κυκλοφόρησε και αυτό ως μπροσούρα το 1952. Οι συγγραφείς των δύο αυτών κειμένων, η ιταλίδα Mariarosa Dalla Costa και η αμερικανίδα Selma James αντίστοιχα, συνεργάστηκαν μέσα στη δεκαετία του '70 στα πλαίσια ενός φεμινιστικού δικτύου που απλωνόταν σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης και των ΗΠΑ, με κεντρικό περιεχόμενο το αίτημα για μισθό στην οικιακή εργασία.

Και οι δύο συγγραφείς συμμετείχαν ενεργά στους αγώνες των γυναικών που αναπτύχθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του '60 και σε όλη σχεδόν την δεκαετία του '70, στην Ιταλία και τις ΗΠΑ. Η στράτευσή τους πέρασε κυρίως, όπως είπαμε και προηγουμένως, μέσα από το ρεύμα εκείνων των φεμινιστριών που συσπειρώθηκαν γύρω από το αίτημα

για μισθό στην οικιακή εργασία. Οι αφετηρίες και οι διαδρομές αυτού του φεμινιστικού ρεύματος ανιχνεύονται ακόμη και σήμερα με μεγάλη δυσκολία μέσα στις επίσημες γραφές γύρω από την ιστορία των γυναικών αγώνων εκείνης της περιόδου. Ωστόσο, η μαχητικότητα των απόψεών του παρέα με την καθαρή και σε βάθος ανάλυση που παρείχε για την κρυμμένη εκμετάλλευση των γυναικών μέσα στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας αποτελούν μια σημαντική κληρονομιά του γυναικείου κινήματος.

Ένα πρώτο βασικό χαρακτηριστικό αυτού του ρεύματος είναι ότι σχηματίστηκε μέσα από δύο διαφορετικές πολιτικές διαδρομές και ιστορικές παραδόσεις· κατά μία έννοια μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η «μισή» του ιστορική καταγωγή είναι από τις ΗΠΑ και η «άλλη μισή» από την Ιταλία. Στην Ιταλία, το ρεύμα ξεπήδησε στις αρχές της δεκαετίας του '70 μαζί με την έκρηξη της ιταλικής αυτονομίας. Η πρώτη αυτόνομη φεμινιστική οργάνωση, η Lotta Femminista (Φεμινιστικός Αγώνας), ιδρυτικό στέλεχος της οποίας ήταν η Mariarosa Dalla Costa, δημιουργήθηκε το 1971 από γυναίκες που αποχώρησαν από την εργατική οργάνωση Potere Operaio. Η Lotta Femminista συμμετείχε σε καμπάνιες για την έκτρωση και προώθησε τη δημιουργία ομάδων και επιτροπών για τον μισθό για την οικιακή εργασία σε διάφορες πόλεις της Ιταλίας. Το 1972, η Lotta Femminista ίδρυσε τη Διεθνή Κολλεκτίβα Φεμινιστριών (International Feminist Collective) μέσα από την οποία ήρθε σε επαφή με άλλες ομάδες φεμινιστριών από διάφορες χώρες, ειδικά την Αγγλία, τη Γερμανία, τις ΗΠΑ και τον Καναδά.

Κουβαλώντας την πλούσια παράδοση και τα εργαλεία ανάλυσης του πολιτικού ρεύματος του εργατισμού¹, οι ιταλίδες φεμινίστριες ήταν από τις πρώτες που μίλησαν μαχητικά και ανατρεπτικά για την θέση των γυναικών μέσα στον καπιταλιστικό κόσμο, υποστηρίζοντας θερμά την αναγκαιότητα ενός αυτόνομου γυναικείου αγώνα. Αυτό σήμαινε

μεταξύ άλλων πως ζητήματα που είχε αναδείξει στη δεκαετία του '60 ο εργατισμός σχετικά με την κεντρικότητα του βιομηχανικού εργάτη μέσα στον ταξικό ανταγωνισμό τέθηκαν σε κριτική και παραγωγική αμφισβήτηση, καθώς ο ιταλικός Μάης έφερνε στο προσκήνιο τις νέες ανάγκες του προλεταριάτου μέσα στη σφαίρα όχι μόνο της παραγωγής αλλά και της αναπαραγωγής, απ' όπου αναδείχτηκαν νέα κινήματα, νέες προοπτικές αγώνα, όπως και νέες ανάγκες προλεταριακής αυτοοργάνωσης. Δεν είναι ο χώρος εδώ για να μιλήσουμε για το πέρασμα από τον εργατισμό στην εργατική αυτονομία. Έχει σημασία όμως να τονίσουμε ότι οι ιταλίδες φεμινίστριες κατάφεραν από τη μια να αξιοποιήσουν την πλούσια παράδοση και την εμπειρία των εργατικών αγώνων των προηγούμενων χρόνων και από την άλλη κατάφεραν να τις εξελίσουν. Με ποιο τρόπο; Αμφισβητώντας κυρίως εκείνες τις απόψεις και εμπλουτίζοντας εκείνες τις αναλύσεις για την εκμετάλλευση της εργασίας με σκοπό να αποκαλυφθεί ο κρυφός μέχρι τότε ρόλος των γυναικών μέσα στον καταμερισμό που παράγει αυτή η εκμετάλλευση. Οι ιταλίδες φεμινίστριες λοιπόν έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο πέρασμα προς την αυτονομία. Βέβαια δεν ήταν ειρηνική μια τέτοια μετάβαση, ειδικά μέσα στις οργανώσεις της άκρας αριστεράς στην Ιταλία που αποτύγχαναν να κατανοήσουν το μέγεθος και το είδος της έκρηξης του γυναικείου κινήματος. Κυρίως αυτό που συνέβη ήταν ότι καθώς οι γυναίκες αποχωρούσαν από τις οργανώσεις συγκρουόμενες

¹ Ο εργατισμός υπήρξε ένα θεωρητικό και πολιτικό ρεύμα μάχης που αναπτύχθηκε κυρίως στη δεκαετία του '60 με κεντρικό πεδίο αναφοράς και δράσης τα εργοστάσια του ιταλικού βορρά. Μέσα από την έρευνα και τον αγώνα μέσα στα εργοστάσια, ο εργατισμός πρόσφερε πλούσια περιεχόμενα ανάλυσης για την κυριαρχία του κεφαλαίου και τις αντιθέσεις που παράγονται μέσα στο εργοστάσιο, όπως επίσης μίλησε για ένα καινούριο υποκείμενο του ταξικού ανταγωνισμού: τον εργάτη-μάζα.

με την ηγεσία, συχνά φορτώνονταν την κατηγορία ότι διασπούσαν την ενότητα της εργατικής τάξης². Είναι η περίοδος όπου για παράδειγμα, μέλη της ακροαριστερής οργάνωσης Lotta Continua το Νοέμβριο του 1975 επιτέθηκαν σε πορεία γυναικών υπέρ των εκτρώσεων, μόνο και μόνο επειδή είχε απαγορευτεί η συμμετοχή ανδρών σε αυτή, γεγονός που οδήγησε σε διάλυση την οργάνωση τον Νοέμβριο του επόμενου έτους.

Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, το ρεύμα ξεπήδησε με έναν διαφορετικό τρόπο, μέσα από την έκρηξη των κινημάτων του '68. Είναι η περίοδος όπου στις ΗΠΑ οι αυτόνομοι αγώνες των μαύρων αποκάλυπταν το σχέδιο καπιταλιστικής εκμετάλλευσης με όρους φυλής, γεγονός που βοήθησε τις γυναίκες να αντιληφθούν την αξία και την δύναμη του δικού τους αγώνα ως εργατριών μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία. Είναι η περίοδος που η ανταρσία των φοιτητών έθετε σε κρίση τα πανεπιστήμια και το εκπαιδευτικό σύστημα. Είναι η περίοδος που τα συνδικάτα έμπαιναν στο στόχαστρο των μαύρων εργατών και εργατριών, επειδή είχαν καταντήσει συνδιαχειριστές της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και εχθροί των ταξικών αγώνων. Μέσα σε αυτές τις ιστορικές συνθήκες ήταν που γυναίκες από τις ΗΠΑ, με τις δικές τους εμπειρίες και παραδόσεις από τους αγώνες που είχαν σχέση όχι μόνο με την εργασία στους χώρους της παραγωγής, αλλά και με τη στέγαση, την πρόνοια και τις τιμές των βασικών αγαθών αναπαραγωγής³, συναντήθηκαν με τις ιταλίδες φεμινίστριες και έτσι πήρε σάρκα και

² Το κείμενο «Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή» της Dalla Costa αποτελεί με έναν τρόπο το μανιφέστο αποχώρησης της ίδιας αλλά και άλλων γυναικών από την Potere Operaio. Με αυτήν την έννοια αποτέλεσε και μεγάλο σκάνδαλο μέσα στους κόλπους της αριστεράς στην Ιταλία.

³ Το δεύτερο κείμενο της έκδοσης «Η θέση μιας γυναίκας» αναφέρεται σε τέτοιους αγώνες στις ΗΠΑ.

οστά η Καμπάνια για Μισθό στην Οικιακή Εργασία μέσω της Διεθνούς Κολλεκτίβας Φεμινιστριών. Στις ΗΠΑ, όπως και στην Ιταλία, η Καμπάνια προωθήθηκε μέσα από ομάδες και επιτροπές σε διάφορες πόλεις. Από τη Νέα Υόρκη μέχρι το Λος Άντζελες, και από το Μιλάνο μέχρι τη Σικελία, οι ομάδες όργωναν τις εργατικές γειτονιές, νοίκιαζαν χώρους και έφτιαχναν στέκια για να μιλάνε με άλλες γυναίκες.

Ένα δεύτερο εξίσου βασικό χαρακτηριστικό του ρεύματος είναι ότι ήρθε σε ανοικτή ρήξη και στη θεωρία και στην πράξη με τις οργανώσεις της αριστεράς και τα συνδικάτα τόσο στην Ιταλία όσο και στις ΗΠΑ, ρήξεις που είχαν να κάνουν με τα θέσφατα της αριστερής ιδεολογίας περί «ορθόδοξης ταξικής πάλης». Δεν ήταν φυσικά μόνον οι φεμινίστριες που ήρθαν σε τέτοιες ρήξεις. Το κλίμα του '68 ήταν ευρύτερα εκρηκτικό: μέσα από τις κοινότητες των μαύρων, τα κινήματα των φοιτητών και τους νεολαίους άνεργους της μητρόπολης, ξεπηδούσαν πολυποίκιλες αρνήσεις και ανταρσίες ενάντια στα κατεστημένα του φορντικού κόσμου. Ενάντια στην ηθική της εργασίας, ενάντια στη μονοτονία της αλυσίδας παραγωγής, ενάντια στους κώδικες των σεξουαλικών σχέσεων. Σε ένα τέτοιο κλίμα είναι που οι αυτόνομες φεμινίστριες από την Ιταλία βγήκαν πρώτες και μίλησαν καθαρά και ξάστερα για την *κοινωνία ως ένα διευρυμένο καπιταλιστικό εργοστάσιο*. Στρέφοντας αρχικά το βλέμμα τους στις γυναίκες της εργατικής τάξης, οι αυτόνομες φεμινίστριες υποστήριξαν με συγκροτημένο και μαχητικό τρόπο ότι μέσα στο σπίτι οι γυναίκες παρείχαν κοινωνική εργασία που δεν είχε ούτε ωράριο, ούτε διακοπές ούτε και αποδοχές. Και ότι κατά συνέπεια, η εκμετάλλευση της εργασίας δεν πραγματοποιείται μόνο στους χώρους της οργανωμένης παραγωγής, όπως υποστήριζαν τα ορθόδοξα κομμουνιστικά εγχειρίδια, αλλά και έξω από αυτούς, μέσα στο σπίτι και την οικογένεια. Επομένως, οι γυναίκες, που μέσα στο σπίτι παράγουν και αναπαράγουν την εργατική δύναμη,

αποτελούν κι αυτές άμισθες εργάτριες μέσα στο καπιταλιστικό κοινωνικό εργοστάσιο, οπότε και οι αυτόνομοι αγώνες των γυναικών κόντρα σε αυτήν την πλευρά της εκμετάλλευσης είναι σημαντικοί αγώνες για το σύνολο της εργατικής τάξης. Για την αριστερά της εποχής, σύμφωνα με την οποία μόνο οι λευκοί, αρσενικοί εργάτες κατέχουν κεντρική θέση μέσα στον ταξικό ανταγωνισμό και εκφράζουν το προλεταριάτο, οι θέσεις αυτές ήταν κάτι παραπάνω από αιρετικές. Ήταν θέσεις πολύ πιο ανατρεπτικές, θέσεις που μιλούσαν για «το εδώ και τώρα» σε αντίθεση με την αναμονή μιας μακρινής και υπό ωρίμανση επανάστασης που υπόσχονταν τα κομμουνιστικά κόμματα. Ήταν στην τελική θέσεις ενάντιες στη ντετερμινιστική ανάγνωση του Μαρξ και τους οπαδούς της, για τους οποίους ο καπιταλισμός διέπεται από αντικειμενικούς νόμους που ορίζουν την ανάπτυξη ή όχι των ταξικών αντιθέσεων. Οι ιταλίδες φεμινίστριες ήταν οι πρώτες που αναγνώρισαν τον καπιταλισμό ως ένα σχέδιο οργάνωσης των σχέσεων γύρω από την εκμετάλλευση της εργασίας, που είναι σύνθετο και επεκτατικό σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής. Και από τις πρώτες που οργανώθηκαν αυτόνομα προς την κατεύθυνση ανατροπής αυτού του σχεδίου μέσα στην καθημερινότητα των κοινωνικών σχέσεων. Και εδώ βρίσκεται η ειρωνία. Οι σύγχρονες κατηγοριοποιήσεις των φεμινισμών (που είναι κυρίως ακαδημαϊκής προέλευσης) κατατάσσουν το πολιτικό αυτό ρεύμα στην κατηγορία των «μαρξιστριών». Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει αυτός ο άκυρος ιστορικά χαρακτηρισμός, ούτε να μας μπερδεύει. Πρώτον επειδή όπως αναφέραμε παραπάνω το εν λόγω ρεύμα χρησιμοποίησε την εμπειρία του γυναικείου κινήματος, αλλά και τα εργαλεία του μαρξιστικού έργου, για να στρέψει κυρίως τα βέλη του στην αριστερά και τις τρέχουσες μαρξιστικές αναλύσεις για την τάξη και τον ταξικό αγώνα, είτε ήταν αρσενικής είτε θηλυκής προέλευσης. Και δεύτερον, επειδή τέτοιες «ιδεολογικοποιήσεις» επιδιώκουν

να απαξιώσουν το ταξικό πρόσημο αυτών των αγώνων, επειδή προφανώς κάτι τέτοιο βολεύει τους ίδιους τους παραχαράκτες της ιστορίας. Οι μετέπειτα ροζ και εναλλακτικές αποχρώσεις του φεμινισμού που βολεύτηκαν μέσα στην ιδεολογική νίκη των αφεντικών και την αφομοίωση είχαν κάθε συμφέρον να δικαιολογήσουν την ύπαρξή τους με το να αποτινάσσουν μετά βδελυγμίας την υλικότητα των ταξικών αντιθέσεων, επειδή απλούστατα στέκονταν μακριά από αυτές κι επειδή το να μιλάς για αντιθέσεις σημαίνει να μιλάς για αντικαπιταλιστικούς αγώνες. Με αυτή λοιπόν την έννοια το πολιτικό αυτό ρεύμα των φεμινιστριών κατηγοριοποιήθηκε ως μαρξιστικό: για να υποτιμηθεί το αντικαπιταλιστικό του περιεχόμενο, για να αμβλυνθούν οι αιχμές του.

Η ζωή του ρεύματος έσβησε λίγο μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70, όπως συνέβη εν γένει και με τη ζωή ολόκληρου του γυναικείου κινήματος. Και μερικά χρόνια αργότερα, εκεί στις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν κράτος και αφεντικά πέταξαν το δόλωμα των ίσων ευκαιριών στις γυναίκες και άνοιξαν τον δρόμο στην ανάπτυξη μιας μεγάλης γκάμας υπηρεσιών αναπαραγωγής (φαστ φουντ, παιδικοί σταθμοί, κλπ), που στελεχώθηκαν από φθηνές εργάτριες, και όταν την ίδια περίοδο ξηλώνονταν όλοι οι τομείς της πρόνοιας, το έδαφος των αντιστάσεων είχε ήδη υποχωρήσει. Ένα σεβαστό ποσοστό των φεμινιστριών είχε ήδη μπει στη γυάλα των πανεπιστημίων και άρχισε να καταπιάνεται με τα άνοστα ιδεολογικά ζητήματα των «ταυτοτήτων» και της «υποκειμενικότητας». Και η οικιακή εργασία, η άμισθη αυτή σκλαβιά; Παρέμεινε υποτιμημένη και φυσικά πάντοτε με ταξικό και θηλυκό πρόσημο, σαν ένας ανοικτός λογαριασμός, σαν ένα σχέδιο που παρέμεινε ημιτελές: μόνο που αυτή τη φορά είναι οι μετανάστριες από την ανατολή και το νότο του καπιταλιστικού αυτού κόσμου που εργάζονται με μισθούς πείνας στα νοικοκυριά της Δύσης.

Όπως θα διαβάσετε και στα κείμενα που εκδίδουμε, ο κίνδυνος να

αφομοιωθούν τα αιτήματα και οι αρνήσεις του γυναικείου κινήματος, όπως και ο κίνδυνος να αμβλυνθούν όλες του οι αιχμές και να μετασχηματιστούν σε νέες μορφές καπιταλιστικών προσταγών δεν διέφυγαν από την αντίληψη των συγγραφέων. Και δεν διέφυγαν εξαιτίας της ιδιαίτερης επιμονής του φεμινιστικού αυτού ρεύματος να μεταφράζει όλα τα ζητήματα του γυναικείου κινήματος στη βάση των υλικών αντιθέσεων που παράγει το κεφάλαιο, στη βάση ότι το κεφάλαιο είναι σχέση που αρθρώνεται μέσα στην κοινωνία και ότι συνεπώς ο αγώνας οφείλει να στοχεύει στην καταστροφή αυτής της σχέσης με όποιες μορφές αυτή εμφανίζεται και επιβάλλει ιεραρχίες και ρυθμίσεις πάνω στα δύο φύλα. Αυτός είναι και ο λόγος που κρίναμε σημαντική την παρούσα έκδοση. Η γυναικεία χειραφέτηση, σαράντα σχεδόν χρόνια μετά, άλλαξε μεν τον δυτικό κόσμο αλλά δεν ξεμπέρδεψε με το θηλυκό πρόσημο της εκμετάλλευσης της εργασίας, που καθώςμπολιάζεται από την φυλή και την τάξη, εξακολουθεί να διαμορφώνει νέες ιεραρχίες στην ταξική πυραμίδα των δυτικών κοινωνιών. Και δεν ξεμπέρδεψε επειδή μέσα από την παρακμή του γυναικείου κινήματος, και με ευθύνη των ίδιων των πρωταγωνιστριών του, μαράθηκε κι εκείνη η ουσιαστική συνιστώσα της χειραφέτησης που δεν ήταν αφομοιωσίμη: η αντικαπιταλιστική.

Δεν είναι τυχαίο ότι το γυναικείο κίνημα στην Ελλάδα που αναπτύχθηκε στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '80 δεν υιοθέτησε αυτή την αντικαπιταλιστική οπτική του φεμινισμού, παρότι υπήρξαν αυτόνομες γυναικείες οργανώσεις με αξιόλογη δράση οι οποίες περιστρέφονταν περισσότερο γύρω από τα λεγόμενα ρεύματα του «πολιτιστικού φεμινισμού» που μιλούσαν για τη γυναικεία φύση και ταυτότητα. Η βασική κατά τη γνώμη μας έλλειψη στην ελληνική φεμινιστική βιβλιογραφία αυτής της διεθνώς γνωστής και κλασικής έκδοσης οφείλεται τόσο σε αυτό όσο κυρίως στο εξής: στο φιλτράρισμα που είχαν ήδη υποστεί

τα περιεχόμενα του γυναικείου κινήματος στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, ένα θεσμικό φιλτράρισμα που εξήγαγε κυρίως νόμους και μεταρρυθμίσεις για δικαιώματα και ισότητα. Γι' αυτόν τον επιπλέον λόγο κρίναμε, μέσω της παρούσας έκδοσης, απαραίτητη την κάλυψη αυτής της έλλειψης στην ελληνική βιβλιογραφία.

Κλείνοντας τον πρόλογό μας, να πούμε δυο λόγια παραπάνω για τις συγγραφείς. Σήμερα, η Mariarosa Dalla Costa διδάσκει στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα στην Ιταλία και όντας επηρεασμένη από το κινήματα των αυτοχθόνων στον Τρίτο Κόσμο και από το ρεύμα του Οικοφεμινισμού, ασχολείται με τη γη ως παράγοντα αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Η Selma James δεν ήταν και ούτε είναι ακαδημαϊκός. Ήταν νοικοκυρά και κατά καιρούς εργάστηκε σε διάφορα εργοστάσια στις ΗΠΑ. Έχει γράψει ένα επίσης εξαιρετικό κείμενο με τίτλο «Sex, Race and Class» το 1975, που πιθανότατα να είναι στα μέρη μας πιο γνωστό. Σήμερα, συμμετέχει στο διεθνές δίκτυο Global Women's Strike, που έχει ως κεντρικό αίτημα την ανάσχεση των στρατιωτικών δαπανών προς όφελος των κοινωνικών, δηλαδή την επένδυση όχι στον πόλεμο και τις φυλακές αλλά στην πρόνοια. Το κείμενο που έγραψε το 1952 και δημοσιεύουμε εδώ αποτελεί μια εξαιρετική περιγραφή της εργασίας του νοικοκυριού, της ψυχολογίας και των συνηθειών που διαμορφώνει αυτή η εργασία μέσα στην απομόνωση του σπιτιού.

Τα δύο κείμενα της έκδοσης αυτής εκδόθηκαν το 1972 στην Αγγλία από τη Women's Power Collective με τη μορφή μπροσούρας και υπό

τον ενιαίο τίτλο «The Power of Women and the Subversion of the Community»⁴. Η Selma James έγραψε ειδικά γι' αυτή την αγγλική έκδοση μια εισαγωγή που μιλάει για τις ιστορικές προκλήσεις με τις οποίες ήρθε αντιμέτωπο το γυναικείο κίνημα στην Ιταλία και τις ΗΠΑ, όπως και για τις αριστερές ιδεολογικές αγκυλώσεις περί ταξικής πάλης που το κίνημα έπρεπε να αντιπαλέψει.

Η παρούσα έκδοση είναι μετάφραση αυτής της αγγλικής μπροσούρας.

Καλή ανάγνωση.

No woman's land

Αθήνα, Ιούνιος 2008

⁴Στη συνέχεια αυτή η μπροσούρα εκδόθηκε στην Ιταλία, τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ισπανία.

Διαλέξαμε να μην μεταφράσουμε τον τίτλο αυτολεξεί. Η λέξη community επιλέχτηκε από τις αγγλίδες εκδότριες για να οριστούν οι κοινωνικές σχέσεις έξω από τους χώρους εργασίας, στο σπίτι και την κοινότητα (δες και το τέλος της εισαγωγής της Selma James). Όμως στα ελληνικά, η φράση «ανατροφή της κοινότητας» δεν είναι σαφής και αποτυγχάνει να αποδώσει το περιεχόμενο. Έτσι αποφασίσαμε να αποδώσουμε τον τίτλο βασιζόμενες στην ιταλική έκδοση («Potere femminile et sovversione sociale»).

**Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΤΡΟΠΗ**

**Mariasosa Dalla Costa
Selma James**

Ε ΔΥΝΑΜΗ ΤΩΝ ΤΥΝΑΙΚΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Μαρίτσα Δάλλας Κοτλά

Σελίνα Τζαμάρ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα κείμενα που ακολουθούν έχουν γραφτεί με απόσταση 19 χρόνων και 7000 χιλιομέτρων ανάμεσά τους.

Το πρώτο, «Οι γυναίκες και η κοινωνική ανατροπή», είναι προϊόν του νέου γυναικείου κινήματος στην Ιταλία. Είναι μια σημαντική συμβολή στο ζήτημα που θέτει η ανάπτυξη του γυναικείου κινήματος παγκοσμίως: Ποια είναι η σχέση των γυναικών με το κεφάλαιο και τι είδους αγώνα πρέπει οι γυναίκες να κάνουν για να το καταστρέψουν; Πρέπει ακόμη να προσθέσουμε πως το ερώτημα αυτό δεν είναι καθόλου ίδιο με το: Τι παραχωρήσεις μπορούμε να αποσπάσουμε από τον εχθρό; - παρόλο που τα δύο ερωτήματα φαίνεται ότι σχετίζονται. Θέτοντας το πρώτο ερώτημα θεωρούμε πως θα νικήσουμε· θέτοντας το δεύτερο υπολογίζουμε τι μπορούμε να περισώσουμε από το ναυάγιο της ήττας. Αγωνιζόμενες όμως για να νικήσουμε, μπορούμε να κερδίσουμε πολλά στη διαδρομή.

Μέχρι σήμερα το γυναικείο κίνημα ήταν αναγκασμένο να αυτοκαθοριστεί χωρίς βοήθεια, εξαιτίας της έλλειψης οποιασδήποτε σοβαρής κληρονομιάς της μαρξιστικής κριτικής για τη σχέση των γυναικών με το καπιταλιστικό σχέδιο ανάπτυξης και υπανάπτυξης. Αντιθέτως, αυτό που κληρονομήσαμε είναι μια στρεβλή και ρεφορμιστική αντίληψη για το κεφάλαιο ως *πράγματα* που αγωνιζόμαστε να ελέγξουμε ή να διαχειριστούμε, παρά ως *κοινωνική σχέση* την οποία αγωνιζόμαστε να καταστρέψουμε¹.

Ξεπερνώντας ή αναγνωρίζοντας την έλλειψη αυτής της κληρονομιάς, το κίνημά μας εξερεύνησε τη γυναικεία εμπειρία, ξεκινώντας από όσα προσωπικά γνωρίζαμε γι' αυτήν. Με τον τρόπο αυτό καταφέραμε για πρώτη φορά σε μαζική κλίμακα να περιγράψουμε με ευστοχία και διορατικότητα την υποβάθμιση των γυναικών, και τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς μας από δυνάμεις που αποσκοπούν στο να αποδεχτούμε αυτήν την υποβάθμιση, να δεχτούμε ότι είμαστε σιωπηλά και ανίσχυρα θύματα. Στη βάση αυτών των εξερευνήσεων πάνω στη γυναικεία εμπειρία, αναδύθηκαν δύο διακριτές πολιτικές τάσεις, που φαινομενικά αποτελούν τα δύο αντίθετα άκρα του πολιτικού φάσματος μέσα στο γυναικείο κίνημα.

Κάποιες από τις γυναίκες που επέμεναν ότι το φύλο* και όχι η τάξη είναι το θεμελιώδες ζήτημα, ισχυρίστηκαν πως αυτό που ονομάζουν «οικονομική ανάλυση» δεν μπορεί να συμπεριλάβει τη φυσική και ψυχολογική καταπίεση των γυναικών, και ο πολιτικός αγώνας δεν μπορεί να φέρει το τέλος αυτής της καταπίεσης. Οι γυναίκες αυτές απορρίπτουν τον επαναστατικό πολιτικό αγώνα. Λένε πως το κεφάλαιο είναι ανήθικο, πρέπει να υποστεί μεταρρυθμίσεις και τελικά να το αφήσουμε πίσω μας (υπονοώντας συνεπώς πως οι μεταρρυθμίσεις είναι ηθική υποχρέωση των γυναικών, και αποτελούν μια υπό διαπραγμάτευση και προπαντός μη βίαιη μετάβαση στον «σοσιαλισμό»), αλλά το κεφάλαιο δεν είναι ο μόνος εχθρός. Πρέπει πρώτα να αλλάξουμε τους άνδρες ή/και τους εαυτούς μας. Έτσι δεν απορρίπτεται μόνο ο πολιτικός αγώνας: απορρίπτεται και η απελευθέρωση για τη μεγάλη μάζα των γυναικών που είναι πολύ απασχολημένες δουλεύοντας ή φροντίζοντας τους άλλους, και δεν έχουν την πολυτέλεια να αναζητούν ατομικές λύσεις.

*Σ.Τ.Μ.: Ο όρος που χρησιμοποιείται στο αγγλικό κείμενο είναι η κάστα (caste), που υποδηλώνει, απ' όσο έχουμε καταλάβει, ταυτότητες οι οποίες συγκροτούνται πέρα από τις τάξεις, όπως το φύλο ή η φυλή.

Οι πιθανές μελλοντικές κατευθύνσεις αυτής της πολιτικής ποικίλλουν, κυρίως επειδή η συγκεκριμένη άποψη παίρνει διάφορες μορφές, αναλόγως με τα κοινωνικά στρώματα όπου ανήκουν οι γυναίκες που την υποστηρίζουν. Γυναίκες αυτής της άποψης από την κοινωνική ελίτ πιθανότατα θα παραμείνουν απομονωμένες – εξέλιξη εν πολλοίς ανώδυνη, αν εξαιρέσουμε το ότι αποτελεί δυσφήμιση του κινήματος. Ή μπορεί αυτή η πολιτική να γίνει πηγή παραγωγής εκείνων των τύπων μάνατζερ που αναζητά η κυρίαρχη τάξη για ρόλους διευθυντικούς, σε βάρος των επαναστατημένων γυναικών και, ισότητας γαρ, των επαναστατημένων αντρών επίσης². Παρεμπιπτόντως, η συμμετοχή σε διευθυντικά πόστα συνδέεται με ένα είδος φιλοδοξίας και ανταγωνισμού που μέχρι σήμερα αποτελούσε χαρακτηριστικό των αντρών.

Όμως η ιστορία, το παρελθόν και το μέλλον, δεν είναι απλή υπόθεση. Κάποιες από τις πιο σημαντικές ανακαλύψεις του κινήματος, και στην πραγματικότητα η ίδια η αυτονομία του, έγιναν από γυναίκες που ξεκίνησαν απαρνούμενες την τάξη και τον ταξικό αγώνα. **Το καθήκον του κινήματος σήμερα είναι να αναπτύξει μια πολιτική στρατηγική πάνω στα θεμέλια αυτών των ανακαλύψεων και πάνω στη βάση αυτής της αυτονομίας.**

Οι περισσότερες από τις γυναίκες που επέμεναν από την αρχή ότι η τάξη και όχι το φύλο ήταν το θεμελιώδες ζήτημα, στάθηκαν λιγότερο ικανές να μεταφράσουν τις ψυχουσυναισθηματικές μας εμπειρίες σε αυτόνομη και επαναστατική πολιτική δράση. Ξεκινώντας από έναν αρσενικό ορισμό για την τάξη, η απελευθέρωση των γυναικών περιορίζεται στους ίδιους μισθούς και σε ένα πιο «δίκαιο» και πιο αποτελεσματικό κράτος πρόνοιας³. Για τις γυναίκες αυτές το κεφάλαιο είναι ο βασικός εχθρός επειδή είναι *οπισθοδρομικό*, όχι επειδή *υπάρχει*. Δεν στοχεύουν στην καταστροφή της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης παρά μόνο στην πιο ορθολογική οργάνωσή της. (Η εξωκοινοβουλευτική αριστερά στην Ιτα-

λία θα ονόμαζε αυτή τη θέση «σοσιαλιστική», ως διακριτή από μια επαναστατική θέση). Όσα δεν μπορεί ένα ορθολογικοποιημένο κεφάλαιο να διορθώσει (ίσοι μισθοί, περισσότερα και καλύτερα νηπιαγωγεία, περισσότερες και καλύτερες δουλειές, κλπ) – τα ονομάζουν «καταπίεση» η οποία, όπως η Τόπισι*, η μικρή ορφανή σκλάβα που δεν γνώρισε ποτέ τους γονείς της, «απλώς μεγάλωσε». Η καταπίεση, όταν αποσυνδεθεί από τις υλικές σχέσεις, γίνεται πρόβλημα «συνειδητότητας» - στην περίπτωση αυτή πρόκειται για ψυχολογία μασκαρεμένη με πολιτική φρασεολογία. Έτσι η «ταξική ανάλυση» χρησιμοποιήθηκε για να περιορίσει το εύρος της επίθεσης τους κινήματος και για να υπονομεύσει την αυτονομία του.

Η κατ' ουσία φιλελεύθερη φύση αυτών των δύο τάσεων, που απαιτούν μια ορθολογική διαχείριση της «κοινωνίας» για την εξάλειψη της «καταπίεσης», δεν είναι συνήθως ορατή, παρά μόνον όταν βλέπουμε τις «πολιτικές» και τις «μη πολιτικές» γυναίκες να συνεργάζονται πάνω σε συγκεκριμένα αιτήματα, ή πιο συχνά, να συνεργάζονται ενάντια σε επαναστατικές πρακτικές. Οι περισσότερες από εμάς στο κίνημα δεν ανήκουμε σε καμία από αυτές τις δύο τάσεις και δυσκολευόμαστε να χαράξουμε μια πορεία ανάμεσά τους. Και οι δύο μας ρωτούν: «Είσαι φεμινίστρια ή είσαι πολιτική;»

Τις «πολιτικές» γυναίκες που μιλούν για την τάξη μπορούμε εύκολα να τις αναγνωρίσουμε. Είναι οι υπέρμαχες της γυναικείας απελευθέρωσης που ανήκουν κατά βάση όχι στο γυναικείο κίνημα, αλλά στις οργανώσεις της ανδροκρατούμενης αριστεράς. Από τη στιγμή που η στρατηγική και η δράση απορρέουν από πηγές έξω από τις γυναίκες, ο αγώνας των

*Σ.Τ.Μ.: Χαρακτήρας του μυθιστορήματος «Η καλύβα του μπάμπια Θωμά» της Harriet Beecher Stowe (1811-1896).

γυναικών αποτιμάται σε σχέση με το τι επιρροή έχει στους άνδρες, γνωστούς αλλιώς και ως «εργάτες», και η συνειδητοποίηση των γυναικών αποτιμάται σε σχέση με το αν οι μορφές αγώνα που επιλέγουν είναι αυτές που παραδοσιακά έχουν χρησιμοποιήσει οι άνδρες.

Οι «πολιτικές» γυναίκες βλέπουν εμάς τις υπόλοιπες ως μη-πολιτικές, κι αυτό συνήθως μας οδηγεί σε μια στάση αυτοπροστασίας, με αποτέλεσμα να συσκοτίζονται ή να υποτιμώνται οι πραγματικές πολιτικές διαφορές ανάμεσά μας. Αυτές οι διαφορές αρχίζουν τώρα να γίνονται αισθητές. Οι ομάδες που αυτοαποκαλούνται Ομάδες Ψυχολογίας (δεν αναφέρονται εδώ στις ομάδες αυτοσυνείδησης) τείνουν να εκφράσουν την πολιτική του φύλου με τον πιο συνεκτικό τρόπο⁴. Η άποψη όμως που βλέπει τις γυναίκες ως φύλο και μόνο ως τέτοιο, απ' όποιο στρατόπεδο κι αν προέρχεται, είναι μια διακριτή πολιτική γραμμή που βρίσκει όλο και περισσότερο πολιτική και οργανωτική έκφραση σε κάθε συζήτηση περί του τι να κάνουμε. Στην περίοδο της έντονης δραστηριότητας της εργατικής τάξης που είναι μπροστά μας, καθώς είμαστε αναγκασμένες να δημιουργήσουμε το δικό μας πολιτικό πλαίσιο, απαλλαγμένο από τις θεωρίες των ανδροκρατούμενων σοσιαλιστικών κινήματων, αυτό που θα τεθεί ως εναλλακτική λύση και θα πρέπει επίσης να αντιμετωπίσουμε και να απορρίψουμε είναι η ανάδειξη του φύλου ως πρωταρχικού ζητήματος. Μόνο πάνω σε αυτή τη βάση μπορούν οι πολιτικές της αυτονομίας να βρουν τη γλώσσα και τη δύναμή τους.

Αυτή η διαδικασία ανάπτυξης δεν εμφανίστηκε μόνο στο γυναικείο κίνημα. Το κίνημα των Μαύρων στις ΗΠΑ (και αλλού) ξεκίνησε υιοθετώντας επίσης μια αντίληψη για την πρωτοκαθεδρία της φυλής ως αντίδραση στον ρατσισμό των ομάδων όπου κυριαρχούσαν οι λευκοί αρσενικοί. Οι διανοούμενοι στο Χάρλεμ και ο Malcolm X, ο μεγάλος αυτός επαναστάτης, ήταν φυλετιστές, έβαζαν το χρώμα πάνω από την τάξη, τη στιγμή που η λευκή αριστερά έψελνε παραλλαγές του «black and white

unite and fight» ή του «negroes and labour must join together»*. Η μαύρη εργατική τάξη κατάφερε μέσα από αυτόν τον φυλετισμό να *επανορίσει την τάξη*: οι μαύροι ήταν συνώνυμοι με την εργατική τάξη (καμία άλλη κοινωνική ομάδα -εκτός ίσως από τις γυναίκες- δεν ήταν τόσο συνώνυμη με την εργατική τάξη), τα αιτήματα των μαύρων και οι μορφές αγώνα που δημιουργήσαν οι μαύροι ήταν τα πιο συνεκτικά αιτήματα και οι πιο προωθημένοι αγώνες της εργατικής τάξης. Ο αγώνας τους προσέλκυσε τελικά τους πιο αξιολογους διανοούμενους που έβλεπαν ότι ο ρατσισμός εναντίον τους ως μαύρων -ως φυλής- βασίζεται στην εκμετάλλευση των μαύρων εργατών. Όσοι διανοούμενοι περέμειναν στη λογική του φυλετισμού, ενόσω η τάξη προχώρησε πέρα απ' αυτόν, άρχισαν να αντιμετωπίζουν τη φυλή με ατομικούς όρους και κατέληξαν να γίνουν η δεξαμενή από όπου το Υπουργείο Εξωτερικών μπορούσε να ψαρέψει τα πιάνια του -διορίζοντας για παράδειγμα έναν μαύρο ως ειδικό προεδρικό σύμβουλο για την εκκαθάριση των γκέτο- ή να στελεχώσουν τη νέα τεchnοκρατία της «ενσωμάτωσης».

Με τον ίδιο τρόπο, οι γυναίκες που θεωρούν το φύλο ως θεμελιώδες ζήτημα είτε θα κάνουν τη μετάβαση στον επαναστατικό φεμινισμό με βάση έναν επανορισμό της τάξης είτε θα ενσωματωθούν στις λευκές αρσενικές δομές εξουσίας.

Αλλά οι «μαρξίστριες», όπως είπε μια γυναίκα από το κίνημα στη Νέα Ορλεάνη, είναι απλώς «μαρξιστές με φούστες». Βλέπουν τον αγώνα με έναν τρόπο που δεν έχει ποιοτικές διαφορές από ό,τι πάντα συνιστούσε για γυναίκες το οργανωμένο, και από άνδρες διαχειριζόμενο, εργατικό κίνημα. Μόνο που τώρα στον «γενικευμένο αγώνα» έχουν επισυνάψει

*Σ.Τ.Μ.: «Μαύροι και λευκοί, ενωθείτε και αγωνιστείτε» και «Οι Νέγροι και οι εργάτες πρέπει να ενωθούν».

κάτι που ονομάζουν «γυναικεία απελευθέρωση» ή «γυναικείο αγώνα».

Με αυτό το «γενικευμένος αγώνας» εννοώ την ταξική πάλη. Καθώς όμως δεν υπάρχει τίποτα στον καπιταλισμό που να μην είναι καπιταλιστικό, δεν υπάρχει τίποτα που να μην είναι κομμάτι της ταξικής πάλης. Τα ερωτήματα είναι α) Οι γυναίκες, εκτός από την περίπτωση που είναι μισθωτές εργάτριες, είναι τελικά βοηθητικές στον καπιταλισμό (όπως έχει εννοηθεί) και άρα είναι βοηθητικές σε έναν πιο θεμελιώδη και πιο γενικευμένο αγώνα ενάντια στον καπιταλισμό; Και β) Μπορεί κάτι που έχει αποκλείσει τόσο πολλές γυναίκες για τόσον πολύ καιρό να είναι τελικά «γενικευμένο»;

Η Mariarosa Dalla Costa, χρησιμοποιώντας τη γυναικεία εμπειρία που το κίνημα έχει προσπαθήσει να εξερευνήσει και να αρθρώσει, και απορρίπτοντας τόσο την υπαγωγή της τάξης στον φεμινισμό όσο και το αντίστροφο, έρχεται αντιμέτωπη με αυτό που σήμερα (προς ντροπή μας) περνάει για μαρξισμός. Το αποτέλεσμα είναι η μετάφραση των δικών μας ψυχολογικών παρατηρήσεων σε κριτική της πολιτικής οικονομίας της εκμετάλλευσης των γυναικών, που αποτελεί τη θεωρητική βάση για έναν επαναστατικό και αυτόνομο γυναικείο αγώνα. Βασιζόμενη σε όσα ξέρουμε για το πώς μας υποβαθμίζουν, προχωρά στο γιατί, απαντώντας το με ένα βάθος που δεν έχω ξανασυναντήσει μέχρι σήμερα.

Ένα μεγάλο επίτευγμα του Μαρξ ήταν το ότι έδειξε πως οι ειδικές κοινωνικές σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στους ανθρώπους κατά την παραγωγή των απαραίτητων για τη ζωή, σχέσεις που αναδύονται χωρίς να έχουν σχεδιαστεί συνειδητά, «πίσω από την πλάτη των ατόμων» (Menschen στα γερμανικά – παλιότερα το μετέφραζαν ως *men* [δηλαδή αντρών, Σ.τ.Μ.]), είναι αυτές που διακρίνουν τη μία κοινωνία από την

άλλη. Αυτό σημαίνει πως στην ταξική κοινωνία η ειδική μορφή της σχέσης μέσω της οποίας η άρχουσα τάξη καταληστεύει την εργασία των εκμεταλλεζόμενων είναι μοναδική σε κάθε ιστορική εποχή, και σημαίνει επίσης ότι όλες οι υπόλοιπες κοινωνικές σχέσεις σ' αυτήν την κοινωνία, ξεκινώντας από την οικογένεια και συμπεριλαμβάνοντας όλους τους θεσμούς, αποτελούν αντανakλάσεις αυτής της ειδικής μορφής.

Ο Μαρξ είδε την ιστορία ως μια διαδικασία αγώνα των εκμεταλλεζόμενων, οι οποίοι αμφισβητούν για μεγάλες χρονικές περιόδους και σε ξαφνικά επαναστατικά βήματα τις βασικές κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής και όλους τους θεσμούς που αποτελούν έκφραση των σχέσεων αυτών. Συνεπώς η οικογένεια ήταν η βασική βιολογική μονάδα που διέφερε σε μορφή από τη μία κοινωνία στην άλλη, και συνδεόταν άμεσα με τον εκάστοτε τρόπο παραγωγής. Κατά τον Μαρξ η οικογένεια, ακόμα και πριν την έλευση της ταξικής κοινωνίας, είχε ως βασικό μοχλό της την υποταγμένη γυναίκα· η ίδια η ταξική κοινωνία ήταν μια επέκταση των σχέσεων ανάμεσα στους άντρες, από τη μία πλευρά, και στις γυναίκες και τα παιδιά, από την άλλη, ήταν δηλαδή μια επέκταση της προσταγής του άντρα πάνω στην εργασία της γυναίκας του και των παιδιών του.

Το γυναικείο κίνημα ανέλυσε με περισσότερες λεπτομέρειες την καπιταλιστική οικογένεια. Αφού περιέγραψε τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες διαπαιδαγωγούνται έτσι ώστε να είναι υποταγμένες στους άντρες, στη συνέχεια περιέγραψε την οικογένεια ως θεσμό στα πλαίσια του οποίου οι νέοι αναγκάζονται από τη γέννησή τους να δεχτούν την πειθαρχία των καπιταλιστικών σχέσεων – η οποία με μαρξιστικούς όρους ξεκινά με την πειθαρχία της καπιταλιστικής εργασίας. Άλλες γυναίκες έχουν ορίσει την οικογένεια ως το κέντρο της κατανάλωσης, και άλλες έχουν δείξει ότι οι νοικοκυρές είναι ένα κρυμμένο απόθεμα εργατικής δύναμης· «άνεργες» γυναίκες εργάζονται πίσω από κλειστές πόρτες στο σπίτι, για να ανακληθούν και πάλι έξω όταν το κεφάλαιο τις χρειαστεί.

Το άρθρο της Dalla Costa επιβεβαιώνει όλα τα παραπάνω, θέτοντάς τα υπό μια διαφορετική βάση: η οικογένεια στον καπιταλισμό είναι κέντρο διαπαιδαγώγησης, κατανάλωσης και αποθέματος εργασίας, καθώς είναι κατ' ουσίαν κέντρο *κοινωνικής παραγωγής*. Όταν οι προγενέστεροι αυτο-αποκαλούμενοι μαρξιστές έλεγαν πως η καπιταλιστική οικογένεια δεν παρήγαγε κάτι για τον καπιταλισμό, δεν ήταν κομμάτι της κοινωνικής παραγωγής⁵, αυτό που ακολουθούσε ως συνέπεια ήταν η ακύρωση της *κοινωνικής δύναμης* των γυναικών. Ή μάλλον το αντίστροφο: καθώς υπέθεταν ότι οι γυναίκες στο σπίτι δεν μπορούσαν να έχουν κοινωνική δύναμη, δεν ήταν σε θέση να δουν ότι οι γυναίκες στο σπίτι παρήγαγαν. Αν η παραγωγή σου είναι ζωτικής σημασίας για τον καπιταλισμό, η άρνησή σου να παράγεις, η άρνησή σου να *εργαστείς*, είναι ένας βασικός μοχλός κοινωνικής δύναμης.

Η ανάλυση του Μαρξ για την καπιταλιστική παραγωγή δεν ήταν στοχασμός πάνω στο πώς λειτουργεί ο μηχανισμός της κοινωνίας. Ήταν εργαλείο ανατροπής του καπιταλισμού, αποκάλυψης εκείνων των κοινωνικών δυνάμεων που, καθώς το κεφάλαιο τις εκμεταλλεύεται, μπορούν να το ανατρέψουν. Ακριβώς επειδή ο Μαρξ αναζητούσε τις δυνάμεις που θα ανέτρεπαν αναπόφευκτα το κεφάλαιο, κατάφερε να περιγράψει τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις που εγκυμονούν την καταστροφή τους από την εργατική τάξη. Ακριβώς επειδή η Dalla Costa αναζητούσε το μοχλό της κοινωνικής δύναμης *των γυναικών* ανάμεσα σε αυτές τις δυνάμεις ανατροπής, κατάφερε να αποκαλύψει ότι ακόμα κι όταν οι γυναίκες δεν δουλεύουν έξω από τα σπίτια τους, είναι ζωτικής σημασίας παραγωγοί.

Το εμπόρευμα που παράγουν, σε αντίθεση με όλα τ' άλλα εμπορεύματα, είναι μοναδικό στον καπιταλισμό: είναι ο ζωντανός άνθρωπος - «ο ίδιος ο εργάτης».

Ο ειδικός τρόπος με τον οποίο το κεφάλαιο καταληστεύει την εργασία

είναι η παροχή μισθού στον εργάτη, που είναι αρκετός (πάνω-κάτω) για να ζήσει ο εργάτης και για να αναπαραχθούν κι άλλοι εργάτες. Ο εργάτης όμως πρέπει να παράγει περισσότερο σε εμπόρευμα απ' όσο αξίζει ο μισθός του. Δουλειά του κεφαλαίου είναι να συσσωρεύει αυτήν την απλήρωτη υπερεργασία, και αυτό είναι που του δίνει εξουσία απέναντι σε όλο και περισσότερους εργάτες: το κεφάλαιο πληρώνει για μια ποσότητα εργασίας, και παίρνει την υπόλοιπη τζάμπα ώστε να μπορεί να προστάζει περισσότερη εργασία και να παίρνει όλο και περισσότερη τζάμπα, επ' άπειρον – μέχρι να το σταματήσουμε. Με τον μισθό το κεφάλαιο αγοράζει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί το μόνο «πράγμα» που έχει ο εργάτης να πουλήσει, την εργατική του δύναμη. Η ειδική κοινωνική σχέση που αποτελεί το κεφάλαιο είναι λοιπόν η μισθωτή σχέση. Και η μισθωτή σχέση μπορεί να υπάρξει μόνο όταν η ικανότητα για εργασία γίνει εμπόρευμα. Ο Μαρξ ονομάζει αυτό το εμπόρευμα *εργατική δύναμη*.

Η εργατική δύναμη είναι ένα παράξενο εμπόρευμα, γιατί δεν είναι πράγμα. Η ικανότητα για εργασία ενυπάρχει μόνο στον άνθρωπο ο οποίος καταναλώνει τη ζωή του στη διαδικασία της παραγωγής. Αυτός ο άνθρωπος πρέπει να μείνει εννέα μήνες στη μήτρα, πρέπει να τραφεί, να ντυθεί και να εκπαιδευτεί: όταν δουλεύει πρέπει κάποιος να στρώσει το κρεβάτι του, να σκουπίσει το πάτωμά του, να φτιάξει το κολατσιό του, να καλμάρει και όχι να ικανοποιήσει τη σεξουαλικότητά του, να ετοιμάσει το φαγητό που θα τον περιμένει μετά τη δουλειά, ακόμα κι αν είναι οκτώ το πρωί μετά τη βραδινή βάρδια. *“Αν περιγράψουμε τη βασική παραγωγή και αναπαραγωγή αυτού του συγκεκριμένου ανθρώπου, περιγράφουμε τη γυναικεία εργασία”*.

Κατά συνέπεια η κοινότητα δεν είναι ένας χώρος ελευθερίας και αναψυχής βοηθητικός του εργοστασίου, χώρος στον οποίο κατά τύχη βρίσκονται γυναίκες υποβαθμισμένες στο ρόλο του προσωπικού υπηρέτητων αντρών. Η κοινότητα είναι το άλλο μισό της καπιταλιστικής οργάνωσης.

νωσης, η άλλη περιοχή της κρυμμένης καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, η *άλλη, κρυμμένη, πηγή της υπερεργασίας*⁶. Αυτή η περιοχή, που η Mariagosa ονομάζει κοινωνικό εργοστάσιο, οργανώνεται όλο και περισσότερο όπως το εργοστάσιο, όπου το κόστος και η φύση των μεταφορών, της ιατρικής περιθαλψης, της εκπαίδευσης, της δημόσιας τάξης, είναι πεδία του αγώνα⁷. Και αυτό το κοινωνικό εργοστάσιο έχει ως κεντρική φιγούρα τη γυναίκα στο σπίτι, που εργάζεται παράγοντας την εργατική δύναμη ως εμπόρευμα, *και τον αγώνα της να αρνηθεί αυτήν την εργασία*.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα αιτήματα του γυναικείου κινήματος αποκτούν ακόμη περισσότερο ανατρεπτική σημασία. Όταν λέμε, για παράδειγμα, ότι θέλουμε τον έλεγχο των σωμάτων μας, αμφισβητούμε την κυριαρχία του κεφαλαίου που έχει μεταμορφώσει τα αναπαραγωγικά μας όργανα, όπως έχει κάνει με τα χέρια και τα πόδια μας, σε μέσα συσσώρευσης υπερεργασίας, και έχει μετασηματίσει τις σχέσεις μας με τους άντρες και με τα παιδιά μας, την ίδια τη δημιουργία των παιδιών μας, *σε εργασία παραγωγική για τη συσσώρευσή του*.

Το δεύτερο κείμενο, «Η θέση μιας γυναίκας», κυκλοφόρησε αρχικά ως μπροσούρα και προέρχεται από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Γράφτηκε το 1952, στο αποκορύφωμα του Ψυχρού Πολέμου, στο Λος Άντζελες, όπου η μετανάστευση νέων εργαζόμενων γυναικών και αντρών είχε λάβει βιβλικές διαστάσεις⁸. Παρά το ότι υπογράφεται από μένα, εγώ ήμουν απλώς ένα όχημα για να εκφραστούν όσα ένιωθαν και ήξεραν οι γυναίκες, νοικοκυρές και εργάτριες στα εργοστάσια, ως μετανάστριες από το Νότο και την Ανατολή στη Χρυσή Δύση.

Από τότε ήταν ξεκάθαρο ότι η δουλειά έξω από το σπίτι δεν έκανε την αγγαρεία του σπιτιού περισσότερο ελκυστική, ούτε μας απελευθέρωσε

από την ευθύνη του νοικοκυριού. Ήταν επίσης ξεκάθαρο ότι δεν μπορούσαμε να φανταστούμε πως θα περάσουμε τη ζωή μας συσκευάζοντας σοκολάτες, ή μοντάροντας μετασηματιστές ή καλωδιώνοντας τηλεοράσεις. Απορρίπταμε και τα δύο, παλεύαμε ενάντια και στα δύο. Εκείνη την εποχή, για παράδειγμα, ένας άντρας που φόραγε ποδιά και έβαζε μπουγάδα ήταν περίεργος για τους φίλους του. Αυτό το αλλάξαμε.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο μισθός που παίρναμε γι' αυτές τις απεχθείς δουλειές ήταν αυτό που μας έδωσε το κουράγιο να παλέψουμε για τις αλλαγές που προανέφερα. Παρόλο που μισούσαμε τη δουλειά, για τις περισσότερες από μας ήταν η πρώτη ευκαιρία για μια ανεξάρτητη κοινωνική ύπαρξη έξω από την απομόνωση του σπιτιού, *και φαινόταν τότε ως η μόνη εναλλακτική σ' αυτήν την απομόνωση*. Μετά τη μαζική είσοδο των γυναικών στη βιομηχανία κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, και αφού μας έδιωξαν κακήν κακώς την περίοδο 1945-1947, από το 1947 και μετά μας ήθελαν ξανά πίσω κι εμείς επιστρέψαμε, με τον πόλεμο στην Κορέα (1949), όλο και περισσότερες. Για λόγους που εξηγήσαμε στη μπροσούρα θέλαμε χρήματα, και δεν βλέπαμε άλλη προοπτική από το να απαιτήσουμε δουλειές.

Το ότι ήμασταν μετανάστριες από περιοχές βιομηχανικές, αγροτικές ή περιοχές ανθρακωρυχείων μας έκανε να εξαρτώμαστε περισσότερο από τον μισθό, μιας και βασιζόμασταν μόνο στους εαυτούς μας. Αλλά μας έδωσε επίσης ένα πλεονέκτημα. Στις νέες βιομηχανίες της αεροναυπηγικής και των ηλεκτρονικών, πέρα από τις στάνταρ δουλειές όπου απασχολούνταν γυναίκες, για παράδειγμα στα τρόφιμα ή την ένδυση, εμείς -περισσότερες λευκές γυναίκες παρά μαύρες, που εκείνη την εποχή δεν είχαν πρόσβαση σε δουλειές με υψηλότερο μισθό- εμείς λοιπόν κατακτήσαμε μεγαλύτερη ελευθερία δράσης. Ήμασταν αποδεσμευμένες από τους πατεράδες και τις μανάδες που ήταν πίσω στην «Ανατολή» ή κάτω στο «Νότο». Τα εργατικά σωματεία της Ανατολής, που φτιάχτηκαν χρό-

νια πριν με σκληρούς αγώνες, από την εποχή που εισήχθησαν στη Δύση μετατράπηκαν σε διαπραγματευτές των 10-σεντς-το-χρόνο-αυξήσεων και έγιναν κομμάτι του μηχανισμού πειθάρχησης στην αλυσίδα παραγωγής. Άλλες παραδοσιακές μορφές «πολιτικής» οργάνωσης είτε δεν υπήρχαν είτε ήταν άσχετες μ' εμάς, και οι περισσότερες άλλωστε τις αγνοούσαμε. Με δυο λόγια, κάναμε μια κάθετη ρήξη με το παρελθόν.

Η ενέργεια όλων αυτών των γυναικών που αρνήθηκαν τις παλιές μορφές «προστασίας», ή όλων εκείνων που δεν τις γνώρισαν ποτέ, εκφράστηκε με μαζικό τρόπο στο γυναικείο κίνημα του τέλους της δεκαετίας του '60. Είκοσι χρόνια πριν όμως, καθώς συγκρούμασταν με το κεφάλαιο (άμεσα αλλά και μέσω των αντρών) σχεδόν «γυμνές» και απροστάτευτες, βρήκαμε το δρόμο μας μέσω μιας εμπειρίας που θα γινόταν όλο και περισσότερο παγκόσμια. Η εμπειρία αυτή μας έμαθε τα εξής: η δεύτερη δουλειά έξω από το σπίτι είναι ένα επιπλέον αφεντικό πάνω από το προηγούμενο· η πρώτη δουλειά μιας γυναίκας είναι να αναπαράγει την εργατική δύναμη άλλων ανθρώπων, και η δεύτερη δουλειά της είναι να αναπαράγει και να πουλά τη δική της εργατική δύναμη. Έτσι, ο αγώνας της ενάντια στην οικογένεια και στο εργοστάσιο, στους από κοινού οργανωτές της εργασίας της, της εργασίας του άντρα της και της μελλοντικής εργασίας των παιδιών της, αποτελεί ενιαίο σύνολο. Αυτή η ενοποίηση σε ένα πρόσωπο των δύο διαφορετικών πτυχών της καπιταλιστικής παραγωγής προϋποθέτει όχι μόνο μία νέα οπτική για τον αγώνα, αλλά και μια εντελώς νέα αξιολόγηση του βάρους και της κρισιμότητας των γυναικών στον αγώνα.

Αυτά είναι τα θέματα στο άρθρο της Dalla Costa. Μια γυναίκα στην Ιταλία πήρε αυτά που ανέδειξε ο αγώνας των λεγόμενων «αντιδραστηκών», «οπισθοδρομικών» ή στην καλύτερη περίπτωση «μη πολιτικών» νοικοκυρών και βιομηχανικών εργατριών στις Ηνωμένες Πολιτείες 20 χρόνια πριν, και τα χρησιμοποίησε ως σημείο εκκίνησης για μια επαναδια-

τύπωση της μαρξιστικής θεωρίας και έναν επαναπροσανατολισμό του ταξικού αγώνα. Αυτή η θεωρητική ανάπτυξη συμβαδίζει, εκφράζει και είναι απαραίτητη για το νέο επίπεδο του αγώνα που διεξάγουν διεθνώς οι γυναίκες σήμερα.

Έχουμε κάνει πολύ δρόμο, κούκλα μου.

Δεν είναι τυχαίο που το άρθρο της Dalla Costa έρχεται από την Ιταλία.

Πρώτα απ' όλα, επειδή πολύ λίγες γυναίκες στην Ιταλία εργάζονται έξω από το σπίτι, η θέση της νοικοκυράς μοιάζει παγωμένη στο χρόνο, και οι γυναίκες στο σπίτι δεν μπορούν να αντλήσουν δύναμη από γειτόνισσες ή φίλες που εργάζονται έξω από το σπίτι. Από αυτή την άποψη, η θέση μιας γυναίκας στην Ιταλία είναι πιο κοντινή με εκείνη της γυναίκας του '50 στο Λος Άντζελες (όπως περιγράφεται στο «Η θέση μιας γυναίκας»), παρά με τη σημερινή θέση μιας γυναίκας στο Λος Άντζελες. Συνεπώς είναι αδύνατο να μιλάμε για φεμινιστικό κίνημα στην Ιταλία που να μην βασίζεται στις νοικοκυρές.

Ταυτόχρονα, το γεγονός ότι σήμερα χιλιάδες γυναίκες σε άλλες χώρες βγαίνουν από το σπίτι για να εργαστούν, και συμμετέχουν σε έναν αγώνα με νέους στόχους, ενισχύει τη θέση της νοικοκυράς στην Ιταλία, και της προσφέρει δυνατότητες που η γυναίκα του '50 στο Λος Άντζελες ούτε που φανταζόταν: η νοικοκυρά στην Ιταλία ή *οπουδήποτε* μπορεί να αναζητήσει μια διαφορετική προοπτική προκειμένου να βγει έξω από το σπίτι, από αυτήν της άμεσης εκμετάλλευσης του εργοστασίου και του γραφείου. Η ιταλίδα νοικοκυρά ως άτομο μοιάζει παγιδευμένη μέσα στο Καθολικό Ιταλικό Γκέτο, εκτός και αν απαιτήσει να ανοίξουν γι' αυτήν θέσεις εργασίας. Η ίδια όμως, ως κομμάτι του διεθνούς αγώνα των γυναικών αυτή τη φορά, μπορεί να παλέψει για την απελευθέρωσή της αρνούμενη, όπως

κάνουν κι άλλες γυναίκες, να περάσει από την καπιταλιστική υπανάπτυξη στην καπιταλιστική ανάπτυξη. Οι μισθωτές γυναίκες στον βιομηχανικό όπως και στον Τρίτο Κόσμο, αρνούμενες τον ρόλο της συζύγου στο σπίτι ή της συζύγου στο εργοστάσιο, θέτουν νέες προοπτικές τόσο για τους εαυτούς τους όσο και για την νοικοκυρά στην Ιταλία.

Η Mariarosa λέει: «Το ίδιο το κεφάλαιο χρησιμοποιεί την εναλλακτική που το κίνημα δημιούργησε -την απόρριψη από εκατομμύρια γυναίκες της παραδοσιακής τους θέσης- για να ανασυνθέσει την εργατική δύναμη χρησιμοποιώντας περισσότερες γυναίκες. Το κίνημα μπορεί να αναπτυχθεί μόνο σε αντίθεση μ' αυτήν την τάση... Αυτή είναι σε τελική ανάλυση η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην επαναστατική και τη ρεφορμιστική πολιτική μέσα στο γυναικείο κίνημα».

Μέχρι τώρα μια γυναίκα που ήθελε να σπάσει την απομόνωσή της και να βρει την αυτονομία της μπορούσε να κινηθεί μόνο εντός του καπιταλιστικού σχεδιασμού. Ο αγώνας των γυναικών σήμερα θέτει ως μόνη εναλλακτική τον ίδιο τον αγώνα, και μέσω αυτού την *καταστροφή* του καπιταλιστικού σχεδίου. Στην Αγγλία η κινητήριος δύναμη αυτού του αγώνα είναι το αίτημα της Unsupported Mother για εγγυημένο εισόδημα: στις Ηνωμένες Πολιτείες η Welfare Mother απαιτεί μισθούς και αρνείται τις δουλειές που οργανώνονται από το κράτος. Η αντίδραση του κράτους και στις δύο χώρες δείχνει πόσο επικίνδυνη θεωρεί αυτή τη νέα βάση του αγώνα, πόσο επικίνδυνο είναι οι γυναίκες να αφήσουν τα σπίτια τους όχι για να πάνε σε μια άλλη δουλειά, αλλά για να πάνε σε μια διαδήλωση, ή σε μια συνέλευση, ή να πάνε να σπάσουν τα τζάμια του γραφείου Κοινωνικής Ασφάλισης ή της Πρόνοιας.

Μέσα από το διεθνές κίνημα «που από τη φύση του είναι ένας αγώνας», η κοινωνική δύναμη των μισθωτών γυναικών τίθεται στη διάθεση των άμισθων γυναικών, έτσι ώστε οι άμισθες γυναίκες να μπορέσουν να αναγνωρίσουν και να χρησιμοποιήσουν την δική τους κοινωνική δύναμη,

που μέχρι τώρα παραμένει κρυμμένη.

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο αυτή η κατεύθυνση βρίσκει έκφραση στην Ιταλία είναι επειδή, σε ένα άλλο επίπεδο, η εργατική τάξη εκεί έχει μια μοναδική ιστορία αγώνων. Έχει πίσω της την ιστορία των εργοστασιακών καταλήψεων στις αρχές της δεκαετίας του '20, τη συντριβή της από τον καπιταλισμό στη φασιστική του μορφή, και στη συνέχεια την υπόγεια ένοπλη αντίσταση εναντίον του. (Είναι περιττό ελπίζω να προσθέσω ότι μιλάμε για αγώνες αντρών και γυναικών, παρόλο που αξίζει να σημειωθεί ότι δεν μπορούμε να φανταστούμε ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα αν οι γυναίκες είχαν παίξει όχι απλώς έναν *μεγαλύτερο*, αλλά έναν *διαφορετικό* ρόλο στις καταλήψεις των εργοστασίων, για παράδειγμα). Στα μεταπολεμικά χρόνια προστέθηκαν στις γραμμές της εργατικής τάξης οι εργάτες από τη Νότια Ιταλία, που ως μετανάστες από μια υποανάπτυκτη περιοχή, ήταν καινούργιοι στην πειθαρχία της μισθωτής σκλαβιάς και επαναστάτησαν εναντίον της. Μέχρι το 1969, αυτή η εργατική τάξη με τους αγώνες της στάθηκε ικανή να πάρει με το μέρος της ένα μαζικό φοιτητικό κίνημα και να δημιουργήσει μια εξωκοινοβουλευτική αριστερά η οποία, αντανakλώντας αυτήν την ιστορία, είναι μοναδική στην Ευρώπη.

Αυτή η εξωκοινοβουλευτική αριστερά δεν ενσωμάτωσε τις γυναίκες ως αυτόνομη δύναμη στις πολιτικές της στοχεύσεις, ενώ κυριαρχείται από την αρσενική αλαζονεία που έχει προωθήσει ο καθολικισμός. Επικεντρώθηκε όμως στην τάξη, γεγονός που την έφερε σε ρήξη με την κυρίαρχη στην Ευρώπη αριστερίστικη ιδεολογία, που ήταν ευρωκεντρική και διανοουμενίστικη, και πάνω από όλα προχώρησε και στράφηκε σε *άμεση επιθετική δράση*.

Μια από τις κυρίαρχες αντιλήψεις της ευρωπαϊκής ιδεολογίας, με την οποία η ιταλική αριστερά ήρθε σε ρήξη, είναι ότι η εργατική τάξη στις Ηνωμένες Πολιτείες -και όχι μόνο σε ό,τι αφορά τις γυναίκες- είναι «οπι-

σθοδρομική». Στα μάτια της ευρωπαϊκής αριστεράς το μαύρο κίνημα ήταν ένα εξωτικό ιστορικό ατύχημα, έξω από τις γραμμές της εργατικής τάξης, και το επίπεδο ζωής των πιο ισχυρών στρωμάτων της τάξης ήταν ένα δώρο του κεφαλαίου, και όχι ο καρπός ενός πικρού και βίαιου αγώνα. Ό,τι δεν ήταν ευρωπαϊκό, ακόμα κι αν ήταν λευκό, δεν ήταν εντελώς «πολιτισμένο». Αυτός ο ρατσισμός κατάγεται από εποχές προγενέστερες του εμπορίου σκλάβων, και έχει θραφεί από τις κατακτήσεις των ιμπεριαλιστικών κρατών από το 1492 κι έπειτα.

Ενάντια σ' αυτές τις απόψεις η Mariarosa Dalla Costa επέλεξε να δημοσιεύσει το «Η θέση μιας γυναίκας» στην Ιταλία μαζί με το δικό της κείμενο· ως απόδειξη του καθημερινού επαναστατικού αγώνα που πριν από 20 χρόνια διεξήγαγαν εκείνες κι εκείνοι που τόσο έχουν περιφρονηθεί από τους Ευρωπαίους και τους Αμερικανούς αριστερούς διανοούμενους. Η Dalla Costa βλέπει στον ταξικό αγώνα στις ΗΠΑ την πιο ισχυρή έκφραση της τάξης διεθνώς· βλέπει την τάξη ως διεθνή: είναι ξεκάθαρο ότι τόσο ο βιομηχανικός κόσμος όσο και ο Τρίτος κόσμος είναι ενοποιημένοι στην άποψή της για τον ταξικό αγώνα.

Έχουμε λοιπόν εδώ τις απαρχές μιας νέας ανάλυσης για το ποια είναι η εργατική τάξη. Μέχρι τώρα υποθέταμε ότι είναι μόνο ο μισθωτός εργάτης. Η Dalla Costa διαφωνεί. Η κοινωνική σχέση του μισθωτού με τον άμισθο εργάτη -η *οικογένεια*- είναι ενσωματωμένη στην κοινωνική σχέση που είναι το ίδιο το κεφάλαιο, στη μισθωτή σχέση. Αν αυτές οι δύο σχέσεις είναι ενσωματωμένες στη δομή του κεφαλαίου, τότε ο *αγώνας ενάντια στη μία είναι αλληλένδετος με τον αγώνα ενάντια στην άλλη*.

Μια ταξική ανάλυση που θα βασίζεται στη δομή της εκμετάλλευσης και στο στάδιο του ανταγωνισμού εντός αυτής της δομής μπορεί να αξιολογήσει τον ίδιο τον καθημερινό αγώνα των γυναικών, καθώς αυτός εξελίσσεται μέσα από τις αιτίες και τις επιδράσεις του. Αυτό είναι που χρειαζόμαστε, και όχι την ιδέα κάποιου άλλου για το ποια πρέπει να είναι η

«πολιτική συνείδηση» των γυναικών.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο και στις ΗΠΑ (και πιθανότατα σε άλλες δυτικές χώρες) το γυναικείο κίνημα έπρεπε να αντιμετωπίσει την άρνηση της λευκής αριστεράς να αναγνωρίσει οποιοδήποτε άλλη περιοχή αγώνα πέρα από τα εργοστάσια στις μητροπόλεις.

Στην Ιταλία το γυναικείο κίνημα, καθώς προσπαθεί να βρει τον αυτόνομο τρόπο ύπαρξής του από την αριστερά και το φοιτητικό κίνημα, συγκρούεται⁹ σε ένα έδαφος που τα υπόλοιπα κινήματα έχουν κατά τα φαινόμενα καλύψει: στο πώς θα οργανωθεί ο αγώνας στο επίπεδο της κοινότητας. Αυτό όμως που πρότειναν για τον αγώνα στην κοινότητα είναι στην πραγματικότητα απλώς μια επέκταση, μια μηχανική προβολή του αγώνα στο εργοστάσιο: ο αρσενικός εργάτης εξακολούθησε να είναι ο κεντρικός πρωταγωνιστής. Η Mariarosa Dalla Costa θεωρεί ότι η κοινότητα είναι πρώτα και κύρια το σπίτι, και κατά συνέπεια αντιλαμβάνεται τη γυναίκα ως *κεντρική φιγούρα για την ανατροπή των σχέσεων στην κοινότητα*. Υπό αυτό το πρίσμα, οι γυναίκες αποτελούν μια αντίφαση σε όλα τα προγενέστερα πολιτικά πλαίσια, που βασίζονταν στον άντρα εργάτη της βιομηχανίας¹⁰. Μόλις δούμε την κοινότητα ως παραγωγικό κέντρο και συνεπώς ως κέντρο ανατροφής, *μπορούμε να ανοίξουμε ξανά την προοπτική του γενικευμένου αγώνα και της επαναστατικής οργάνωσης*.

Οι μορφές δράσης και οργάνωσης που μπορούν, μαζί με την κληρονομιά της εργατικής τάξης στην Ιταλία, να αναπτυχθούν από ένα γυναικείο ταξικό κίνημα, αυτή τη φορά μέσα στην καρδιά της επικράτειας της Καθολικής Εκκλησίας, θα διευρύνουν τις δυνατότητες του δικού μας αγώνα σε οποιαδήποτε χώρα.

Δύναμη στις αδερφές μας, και άρα δύναμη στην τάξη.

Selma James

Πάντοβα, 27 Ιουλίου 1972

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

¹ «...Ο Wakefield ανακάλυψε ότι στις αποικίες, η ιδιοκτησία σε χρήμα, μέσα συντήρησης, μηχανές και άλλα μέσα παραγωγής δεν κάνει από μόνη της κάποιον καπιταλιστή, παρά μόνο αν αυτός σχετιστεί με τον μισθωτό εργάτη, τον άνθρωπο εκείνο που είναι εξαναγκασμένος να πουλάει τον εαυτό του. Ανακάλυψε ότι το κεφάλαιο δεν είναι ένα πράγμα, αλλά μια κοινωνική σχέση ανάμεσα σε ανθρώπους που εγκαθιδρύεται με τη μεσολάβηση πραγμάτων. Ο κύριος Ξεζουμίδης, λέει ο Wakefield αναστενάζοντας, ξεκινώντας από την Αγγλία για το Swan River της δυτικής Αυστραλίας, πήρε μαζί διάφορα μέσα συντήρησης και παραγωγής αξίας 50.000 δολλαρίων. Ο κύριος Ξεζουμίδης είχε την πρόνοια να κουβαλήσει επιπλέον μαζί του και 3.000 εργάτες, άντρες, γυναίκες και παιδιά. Μόλις έφτασε στον προορισμό του, "ο κύριος Ξεζουμίδης έμεινε δίχως υπηρέτη να του στρώνει το κρεβάτι ή να φορτώνει νερό για το σπίτι από το ποτάμι". Πόσο δυστυχής ο κύριος Ξεζουμίδης που φρόντισε για όλα εκτός από το να φέρει τους αγγλικούς τρόπους στο Swan River!» Από το Κεφάλαιο, τ.1, Κ. Marx, σ.766, Μόσχα 1958. (Η έμφαση δική μας).

² Οι Financial Times στις 9 Μαρτίου 1971 έγραφαν ότι πολλοί καπιταλιστές χάνουν την ευκαιρία να «χρησιμοποιήσουν» τις γυναίκες ως μεσαία διευθυντικά στελέχη. Ως «αουτσάιντερ και ευγνώμονες γι' αυτό», οι γυναίκες όχι μόνο θα έριχναν το επίπεδο των μισθών, «τουλάχιστον με την πρώτη ευκαιρία», αλλά θα μπορούσαν να γίνουν μια «πηγή ανανεωμένης ενέργειας και πυγμής», με την οποία θα κάθονταν στο σβέρκο όλων μας.

³ Αν αυτό σας φαίνεται υπερβολικό, δείτε με ποια αιτήματα διαδηλώναμε στην Αγγλία το 1971: ίσοι μισθοί, δωρεάν 24ωρη φύλαξη των παιδιών, ίσες ευκαιρίες στη μόρφωση, ελεύθερος έλεγχος των γεννήσεων και ελεύθερες εκτρώσεις. Κάποια από τα αιτήματα αυτά είναι ζωτικής σημασίας, αν ενσωματωθούν σε έναν ευρύτερο αγώνα. Θέτοντάς τα έτσι απομονωμένα όμως, αποδεχόμαστε ότι δεν θα κάνουμε τα παιδιά που δεν μπορούμε να συντηρήσουμε· απαιτούμε από το κράτος να φροντίσει τα παιδιά που γεννάμε 24 ώρες την ημέρα· απαιτούμε τα παιδιά αυτά να έχουν ίσες ευκαιρίες για να εκπαιδευτούν ώστε να ανταγωνίζονται μεταξύ τους στην αγορά εργασίας. Από μόνα τους τα αιτήματα αυτά δεν είναι απλώς αφομοιώσιμα. Είναι ο ίδιος ο καπιταλιστικός σχεδιασμός. Για πολλές από εμάς τέτοια αιτήματα δεν εξέφραζαν τις επιθυμίες μας για την πορεία του κινήματος, αλλά υπό την απουσία ενός ανεξάρτητου φεμινιστικού πολιτικού πλαισίου ήμασταν εξ ορισμού χαμένες. Οι βασικοί αρχιτέκτονες των αιτημάτων αυτών ήταν γυναίκες με «ταξική ανάλυση».

⁴ Η ίδια η επιστήμη της Ψυχολογίας από τη φύση της αποτελεί πρωταρχικό όπλο χειραγώγησης, δηλαδή κοινωνικού ελέγχου των αντρών, των γυναικών και των παιδιών. Η φύση της Ψυχολογίας δεν αλλάζει, ακόμη κι όταν αυτή επιστρατεύεται από τις γυναίκες σε ένα κίνημα απελευθέρωσης. Το αντίθετο μάλιστα. Στο βαθμό που της το επιτρέπουμε, η Ψυχολογία χειραγωγεί το κίνημα και αλλάζει τη φύση του σύμφωνα με τις ανάγκες της. Κι όχι μόνο η ψυχολογία. «Η Απελευθέρωση των Γυναικών χρειάζεται:

- Να καταστρέψει την κοινωνιολογία ως την ιδεολογία των κοινωνικών υπηρεσιών που βασίζεται στο αξίωμα ότι αυτή η κοινωνία είναι η «νόρμα»· αν δηλαδή είσαι εξεγερμένος/η, τότε είσαι «αποκλίνουσα» προσωπικότητα.

- Να καταστρέψει την ψυχολογία και την ψυχιατρική, που ασχολούνται με το να μας πείσουν ότι τα «προβλήματά» μας είναι προσωπικά μας κολλήματα και ότι πρέπει να προσαρμοστούμε σε έναν παράλογο κόσμο. Αυτές οι υποτίθεται «επιστήμες» ολοένα και περισσότερο θα ενσωματώνουν τα αιτήματά μας προκειμένου να ανακατευθύνουν τις δυνάμεις μας σε δρόμους ασφαλείς και υπό τον δικό τους έλεγχο. Αν δεν λογαριαστούμε μαζί τους, θα λογαριαστούν αυτές μαζί μας.

- Να ξεπερδέψει μια για πάντα με τους κοινωνικούς λειτουργούς, τους προοδευτικούς παιδαγωγούς, τους συμβούλους γάμων και όλους αυτούς τους ειδικούς που ο ρόλος τους είναι να κρατάνε άντρες, γυναίκες και παιδιά, όλους συμμορφωμένους μέσα στα συμβατά κοινωνικά πλαίσια». («The American Family: Decay and Rebirth», Selma James, επανέκδ. στο From Feminism to Liberation, Edith Hoshino Altback, επιμ., Schenkman, Cambridge, Mass, 1971, σ.197-8).

⁵ Ο ίδιος ο Μαρξ δεν έχει υποστηρίξει ποθενά ότι κάτι τέτοιο. Για να το τεκμηριώσουμε όμως χρειάζεται περισσότερος χώρος απ' όσον διαθέτουμε εδώ, και χρειάζεται να διαβάσει κανείς περισσότερο τον Μαρξ παρά τους ερμηνευτές του. Αρκεί καταρχάς να σημειώσουμε πως ο Μαρξ είναι ο μόνος που είδε την κατανάλωση ως μια φάση της παραγωγής: «Από όλα τα μέσα παραγωγής, η παραγωγή και η αναπαραγωγή του ίδιου του εργάτη είναι οι πλέον αναγκαίες για το κεφάλαιο». (Capital, τ.1, Moscow, 1958, σ.572). Δεύτερον, ο Μαρξ μας έδωσε εργαλεία για να κάνουμε τις δικές μας αναλύσεις. Και τέλος, ο Μαρξ δεν ευθύνεται για τις βλακές με τις οποίες μας φλόμωσε ο Engels (παρά τη μεγάλη συνεισφορά του σε άλλα ζητήματα), οι οποίες απέδωσαν «μαρξιστική αυθεντία» σε πολιτικές επαναστατικών κυβερνήσεων (από τους Μπολσεβίκους μέχρι τον Κάστρο), που ήταν οπισθοδρομικές και συχνά αντιδραστικές σε βάρος των γυναικών.

⁶ Είπα προηγουμένως ότι η Dalla Costa προχωρά στο ερώτημα γιατί οι γυναίκες είναι υποβαθμισμένες, απαντώντας το «με ένα βάθος που δεν έχω

ξανασυναντήσει μέχρι σήμερα». Έχουν πρηγηθεί τρεις απόπειρες που ξεχωρίζουν (και τις βρίσκει κανείς όλες στο *From Feminism to Liberation* που παρατέθηκε προηγουμένως). Η Margaret Benston στο «Η πολιτική οικονομία της γυναικείας απελευθέρωσης» επιχειρεί να απαντήσει στο ίδιο ερώτημα. Αποτυγχάνει, κατά τη γνώμη μου, επειδή στηρίζεται όχι στον Μαρξ αλλά στον Ernest Mandel. Οι λίγες μόνο παράγραφοι του Mandel που παραθέτει η Benston αρκούν για να εκτεθεί η θεωρητική βάση του σύγχρονου φιλελεύθερου τροτσισμού. Θα περιοριστούμε εδώ στο τι λέει ο Mandel σχετικά με την εργασία των γυναικών στο σπίτι, το οποίο δέχεται η Benston.

«Η δεύτερη κατηγορία προϊόντων στην καπιταλιστική κοινωνία που δεν είναι εμπορεύματα αλλά παραμένουν απλές αξίες χρήσης αποτελείται από όλα αυτά που παράγονται στο σπίτι. Παρά το γεγονός ότι η οικιακή παραγωγή ενσωματώνει υπολογίσιμη ανθρώπινη εργασία, παραμένει ωστόσο παραγωγή αξιών χρήσης και όχι εμπορευμάτων. Κάθε φορά που ετοιμάζεται μια σούπα ή μαντάρεται ένα ρούχο, αυτό αποτελεί παραγωγή, αλλά όχι εμπορευματική παραγωγή». (Παρατίθεται από το *An Introduction to Marxist Economic Theory*, Merit, N.Y., 1967, σ. 10-11) Ακόμη και ο τίτλος [*Εισαγωγή στη μαρξιστική οικονομική θεωρία*, Σ.τ.Μ.] προδίδει το λάθος στο περιεχόμενο του βιβλίου: δεν υπάρχει καμιά «μαρξιστική οικονομική θεωρία», καμιά «μαρξιστική πολιτική οικονομία», όπως δεν υπάρχει καμιά «μαρξιστική κοινωνιολογία». Ο Μαρξ ακύρωσε την πολιτική οικονομία στη θεωρία και η εργατική τάξη την ακύρωσε στην πράξη. Ακριβώς για το λόγο ότι η οικονομική επιστήμη μεταφράζει τις ποιοτικές σχέσεις μεταξύ ανθρώπων σε κατηγοριοποιημένες και ποσοτικοποιημένες σχέσεις μεταξύ πραγμάτων. Και καθώς, όπως στον καπιταλισμό, η εργατική μας δύναμη γίνεται εμπόρευμα, εμείς μετατρέπομαστε σε συντελεστές της παραγωγής, σε αντικείμενα, σεξουαλικά και ό,τι άλλο, τα οποία στη συνέχεια οι κοινωνιολόγοι και οι λοιποί βρυκόλακες της καπιταλιστικής επιστήμης μελετούν, σχεδιάζουν και προσπαθούν να ελέγξουν.

Η Juliet Mitchell («Women - The Longest Revolution») επίσης πιστεύει ότι παρόλο που οι γυναίκες «έχουν βασικό ρόλο στην ανθρώπινη κοινωνία, εντούτοις οι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί τους ρόλοι είναι περιθωριακοί» (σ. 93). Για άλλη μια φορά το λάθος της, κατά τη γνώμη μου, είναι ότι έχει για οδηγό της έναν ερμηνευτή του Μαρξ, αυτή τη φορά τον Althusser. Εδώ ο διαχωρισμός μεταξύ των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών ρόλων αποτελεί συνειδητή πολιτική.

Η εργατική δύναμη είναι ένα εμπόρευμα που παράγεται από τις γυναίκες στο σπίτι. Είναι αυτό το εμπόρευμα που μετατρέπει τον πλούτο σε κεφάλαιο. Η αγορά και η πώληση αυτού του εμπορεύματος μετατρέπει την αγορά

σε καπιταλιστική αγορά. Οι γυναίκες δεν είναι περιθωριακές στο σπίτι, στο εργοστάσιο, στο νοσοκομείο ή στο γραφείο. Έχουμε θεμελιώδη ρόλο στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου, και άρα θεμελιώδη ρόλο στην καταστροφή του.

Η Peggy Morton από το Τορόντο στο καταπληκτικό της άρθρο «Η εργασία της γυναίκας δεν τελειώνει ποτέ» τονίζει ότι η οικογένεια είναι η «μονάδα της οποίας η λειτουργία είναι η *συντήρηση και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης*, δηλαδή... η δομή της οικογένειας καθορίζεται από τις ανάγκες του οικονομικού συστήματος κάθε εποχής για ένα συγκεκριμένο είδος εργατικής δύναμης (σ.214). Η Benston, μετά τον Engels, ζητά την εκβιομηχάνιση των οικιακών εργασιών ως απαραίτητη «προϋπόθεση» για «πραγματική ισότητα στην αγορά εργασίας, και η εκβιομηχάνιση της οικιακής εργασίας είναι απίθανο να συμβεί αν οι γυναίκες δεν βγουν από το σπίτι για να βρουν δουλειά» (σ. 207). Αυτό σημαίνει ότι αν βρούμε δουλειά το κεφάλαιο θα εκβιομηχανήσει τις περιοχές εκείνες όπου, σύμφωνα με την ίδια τη Benston, παράγουμε αξίες χρήσης και όχι εμπορεύματα. Έτσι κερδίζουμε το δικαίωμα να μας εκμεταλλεύονται ισότιμα με τους άντρες. Με τέτοιες νίκες, τύφλα να 'χουμε οι ήττες.

Από την άλλη μεριά, η Morton δεν ψάχνει να βρει ποιες παραχωρήσεις μπορούμε να αποσπάσουμε από τον εχθρό αλλά πώς θα τον καταστρέψουμε. «Πολύ συχνά ξεχνάμε γιατί οργανώνουμε τις γυναίκες. Ο σκοπός που χτίζουμε ένα μαζικό κίνημα δεν είναι το κίνημα αυτό καθ' αυτό, αλλά η επανάσταση». Η Benston, λέει η Morton, «δεν προσφέρει καμιά βάση πάνω στην οποία μπορεί να χτιστεί μια στρατηγική για το γυναικείο κίνημα». Η απουσία αυτού του κινήτρου για ανάλυση στο κίνημα γενικώς «ενηθαρρύνει έναν πραγματικό φιλελευθερισμό ανάμεσά μας...» (σ.212). Εμπρός λοιπόν!

⁷ Όσοι πιστεύουν ότι ο αγώνας στο κοινωνικό εργοστάσιο δεν είναι πολιτικός αγώνας, ας σκεφτούν ότι εδώ, περισσότερο απ' ό,τι στο εργοστάσιο, το κράτος είναι ο άμεσος οργανωτής της ζωής του εργάτη, ιδιαίτερως της εργάτριας, και κατά συνέπεια η εργάτρια έρχεται σε πιο άμεση αντιπαράθεση με το κράτος, χωρίς την παρεμβολή του ατομικού καπιταλιστή ή τη μεσολάβηση των συνδικάτων.

⁸ Κατά τη διάρκεια του πολέμου ένα τεράστιο κύμα μεταναστών ήρθε στη Νότια Καλιφόρνια. Ανάμεσα στο 1940 και το 1946 ο πληθυσμός του San Diego αυξήθηκε κατά 61%, και του Los Angeles κατά 29% (Business Week, 20 Δεκεμβρίου 1947, σ. 72).

⁹ Κυριολεκτικά συγκρούεται. Καθώς γράφω αυτές τις γραμμές, το κίνημα των γυναικών στην Ιταλία βρίσκεται αντιμέτωπο με σκληρές επιθέσεις από τη μεριά αντρών της αριστεράς. Αφορμή των επιθέσεων ήταν οι συγκρού-

σεις που ξέσπασαν στη Ρώμη αυτόν το μήνα, όταν ένα τμήμα του φεμινιστικού κινήματος, η Lotta Feminista, διοργάνωσε ένα διεθνές σεμινάριο στο πανεπιστήμιο με θέμα την γυναικεία απασχόληση, από το οποίο απέκλεισε φυσικά την παρουσία αντρών. Οι άντρες απάντησαν ότι ήμασταν «ρατσίστριες» και «φασίστριες» και διέλυσαν το σεμινάριο. Αλληλοσυγκρουστήκαμε και δεν χάσαμε. Στην πραγματικότητα, η βία που αντιτάξαμε στη βία τους έφερε εμάς τις γυναίκες πιο κοντά.

¹⁰ Ακόμη κι όταν αυτός είναι άνεργος. Σε ένα πρόσφατο συνέδριο του Claimants Union*, τα μέλη μιας αριστερής ομάδας πήραν τις ακόλουθες οδηγίες που κυκλοφόρησαν σε ένα από τα εσωτερικά κείμενα «γραμμής» της ομάδας: «Η δουλειά (μας) σε ένα Claimants Union είναι να το στρέψουμε προς τον άνεργο, μακριά από ανύπαντρες μητέρες, άρρωστους, γέροντες, κλπ». Όταν κάποιες γυναίκες του σωματείου ανακάλυψαν το επίμαχο κείμενο, το μοίρασαν στο συνέδριο και έγινε σάλος. Μια τέτοια περιφρόνηση για τα αδύναμα μέλη της τάξης έχει τρομακτικές συνέπειες. Αν υπάρχουν πολιτικές απόψεις που αναγνωρίζουν τον άντρα εργάτη ως το μόνο υποκείμενο αγώνα, τότε από τη στιγμή που οι γυναίκες διεκδικήσουν τον κεντρικό τους ρόλο στον αγώνα θα πρέπει να συντρίψουν και αυτές τις παραδοσιακές απόψεις.

*Σ.Τ.Μ.: Claimants Union: Ο όρος προέρχεται από την Αγγλία της δεκαετίας του '60, και θα μπορούσε να μεταφραστεί ως «Σωματείο όσων διεκδικούν κοινωνικό μισθό» (συνταξιούχοι, άνεργοι, άτομα με αναπηρίες, ασθενείς, άνθρωποι που μεγαλώνουν μόνοι τους παιδιά, φοιτητές, κλπ).

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΤΡΟΠΗ

Mariarosa Dalla Costa
Selma James

ΟΙ ΤΥΝΑΚΕΙ
ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΤΟΧΗ

Μαρίνα Βαλιού
Σειράς Γενικής

Οι γυναίκες και η κοινωνική ανατροπή

Οι παρακάτω παρατηρήσεις αποτελούν μια απόπειρα να προσδιοριστεί και να αναλυθεί το «γυναικείο ζήτημα», και να τοποθετηθεί το ζήτημα αυτό μέσα στο πλαίσιο του «γυναικείου ρόλου», όπως αυτός δημιουργήθηκε από τον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας.

Στις σελίδες αυτές θα θέσουμε τη νοικοκυρά ως κεντρική φιγούρα αυτού του «γυναικείου ρόλου». Υποθέτουμε ότι όλες οι γυναίκες είναι νοικοκυρές· ακόμα και όσες δουλεύουν έξω από το σπίτι εξακολουθούν να είναι νοικοκυρές. Αυτό σημαίνει πως η οικιακή εργασία, αντιληπτή όχι μόνο ως αριθμός εργασιμών ωρών ή ως φύση εργασίας, αλλά επίσης ως ποιότητα ζωής και ποιότητα των σχέσεων που παράγει, είναι αυτή που χαρακτηρίζει τη θέση της γυναίκας παγκοσμίως, οπουδήποτε κι αν ζει και σε όποια τάξη κι αν ανήκει. Επικεντρωνόμαστε εδώ στις γυναίκες της εργατικής τάξης, όχι όμως για να υπονοήσουμε πως μόνον αυτές υπόκεινται σε εκμετάλλευση· περισσότερο για να επιβεβαιώσουμε πως ο ρόλος της νοικοκυράς της εργατικής τάξης, που πιστεύουμε πως είναι θεμελιώδης για την καπιταλιστική παραγωγή, είναι ο καθοριστικός παράγοντας για τη θέση όλων των υπόλοιπων γυναικών. Κάθε ανάλυση για τις γυναίκες, κατά συνέπεια, θα πρέπει να απορρέει από την ανάλυση της θέσης της νοικοκυράς της εργατικής τάξης.

Προκειμένου να δούμε τη νοικοκυρά ως κεντρική φιγούρα για τον «γυναικείο ρόλο», ήταν απαραίτητη μια σύντομη ανάλυση για το πώς ο καπιταλισμός δημιούργησε τη σύγχρονη οικογένεια και τον ρόλο της νοικοκυράς σ' αυτήν, καταστρέφοντας τους προηγούμενους τύπους οικογενειακής ομάδας ή κοινότητας.

Η διαδικασία αυτή δεν έχει με κανέναν τρόπο ολοκληρωθεί. Καθώς συζητάμε για τον δυτικό κόσμο και για την Ιταλία συγκεκριμένα, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε πως στο βαθμό που ο Τρίτος Κόσμος ενσωματώνεται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, η ίδια διαδικασία καταστροφής λαμβάνει χώρα και εκεί. Ούτε πρέπει να θεωρούμε δεδομένο πως η οικογένεια όπως την ξέρουμε σήμερα στις ανεπτυγμένες δυτικές χώρες είναι η τελική μορφή της οικογένειας που μπορεί να υπάρξει στον καπιταλισμό. Αλλά η ανάλυση των καινούριων κατευθύνσεων μπορεί να υπάρξει μόνον ως προϊόν της ανάλυσης του τρόπου με τον οποίο ο καπιταλισμός δημιούργησε τη σημερινή οικογένεια και του ρόλου της γυναίκας σήμερα, ως στιγμές μιας εξελισσόμενης διαδικασίας.

Έχουμε την πρόθεση να ολοκληρώσουμε τις παρατηρήσεις πάνω στον ρόλο της γυναίκας, αναλύοντας επίσης τη θέση της γυναίκας που δουλεύει έξω από το σπίτι, αλλά μεταθέτουμε αυτήν την προσπάθεια για αργότερα. Εδώ θέλουμε απλώς να υποδείξουμε τον δεσμό που υπάρχει ανάμεσα σε δύο φαινομενικά διαφορετικές εμπειρίες: αυτήν της νοικοκυράς και αυτήν της εργαζόμενης γυναίκας.

Οι αγώνες που μέρα με τη μέρα ανέπτυξαν οι γυναίκες μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο κατευθύνονταν άμεσα ενάντια στην οργάνωση του εργοστασίου και ενάντια στην οργάνωση του σπιτιού. Από τότε μέχρι σήμερα έχει αυξηθεί ραγδαία η «απειθαρχία» των γυναικών στο σπίτι και στο εργοστάσιο, και αυτή στρέφεται κατά του εργοστασίου ως οργανωμένης επιβολής πειθαρχίας στον χρόνο και στον χώρο, και κατά του κοινωνικού εργοστασίου ως οργάνωσης της αναπαραγωγής της εργατικής

δύναμης. Η τάση για συστηματικές απουσίες από τη δουλειά, για λιγότερο σεβασμό στα χρονοδιαγράμματα, για μεγαλύτερη εργασιακή κινητικότητα είναι κοινή σε νέους εργάτες και εργάτριες. Ενώ όμως ο άντρας σε κρίσιμες περιόδους της νεότητάς του είναι ο μοναδικός υποστηρικτής της νέας οικογένειας, οι γυναίκες, που σε γενικές γραμμές δεν έχουν τέτοιο ρόλο και πρέπει πάντα να σκέφτονται τη δουλειά στο σπίτι, είναι περισσότερο αποδυσμενόμενες από την εργασιακή πειθαρχία, έχουν την τάση να προκαλούν συχνότερα διακοπές στη ροή της παραγωγής και κοστίζουν περισσότερο στο κεφάλαιο (Αυτή είναι μια δικαιολογία για τις διακρίσεις στους μισθούς, που πολλές φορές αντισταθμίζουν και με το παραπάνω τις απώλειες του κεφαλαίου). Αυτήν την ίδια τάση αποδέσμευσης εκφράζουν επίσης οι νοικοκυρές όταν πηγαίνουν στο χώρο δουλειάς των συζύγων τους και τους αφήνουν τα παιδιά¹. Η τάση αυτή είναι και θα είναι όλο και περισσότερο στο μέλλον μια από τις πιο αποφασιστικές μορφές της κρίσης του συστήματος του εργοστασίου και του κοινωνικού εργοστασίου.

Τα τελευταία χρόνια, ειδικά στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες, έχει αναπτυχθεί μια σειρά γυναικείων κινήσεων διαφορετικού εύρους και προσανατολισμού, που κυμαίνονται από την άποψη ότι η θεμελιώδης σύγκρουση στην κοινωνία είναι αυτή ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες, μέχρι τη θεώρηση της γυναικείας θέσης ως ειδικής εκδήλωσης της ταξικής εκμετάλλευσης.

Με μια πρώτη ματιά, η θέση και η συμπεριφορά των γυναικών που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία δημιουργεί αμηχανία, ειδικά σε γυναίκες που έχουν προηγούμενη εμπειρία στρατευμένης συμμετοχής σε πολιτικούς αγώνες. Αξίζει όμως να σημειώσουμε πως οι γυναίκες για τις οποίες η σεξουαλική εκμετάλλευση είναι η βασική κοινωνική αντίθεση, είναι σε θέση να προσφέρουν ένα σημαντικό δείκτη της απογοήτευσης που βιώ-

νουν εκατομμύρια γυναίκες μέσα ή έξω από το κίνημα. Υπάρχουν γυναίκες που εκφράζουν την ίδια την ομοφυλοφιλία τους* με τέτοιους όρους (αναφερόμαστε σε απόψεις που εκφράστηκαν από ένα κομμάτι του κινήματος, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ): «Συνδεθήκαμε με γυναίκες όταν ανακαλύψαμε, καθώς βρισκόμασταν όλες μαζί, πως δεν μπορούμε άλλο να ανεχτούμε τις σχέσεις με άντρες, δεν μπορούμε να τις εμποδίσουμε από το να είναι σχέσεις εξουσίας, στις οποίες αναπόφευκτα υποβάλλαμε τους εαυτούς μας. Η προσοχή μας και η ενέργειά μας στράφηκαν σε άλλες κατευθύνσεις, καταφέραμε να μεταδώσουμε τη δύναμή μας σε άλλες γυναίκες και να διευρύνουμε τους στόχους μας». Από την απόρριψη αυτή αναπτύχθηκε ένα κίνημα ομοφυλόφιλων γυναικών που μίλησε για τις δυνατότητες μιας σχέσης απελευθερωμένης από τον αγώνα της σεξουαλικής ισχύος, απεγκλωβισμένης από τη βιολογική κοινωνική μονάδα, ένα κίνημα που ανέδειξε την ανάγκη να ανοίξουμε τους εαυτούς μας σε μια ευρύτερη κοινωνική, και κατά συνέπεια σεξουαλική προοπτική.

Προκειμένου τώρα να κατανοήσουμε την απογοήτευση των γυναικών που εκφράζεται πλέον όλο και πιο έντονα, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε με ποιους τρόπους η οικογένεια, όπως διαμορφώθηκε από τον καπιταλισμό, περνά βαθιά κρίση. Σε τελική ανάλυση η καταπίεση των γυναικών δεν ξεκίνησε με τον καπιταλισμό. Αυτό που ξεκίνησε με τον καπιταλισμό είναι η περισσότερο εντατική εκμετάλλευση των γυναικών ως γυναικών, και η δυνατότητα απελευθέρωσής τους.

*Σ.Τ.Μ.: Χρησιμοποιείται ο όρος *lesbianism*.

Οι απαρχές της καπιταλιστικής οικογένειας

Στην προκαπιταλιστική, πατριαρχική κοινωνία το σπίτι και η οικογένεια ήταν κεντρικά στοιχεία της αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής. Με την έλευση του καπιταλισμού, η κοινωνικοποίηση της παραγωγής οργανώθηκε με κέντρο το εργοστάσιο. Εκείνοι που εργάζονταν στο νέο παραγωγικό κέντρο, το εργοστάσιο, έπαιρναν μισθό. Εκείνοι που αποκλείστηκαν δεν έπαιρναν μισθό. Οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι έχασαν τη σχετική δύναμη που απέρρεε από την εξάρτηση της οικογένειας από την εργασία τους, *η οποία γινόταν αντιληπτή ως κοινωνική και απαραίτητη εργασία*. Καταστρέφοντας την οικογένεια, την κοινότητα και την παραγωγή ως αδιαίρετο σύνολο, το κεφάλαιο από τη μία συγκέντρωσε τη βασική κοινωνική παραγωγή στο εργοστάσιο και το γραφείο, και από την άλλη απέσπασε στην ουσία τον άντρα από την οικογένεια μετατρέποντάς τον σε *μισθωτό εργάτη*. Το βάρος της οικονομικής ευθύνης για τις γυναίκες, τα παιδιά, τους γέροντες και τους άρρωστους, για όσους δεν έπαιρναν μισθό δηλαδή, μετατέθηκε στους ώμους των αντρών. Από εκείνη τη στιγμή ξεκίνησε ο εξοβελισμός από το σπίτι όσων *δεν υπηρέτούσαν τους μισθωτούς εργάτες και δεν συμμετείχαν στην αναπαραγωγή τους*. Μετά τους άντρες, οι πρώτοι που εκδιώχθηκαν από το σπίτι ήταν τα παιδιά· έστειλαν τα παιδιά στο σχολείο. Η οικογένεια έπαψε να είναι όχι μόνο το κέντρο της παραγωγής, αλλά και το κέντρο της εκπαίδευσης².

Στο βαθμό που πριν την έλευση του καπιταλισμού οι άντρες ήταν οι κύριοι της πατριαρχικής οικογένειας, η οποία βασιζόταν σε έναν αυστηρό καταμερισμό της εργασίας, η εμπειρία των γυναικών, των παιδιών και των αντρών ήταν μια εμπειρία αντιφατική την οποία και κληρονομήσαμε. Στην προκαπιταλιστική κοινωνία όμως η εργασία κάθε μέλους της κοινότητας των δουλοπάροικων είχε έναν συγκεκριμένο σκοπό: είτε την ευη-

μερία του φεουδάρχη είτε τη δική μας επιβίωση. Έτσι, το σύνολο της κοινότητας των δουλοπάροικων ήταν εξαναγκασμένο να δρα συνεργατικά σε μια ενότητα ανελευθερίας που περιλάμβανε στον ίδιο βαθμό γυναίκες, παιδιά και άντρες· μια ενότητα την οποία ο καπιταλισμός έπρεπε να σπάσει³. Υπό την έννοια αυτή, το *ανελεύθερο άτομο*, η *δημοκρατία της ανελευθερίας*⁴ έφτασε σε κρίση. Το πέρασμα από τη δουλοπαροικία στην ελεύθερη εργατική δύναμη διαχώρισε τον αρσενικό από τον θηλυκό προλετάριο, και τους δύο από τα παιδιά τους. Ο ανελεύθερος πατριάρχης μετατράπηκε σε «ελεύθερο» μισθωτό, και πάνω στην αντιφατική εμπειρία των φύλων και των γενεών χτίστηκε μια βαθύτερη αποξένωση.

Πρέπει να τονίσουμε πως αυτός ο διαχωρισμός των παιδιών από τους ενήλικες είναι θεμελιώδης, αν θέλουμε να κατανοήσουμε την πλήρη σημασία του διαχωρισμού των γυναικών από τους άνδρες, αν θέλουμε να αντιληφθούμε ότι η οργάνωση των αγώνων από μεριάς του γυναικείου κινήματος, ακόμα κι αν οι αγώνες αυτοί παίρνουν τη μορφή της βίαιης απόρριψης κάθε δυνατής σχέσης με τους άντρες, μπορεί να έχει ως μοναδικό στόχο το ξεπέρασμα αυτού του διαχωρισμού που βασίζεται στην «ελευθερία» της μισθωτής εργασίας.

Ο ταξικός αγώνας στην εκπαίδευση

Η ανάλυσις για το σχολείο που εμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια - κυρίως χάρη στο φοιτητικό κίνημα - έχουν ξεκάθαρα μιλήσει για το σχολείο ως κέντρο ιδεολογικής πειθαρχίας και διαμόρφωσης της εργατικής δύναμης και των εκμεταλλευτών της. Αυτό που δεν έχει αναλυθεί ακόμα επαρκώς είναι ό,τι προηγείται αυτής της διαδικασίας· η απελπισία των παιδιών την πρώτη μέρα του νηπιαγωγείου, όταν συνειδητοποιούν ότι βρίσκονται πεταμένα σε μια τάξη, παρατημένα ξαφνικά από τους γονείς

τους. Αλλά είναι ακριβώς στο σημείο αυτό που ξεκινά η ιστορία του σχολείου⁵.

Αν είναι έτσι τα πράγματα, τότε είναι λάθος να βλέπουμε τα παιδιά του δημοτικού σχολείου ως προέκταση των μαθητών σε ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, που θα ενωθούν μαζί τους επαναλαμβάνοντας το αίτημα για «*δωρεάν γεύματα, δωρεάν εισιτήρια, δωρεάν βιβλία*»⁶. Τα παιδιά του δημοτικού σχολείου, οι γιοι και οι κόρες των εργατών, γνωρίζουν ότι το σχολείο τους στρέφει με κάποιο τρόπο *ενάντια στους γονείς τους και ενάντια στους συνομήλικούς τους*, και κατά συνέπεια προβάλλουν μια ενστικτώδη αντίσταση στη μάθηση και την «εκπαίδευση». Είναι εξαιτίας αυτής της αντίστασης που στη Βρετανία τα παιδιά των μαύρων φοιτούν σε διαφορετικά, εκπαιδευτικά κατώτερα σχολεία⁷. Το παιδί της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης, όπως και το παιδί της μαύρης εργατικής τάξης, βλέπει στο πρόσωπο του δασκάλου κάποιον που του μαθαίνει κάτι ενάντια στη μητέρα και τον πατέρα του, όχι με την έννοια της άμυνας του παιδιού απέναντι στους γονείς, αλλά με την έννοια της επίθεσης στην τάξη. Ο καπιταλισμός είναι το πρώτο σύστημα παραγωγής όπου τα παιδιά των εκμεταλλευόμενων πειθαρχούνται και εκπαιδεύονται σε θεσμούς που οργανώνονται και ελέγχονται από την κυρίαρχη τάξη⁸.

Η τελική απόδειξη ότι αυτή η διδασκαλία της αλλοτρίωσης που ξεκινά από το νηπιαγωγείο βασίζεται στη διάσπαση της οικογένειας, είναι ότι τα παιδιά της εργατικής τάξης που φτάνουν (αυτά τα λίγα που φτάνουν) μέχρι το πανεπιστήμιο έχουν υποστεί τέτοια πλύση εγκεφάλου, που τους είναι πια αδύνατο να έχουν οποιαδήποτε σχέση με την κοινότητά τους.

Έτσι τα παιδιά της εργατικής τάξης είναι τα πρώτα που ενστικτωδώς εξεγείρονται ενάντια στα σχολεία και την εκπαίδευση που τους προσφέρεται. Οι γονείς όμως σέρνουν τα παιδιά στα σχολεία, τα κλείνουν μέσα στα σχολεία, γιατί θέλουν τα παιδιά τους να «μορφωθούν», να αποκτήσουν δηλαδή τα εφόδια ώστε να γλιτώσουν από τη γραμμή συναρμολό-

γησης ή την κουζίνα, όπου οι ίδιοι είναι έγκλειστοι. Αν ένα παιδί της εργατικής τάξης εμφανίσει ένα ιδιαίτερο ταλέντο, όλη η οικογένεια στρέφει αμέσως το ενδιαφέρον της σ' αυτό το παιδί, φροντίζει να υπάρχουν γι' αυτό οι καλύτερες δυνατές συνθήκες, συχνά σε βάρος των υπόλοιπων παιδιών, ελπίζει και ποντάρει ότι αυτό το παιδί θα τους τραβήξει όλους έξω από την εργατική τάξη. Έτσι, το κεφάλαιο χρησιμοποιεί τις προσδοκίες των γονιών για να εξασφαλίσει τη βοήθειά τους στην πειθάρχηση της νέας εργατικής δύναμης.

Στην Ιταλία οι γονείς δυσκολεύονται όλο και περισσότερο να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Η αντίσταση των παιδιών μεγαλώνει συνεχώς, παρά το γεγονός ότι δεν είναι ακόμα οργανωμένη.

Καθώς τα παιδιά αντιστέκονται όλο και περισσότερο στη σχολική εκπαίδευση, *την ίδια στιγμή αρνούνται επίσης να αποδεχτούν τον ορισμό* που το κεφάλαιο έχει δώσει για την ηλικία τους. Τα παιδιά επιθυμούν, *ότι βλέπουν*: δεν μπορούν να καταλάβουν ότι για να αποκτήσει κανείς τα πράγματα που επιθυμεί πρέπει να πληρώσει γι' αυτά, και για να πληρώσει πρέπει να έχει μισθό, και συνεπώς πρέπει να είναι ενήλικος. Διόλου περιέργως είναι δύσκολο να εξηγήσει κανείς στα παιδιά ότι δεν μπορούν να έχουν όλα αυτά που η τηλεόραση τους έχει πει ότι είναι απαραίτητα.

Κάτι συμβαίνει όμως με τις καινούριες γενιές, και γίνεται όλο και πιο δύσκολο να τους εξηγήσει κανείς εκείνο το αυθαίρετο σημείο όπου φθάνουν στην ενηλικίωση. Αυτό που συμβαίνει μάλλον είναι ότι η νεότερη γενιά επιδεικνύει σ' εμάς την ηλικία της: ήδη από τη δεκαετία του '60, εξάχρονα παιδιά έρχονταν αντιμέτωπα με τους μπάτσους στο νότο των ΗΠΑ. Σήμερα βλέπουμε το ίδιο φαινόμενο στη νότια Ιταλία και στη Βόρεια Ιρλανδία, όπου τα παιδιά συμμετέχουν στις εξεγέρσεις όσο και οι ενήλικες. Εφόσον τα παιδιά (και οι γυναίκες) αναγνωριστούν ως αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θα έρθουν στο φως και άλλα παραδείγματα συμμετοχής πολύ νέων ανθρώπων (και γυναι-

κών) στους επαναστατικούς αγώνες. Το καινούριο στοιχείο όμως είναι η αυτονομία της συμμετοχής τους παρά το γεγονός και εξαιτίας του γεγονότος ότι έχουν αποκλειστεί από την άμεση παραγωγή. Στα εργοστάσια οι νέοι αρνούνται τον ηγετικό ρόλο των μεγαλύτερων εργατών, ενώ στις εξεγέρσεις των πόλεων αναδεικνύονται σε κεντρικές φιγούρες. Στις μητροπόλεις γενιές της πυρηνικής οικογένειας έχουν παράγει νεολαϊστικά και φοιτητικά κινήματα που έχουν ήδη ταραξει τα θεμέλια της θεσμικής εξουσίας. Στον Τρίτο Κόσμο οι άνεργοι νέοι συχνά βγαίνουν στον δρόμο πριν η εργατική τάξη οργανωθεί σε σωματεία.

Αξιζει να σημειώσουμε τι κατέγραψαν οι Times του Λονδίνου (1 Ιουνίου 1971) από μια συνάντηση διευθυντών σχολείων, που έγινε με αφορμή την επίπληξη που δέχτηκε συνάδελφός τους επειδή χτύπησε κάποιο μαθητή: «Ανεύθυνα και ταραχοποιά στοιχεία παραμονεύουν σε κάθε γωνία με την πρόθεση να υπονομεύσουν κάθε εξουσία». Πρόκειται για «σχέδιο καταστροφής των αξιών πάνω στις οποίες έχει θεμελιωθεί ο πολιτισμός μας, και τις οποίες τα σχολεία μας είναι εντεταλμένα να προωθούν και να προστατεύουν».

Η εκμετάλλευση της άμισθης εργάτριας

Θέλαμε να κάνουμε αυτά τα λίγα σχόλια πάνω στην επαναστατική συμπεριφορά που διαρκώς απλώνεται ανάμεσα στους μαθητές και τους νέους, ειδικά στους νέους της εργατικής τάξης και πιο ειδικά στους μαύρους νέους, ακριβώς επειδή πιστεύουμε πως το γεγονός αυτό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την έκρηξη του γυναικείου κινήματος, και αυτό είναι κάτι που το ίδιο το γυναικείο κίνημα πρέπει να λάβει υπόψη του. Έχουμε να κάνουμε με την εξέγερση των αποκλεισμένων, εκείνων που διαχωρί-

στηκαν από το σύστημα παραγωγής και εκφράζουν στην πράξη την ανάγκη τους να καταστρέψουν τις δυνάμεις οι οποίες στέκονται εμπόδιο στην κοινωνική τους ύπαρξη.

Τα παιδιά και οι γυναίκες είναι οι αποκλεισμένοι. Η εξέγερση των πρώτων ενάντια στην εκμετάλλευσή τους μέσω του αποκλεισμού, αποτελεί δείκτη για την εξέγερση των δεύτερων.

Στο βαθμό που το κεφάλαιο στρατολόγησε τον άντρα και τον μετέτρεψε σε μισθωτό εργάτη, δημιούργησε ταυτόχρονα έναν διαχωρισμό ανάμεσα σ' αυτόν και στους υπόλοιπους άμισθους προλετάριους οι οποίοι, καθώς δεν συμμετείχαν άμεσα στην κοινωνική παραγωγή, θεωρήθηκαν ανίκανοι να είναι υποκείμενα της κοινωνικής επανάστασης.

Από τον Μαρξ κι έπειτα έγινε ξεκάθαρο πως το κεφάλαιο κυριαρχεί και αναπτύσσεται μέσω του μισθού, πως το θεμέλιο δηλαδή της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι ο μισθωτός εργάτης ή εργάτρια και η άμεση εκμετάλλευσή του/της. Αυτό που δεν έγινε ξεκάθαρο, και ούτε συζητήθηκε ποτέ από τις οργανώσεις του κινήματος της εργατικής τάξης, είναι ότι μέσω του μισθού οργανώθηκε επίσης η εκμετάλλευση του άμισθου εργάτη. Η εκμετάλλευση αυτή ήταν ακόμα πιο αποτελεσματική ακριβώς επειδή την έκρυβε η έλλειψη μισθού. Αυτό σημαίνει πως ο μισθός πρόσταζε πολύ μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας από αυτή που λάμβανε χώρα μέσα στο εργοστάσιο. *Σε ό,τι αφορά τις γυναίκες, η εργασία τους εμφανίζεται ως προσωπική υπηρεσία, εκτός του κεφαλαίου.* Η γυναίκα φαίνεται να υποφέρει μόνο από τον αντρικό σωβινισμό, φαίνεται να καταπιέζεται επειδή ο καπιταλισμός συνεπάγεται τη γενική «αδικία» και την «κακή και άδικη συμπεριφορά» οι λίγοι (άντρες) που πρόσεξαν κάτι τέτοιο μας είπαν ότι πρόκειται για «καταπίεση», αλλά όχι για εκμετάλλευση. Αυτή η έννοια της «καταπίεσης» απέκρυψε μία ακόμα σημαντική πτυχή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Το κεφάλαιο απέσπασε τα παιδιά από το σπίτι και τα έστειλε στο σχολείο όχι μόνο για να μην είναι μέσα στα πόδια όσων

έκαναν την περισσότερη «παραγωγική» εργασία, ούτε μόνο για να τα καθοδηγήσει και να τα διδάξει. Η κυριαρχία του κεφαλαίου μέσω του μισθού εξαναγκάζει τον κάθε αρτιμελή άνθρωπο να λειτουργεί με βάση τον καταμερισμό της εργασίας, και να λειτουργεί με τρόπους που, αν όχι άμεσα, τότε μακροπρόθεσμα είναι επικερδείς για την επέκταση του νόμου του κεφαλαίου. Αυτό είναι κατ' ουσίαν το νόημα του σχολείου. *Σε ό,τι αφορά τα παιδιά, η εργασία τους εμφανίζεται ως μάθηση προς δικό τους όφελος.*

Τα παιδιά των προλετάρων εξαναγκάστηκαν να λάβουν όλα την ίδια εκπαίδευση στο σχολείο: πρόκειται για την καπιταλιστική ισοπέδωση των απεριόριστων δυνατοτήτων της μάθησης. Η γυναίκα, από την άλλη μεριά, απομονώθηκε στο σπίτι, εξαναγκάστηκε να διεκπεραιώνει μια εργασία που θεωρείται ανειδίκευτη, την εργασία της γέννησης, της ανατροφής, της πειθαρχησης, και της υπηρετήσης του εργάτη της παραγωγής. Ο ρόλος της στον κύκλο της κοινωνικής παραγωγής παρέμεινε αόρατος επειδή μόνο το προϊόν της εργασίας της, ο ίδιος ο εργάτης, ήταν ορατός εκεί. Κι έτσι η γυναίκα έμεινε παγιδευμένη μέσα σε προκαπιταλιστικές συνθήκες εργασίας και δεν έλαβε ποτέ μισθό.

Και όταν λέμε «προκαπιταλιστικές συνθήκες εργασίας» δεν εννοούμε μόνο τις γυναίκες που χρησιμοποιούν ακόμα σκουπόξυλα για να καθαρίζουν. Ακόμα και οι πιο εξοπλισμένες κουζίνες στις ΗΠΑ δεν ανταποκρίνονται στο σημερινό επίπεδο της τεχνολογικής ανάπτυξης: στην καλύτερη περίπτωση πρόκειται για τεχνολογία του 19ου αιώνα. Αν δεν πληρώνεσαι με την ώρα, κανείς δεν νοιάζεται πόση ώρα χρειάζεσαι για να κάνεις τη δουλειά σου.

Πρόκειται εδώ για μια *ποιοτική* και όχι μόνο *ποσοτική* διαφορά με τα άλλα είδη εργασίας: μια διαφορά που απορρέει ακριβώς από το είδος του εμπορεύματος που αυτή η εργασία παράγει. Μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα, η παραγωγικότητα της εργασίας δεν αυξάνεται παρά μόνο στα

πλαίσια της σύγκρουσης ανάμεσα στον κεφάλαιο και την εργατική τάξη: η τεχνολογική καινοτομία και η συμμετοχικότητα είναι ταυτόχρονα στιγμές επίθεσης της εργατικής τάξης και στιγμές της καπιταλιστικής απάντησης σ' αυτήν την επίθεση. Αν αυτό όμως είναι αληθές για την παραγωγή των εμπορευμάτων γενικά, δεν είναι αληθές για την παραγωγή αυτού του ειδικού εμπορεύματος που είναι η εργατική δύναμη. Αν η τεχνολογία μπορεί να μειώσει το επίπεδο της απαραίτητης εργασίας, κι αν ο αγώνας της εργατικής τάξης στη βιομηχανία μπορεί να χρησιμοποιήσει την τεχνολογία για να κερδίσει περισσότερες ελεύθερες ώρες, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για την οικιακή εργασία: στο βαθμό που η γυναίκα πρέπει *σε απομόνωση* να γεννά και να ανατρέφει τα παιδιά της, η όποια εκμηχάνιση των οικιακών καθηκόντων δεν απελευθερώνει χρόνο για εκείνη. Η γυναίκα είναι πάντα σε υπηρεσία, γιατί δεν υπάρχει ακόμα η μηχανή που να φτιάχνει και να φροντίζει παιδιά⁹. Έτσι, η μεγαλύτερη παραγωγικότητα της οικιακής εργασίας μέσω της εκμηχάνισης μπορεί να σχετιστεί μόνο με συγκεκριμένες υπηρεσίες, όπως το μαγείρεμα, το πλύσιμο ή το καθάρισμα. Η εργάσιμη μέρα της γυναίκας όμως είναι ατέλειωτη όχι επειδή δεν υπάρχουν μηχανές, αλλά επειδή η γυναίκα είναι απομονωμένη¹⁰.

Επιβεβαιώνοντας τον μύθο της γυναικείας ανικανότητας

Έτσι λοιπόν, με την έλευση του καπιταλισμού οι γυναίκες υποβιβάζονταν σε μια συνθήκη απομόνωσης, έγκλειστες μέσα στο οικογενειακό κύτταρο, απολύτως εξαρτώμενες από τους άνδρες. Η γυναίκα στερήθηκε τη νέα αυτονομία του ελεύθερου μισθωτού σκλάβου και παρέμεινε σ' ένα προκαπιταλιστικό στάδιο προσωπικής εξάρτησης, περισσότερο βάρβαρο αυτή τη φορά καθώς βρισκόταν σε αντίθεση με τη μεγάλης κλίμακας κοι-

νωνικοποιημένη παραγωγή που επικράτησε στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Η φαινομενική ανικανότητα της γυναίκας να κάνει κάποια πράγματα, να κατανοήσει κάποια πράγματα, πηγάζει λοιπόν από την ίδια την ιστορία της, μια ιστορία πολύ παρόμοια από κάποιες απόψεις με αυτή των «καθυστερημένων» παιδιών που πηγαίνουν σε ειδικά σχολεία. Στον βαθμό που οι γυναίκες αποκόπηκαν από την άμεση, κοινωνικοποιημένη παραγωγή και απομονώθηκαν στο σπίτι, στερήθηκαν κάθε δυνατότητα κοινωνικής ζωής πέρα από τη γειτονιά, και κατά συνέπεια στερήθηκαν την κοινωνική γνώση και την κοινωνική μόρφωση. Όταν οι γυναίκες στερούνται την ευρεία εμπειρία της οργάνωσης και του συλλογικού σχεδιασμού των εργοστασιακών και άλλων μαζικών αγώνων, στερούνται ταυτόχρονα μια βασική πηγή μόρφωσης, την εμπειρία της κοινωνικής εξέγερσης. Και η εμπειρία αυτή σημαίνει κατά κύριο λόγο να γνωρίζεις τις ικανότητές σου, δηλαδή τη δύναμή σου, και να γνωρίζεις τις ικανότητες, δηλαδή τη δύναμη της τάξης σου. Έτσι, η απομόνωση που επιβλήθηκε στις γυναίκες επιβεβαίωσε στην κοινωνία αλλά και στις ίδιες τον μύθο της γυναικείας ανικανότητας.

Εξαιτίας αυτού του μύθου αποκρύφτηκε, πρώτον, ότι η δυνατότητα της εργατικής τάξης να οργανώνει μαζικούς αγώνες στην κοινότητα, απεργίες ενοικίων ή αγώνες ενάντια στην ακρίβεια βασιζόταν πάντα στην ακατάπαυστη, ανεπίσημη οργάνωση των γυναικών της κοινότητας και δεύτερον, ότι η υποστήριξη και η οργάνωση των γυναικών, επίσημη ή ανεπίσημη, στους αγώνες του κύκλου της άμεσης παραγωγής ήταν αποφασιστικής σημασίας. Σε κρίσιμες στιγμές αυτό το δίκτυο των γυναικών έρχεται στην επιφάνεια και αναπτύσσεται από τη δραστηριότητα και τη δύναμη του «άνικανου θηλυκού». Αλλά ο μύθος δεν πεθαίνει. Οποτεδήποτε οι γυναίκες θα μπορούσαν μαζί με τους άνδρες να διεκδικήσουν την επιτυχία -την επιβίωση (στην ανεργία) ή την επιβίωση και τη νίκη (στην απεργία)- τα τρόπαια του νικητή πήγαιναν στην τάξη «γενικώς». Οι γυναί-

κες σπανίως κέρδιζαν κάτι ειδικά για τους εαυτούς τους· σπανίως ο αγώνας είχε ως στόχο να αλλάξει τη δομή εξουσίας του σπιτιού και τη σχέση του σπιτιού με το εργοστάσιο. Στην απεργία ή στην ανεργία, η δουλειά μιας γυναίκας δεν τελειώνει ποτέ.

Η καπιταλιστική λειτουργία της μήτρας

Μόνο με την έλευση του καπιταλισμού η καταστροφή της γυναίκας ως προσωπικότητας σήμανε ταυτόχρονα την άμεση προσβολή της φυσικής της ακεραιότητας. Πριν τον καπιταλισμό, η σεξουαλικότητα των ανδρών και των γυναικών είχε περάσει από διάφορα καθεστώτα και ρυθμίσεις. Σε κάθε περίπτωση όμως υπήρξαν αποτελεσματικές μέθοδοι ελέγχου των γεννήσεων, που με τον καπιταλισμό εξαφανίστηκαν ανεξήγητα. Το κεφάλαιο καθιέρωσε την οικογένεια ως πυρηνική οικογένεια, στα πλαίσια της οποίας υπέταξε την γυναίκα στον άνδρα, καθώς εκείνη, μη συμμετέχοντας απευθείας στην κοινωνική παραγωγή, δεν εμφανίζεται ανεξάρτητα στην αγορά εργασίας. Και καθώς το κεφάλαιο στερεί από τη γυναίκα κάθε δυνατότητα δημιουργικότητας και ανάπτυξης εργασιακής δραστηριότητας, την ίδια στιγμή της στερεί τη δυνατότητα έκφρασης της σεξουαλικής, ψυχολογικής και συναισθηματικής της αυτονομίας.

Θα το επαναλάβουμε: ποτέ άλλοτε στην ιστορία δεν υπήρξε τέτοια προσβολή της φυσικής ακεραιότητας των γυναικών, που να επηρεάζει τα πάντα, από τον εγκέφαλο μέχρι τη μήτρα. Το να συμπράττεις με άλλους ανθρώπους για την παραγωγή ενός τρένου, ενός αυτοκινήτου ή ενός αεροπλάνου δεν είναι καθόλου το ίδιο με το να χρησιμοποιείς μόνη σου, για αιώνες, το ίδιο ξεσκονόπανο, στην ίδια μικρή κουζίνα.

Σκοπός μας εδώ δεν είναι να διεκδικήσουμε την ισότητα ανδρών και γυναικών στην κατασκευή αεροπλάνων, αλλά απλώς να τονίσουμε ότι η

διαφορά ανάμεσα στο ιστορικό παρελθόν ανδρών και γυναικών όχι μόνο προσδιορίζει τις διαφορές στις πραγματικές μορφές αγώνα, αλλά επίσης φέρνει στην επιφάνεια αυτό που για πολύ καιρό ήταν αόρατο: τις διαφορετικές μορφές αγώνα των γυναικών στο παρελθόν. Με τον ίδιο τρόπο που οι γυναίκες στερούνται τη δυνατότητα ανάπτυξης των δημιουργικών ικανοτήτων τους, στερούνται επίσης τη σεξουαλική τους ζωή, η οποία έχει μετατραπεί σε μια λειτουργία αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης: οι ίδιες παρατηρήσεις που κάναμε για το τεχνολογικό επίπεδο των οικιακών υπηρεσιών ισχύουν και για την περίπτωση του ελέγχου των γεννήσεων (και, παρεμπιπτόντως, για το σύνολο της γυναικολογίας). Η έρευνα στο θέμα αυτό ήταν μέχρι πρόσφατα εντελώς παραμελημένη, ενώ οι γυναίκες εξαναγκάζονταν να κάνουν παιδιά, και όταν οι πρωτόγονες τεχνικές ελέγχου των γεννήσεων αποτύγχαναν, όπως ήταν άλλωστε αναμενόμενο, οι εκτρώσεις ήταν απαγορευμένες.

Το κεφάλαιο κατασκεύασε τον γυναικείο ρόλο μέσα από αυτόν τον πλήρη υποβιβασμό των γυναικών, και μετέτρεψε τον άντρα της οικογένειας σε όργανο αυτού του υποβιβασμού. Ο άνδρας ως μισθωτός εργάτης και επικεφαλής της οικογένειας υπήρξε το ειδικό μέσο για να λάβει χώρα αυτή η ειδική εκμετάλλευση, η εκμετάλλευση των γυναικών.

Η ομοφυλοφιλία και ο καταμερισμός της εργασίας

Με αυτήν την έννοια μπορούμε να εξηγήσουμε μέχρι ποιο βαθμό οι υποβαθμισμένες σχέσεις ανδρών και γυναικών καθορίζονται από αυτή τη διάσπαση που η κοινωνία επέβαλε ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα, υποβιβάζοντας τη γυναίκα σε αντικείμενο, σε «συμπλήρωμα» του άνδρα. Και με αυτήν την έννοια μπορούμε να καταλάβουμε γιατί όλο και περισσότερες γυναίκες στο κίνημα θέλουν να αγωνιστούν και ενάντια στους άντρες ως τέτοιους¹¹, και δεν θέλουν πλέον να αναλώνουν τη

δύναμή τους προσπαθώντας να συντηρήσουν ισότιμες σεξουαλικές σχέσεις με άντρες, καθώς τέτοιες σχέσεις είναι πάντα απογοητευτικές. Μια σχέση εξουσίας αποκλείει κάθε δυνατότητα στοργής και οικειότητας. Στις σχέσεις ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες η εξουσία *προστάζει*, επειδή έχει το προνόμιο, τη σεξουαλική στοργή και την οικειότητα. Με την έννοια αυτή, το κίνημα των ομοφυλόφιλων είναι η πιο μαζική προσπάθεια απεμπλοκής της σεξουαλικότητας από την εξουσία.

Σε γενικές γραμμές όμως, η ομοφυλοφιλία είναι την ίδια στιγμή ριζωμένη στο πλαίσιο της ίδιας της καπιταλιστικής κοινωνίας: γυναίκες στο σπίτι και άνδρες στα εργοστάσια και τα γραφεία, χωρισμένοι οι μien από τους δε ολόκληρη την ημέρα· ή ένα τυπικό εργοστάσιο με 1.000 γυναίκες εργάτριες και 10 άνδρες επιστάτες· ή ένα γραφείο δακτυλογράφων (γυναικών φυσικά) που δουλεύουν για 50 επαγγελματίες άνδρες. Όλες αυτές είναι περιπτώσεις που εντάσσονται σε ένα ομοφυλοφιλικό πλαίσιο ζωής.

Το κεφάλαιο, ενώ ανακηρύσσει την ετεροφυλοφιλία σε θρησκεία, στην πράξη καθιστά αδύνατη τη φυσική ή συναισθηματική επαφή ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες - καθιστά αδύνατη την ετεροφυλοφιλία ως ο,τιδήποτε άλλο πέρα από σεξουαλική, οικονομική και κοινωνική πειθαρχία.

Πιστεύουμε πως αυτή είναι μια πραγματικότητα από την οποία πρέπει να ξεκινήσουμε. Η έκρηξη της ομοφυλοφιλικής τάσης ήταν και είναι σημαντική για το κίνημα, ακριβώς επειδή θέτει την ανάγκη της διεκδίκησης από μεριάς του κινήματος της ιδιαιτερότητας του αγώνα των γυναικών, και κυρίως την ανάγκη να ξεκαθαρίσουμε σε όλο τους το βάθος τις μορφές της εκμετάλλευσης των γυναικών.

Υπεραξία και κοινωνικό εργοστάσιο

Στο σημείο αυτό είναι ώρα να ξεκαθαρίσουμε τα πράγματα γύρω από μια συγκεκριμένη θέση που ο ορθόδοξος μαρξισμός, και ειδικά η ιδεολογία και η πρακτική των λεγόμενων μαρξιστικών κομμάτων, θεωρούσε πάντα δεδομένη. Και η θέση αυτή είναι η εξής: όταν οι γυναίκες παραμένουν εκτός της κοινωνικής παραγωγής, δηλαδή εκτός του κοινωνικά οργανωμένου παραγωγικού κύκλου, μένουν επίσης εκτός της κοινωνικής παραγωγικότητας. Με άλλα λόγια, η γυναίκα γινόταν πάντα αντιληπτή ως μια ψυχολογικά υποταγμένη προσωπικότητα η οποία, εκτός από τις ελάχιστες περιπτώσεις όπου απασχολείται εκτός σπιτιού, βρίσκεται έξω από την παραγωγή· στην ουσία οι γυναίκες θεωρήθηκαν παροχείς αξιών χρήσης μέσα στο σπίτι. Αυτή ήταν κατά βάση η άποψη του Μαρξ, ο οποίος, παρατηρώντας τι συνέβαινε στις γυναίκες που δούλευαν στα εργοστάσια, συμπέρανε πως θα 'ταν καλύτερα γι' αυτές αν έμεναν στο σπίτι, όπου θα απολάμβαναν έναν ηθικά ανώτερο τρόπο ζωής. Η πραγματική φύση του ρόλου της νοικοκυράς όμως δεν προκύπτει ποτέ ξεκάθαρα στον Μαρξ. Κι όμως σε σχέση με την εποχή του, έχει σημειωθεί από παρατηρητές ότι οι γυναίκες του Lancashire, εργάτριες στο βαμβάκι για πάνω από έναν αιώνα, ήταν πιο απελευθερωμένες σεξουαλικά και οι άντρες τους τις βοηθούσαν στις αγγαρείες του σπιτιού. Από την άλλη, στις περιοχές των ανθρακωρυχείων του Yorkshire, όπου ένα μικρό ποσοστό γυναικών δούλευε έξω από το σπίτι, οι γυναίκες ήταν περισσότερο υποταγμένες στη φιγούρα του συζύγου. Ακόμα κι εκείνοι που κατάφεραν να ορίσουν την εκμετάλλευση των γυναικών στην κοινωνικοποιημένη παραγωγή, δεν μπόρεσαν τελικά να κατανοήσουν την θέση της γυναίκας στο σπίτι· οι άνδρες είναι υπερβολικά βολεμένοι στη σχέση τους με τις γυναίκες. Για το λόγο αυτό, μόνον οι γυναίκες μπορούν να προσδιορίσουν τη θέση τους και να μιλήσουν για το γυναικείο ζήτημα.

Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε πως μέσα στη μισθωτή σχέση η οικιακή εργασία δεν παράγει απλώς αξίες χρήσης, αλλά είναι απαραίτητη για την παραγωγή υπεραξίας¹². Αυτό ισχύει για το σύνολο του γυναικείου ρόλου και της γυναίκας ως προσωπικότητας υποταγμένης σε όλα τα επίπεδα, το φυσικό, το ψυχολογικό και το επαγγελματικό· ο ρόλος αυτός είχε και εξακολουθεί να έχει μια θέση ζωτικής σημασίας στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας, *στην επιδίωξη της παραγωγικότητας στο κοινωνικό επίπεδο*. Ας εξετάσουμε πιο προσεκτικά τον ρόλο των γυναικών ως πηγή κοινωνικής παραγωγικότητας, δηλαδή ως παραγωγή υπεραξίας. Και πρώτα μέσα στην οικογένεια.

A. Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΙΣΘΩΤΗΣ ΣΚΛΑΒΙΑΣ ΒΑΣΙΖΟΜΕΝΗ ΣΤΗΝ ΑΜΙΣΘΗ ΣΚΛΑΒΙΑ

Πολλοί ισχυρίζονται ότι στα πλαίσια του ορισμού της μισθωτής εργασίας, οι γυναίκες που διεκπεραιώνουν οικιακή εργασία δεν είναι παραγωγικές. Στην πραγματικότητα ισχύει ακριβώς το αντίθετο, αν σκεφτούμε την τεράστια ποσότητα κοινωνικών υπηρεσιών που η καπιταλιστική οργάνωση μεταμορφώνει σε ιδιωτική δραστηριότητα, φορτώνοντάς τη στις πλάτες της νοικοκυράς. Η οικιακή εργασία δεν είναι κατ' ουσία «γυναικεία δουλειά»: οι γυναίκες δεν ικανοποιούνται περισσότερο ούτε κουράζονται λιγότερο από τους άντρες με το πλύσιμο και το καθάρισμα. Τα παραπάνω αποτελούν κοινωνικές υπηρεσίες, στο βαθμό που υπηρετούν την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Και το κεφάλαιο, θεσμοποιώντας αυτή τη συγκεκριμένη οικογενειακή δομή, «απελευθέρωσε» τον άντρα από τέτοιου είδους λειτουργίες, ώστε να είναι απολύτως «ελεύθερος» για *άμεση εκμετάλλευση* να είναι «ελεύθερος» να κερδίσει αρκετά, ώστε η γυναίκα να μπορεί να τον αναπαράγει ως εργατική δύναμη¹³. Το

κεφάλαιο έκανε τους άντρες μισθωτούς σκλάβους στο βαθμό που κατάφερε να αναθέσει στις γυναίκες τις υπηρεσίες της αναπαραγωγής, και με την ίδια διαδικασία μπόρεσε να ελέγξει τη ροή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Στην Ιταλία οι γυναίκες είναι ακόμα απαραίτητες στο σπίτι, και το κεφάλαιο εξακολουθεί να χρειάζεται τη συγκεκριμένη μορφή της οικογένειας. Στο σημερινό επίπεδο ανάπτυξης στην Ευρώπη γενικά, και στην Ιταλία ειδικότερα, το κεφάλαιο προτιμά να εισάγει την εργατική του δύναμη -υπό τη μορφή εκατομμυρίων αντρών από τις υπανάπτυκτες περιοχές του πλανήτη- και την ίδια στιγμή να περιορίζει τις γυναίκες στο σπίτι¹⁴.

Οι γυναίκες υπηρετούν το κεφάλαιο όχι μόνον διεκπεραιώνοντας την οικιακή εργασία *χωρίς μισθό και χωρίς να απεργούν*, αλλά επίσης υποδεχόμενες στο σπίτι όλους εκείνους που περιοδικά αποβάλλονται από την αγορά εργασίας λόγω της οικονομικής κρίσης. Η οικογένεια, αυτή η μητρική αγκαλιά, πάντα έτοιμη να βοηθήσει και να προστατέψει όταν χρειαστεί, είναι στην πραγματικότητα η καλύτερη εγγύηση ότι οι άνεργοι δεν θα μετατραπούν αμέσως σε ορδές ταραχοποιών.

Τα οργανωμένα κόμματα του κινήματος της εργατικής τάξης φρόντισαν ιδιαιτέρως να μην εγείρουν το ζήτημα της οικιακής εργασίας. Πέρα από το γεγονός ότι μεταχειρίζονταν πάντα τις γυναίκες ως κατώτερη μορφή ζωής, το ζήτημα αυτό θα έθετε υπό αμφισβήτηση τη βάση των συνδικάτων ως οργανώσεων που ασχολούνται α) μόνο με το εργοστάσιο· β) μόνο με τη μετρούμενη εργάσιμη ημέρα που «πληρώνεται»· γ) μόνο μ' εκείνη την πλευρά του μισθού που μας δίνουν και όχι μ' εκείνη την πλευρά που μας παίρνουν πίσω, δηλαδή τον πληθωρισμό. Οι γυναίκες πάντα εξαναγκάζονταν από τα κόμματα της εργατικής τάξης να μεταθέτουν την απελευθέρωσή τους προς κάποιο υποθετικό μέλλον, θεωρώντας ότι αυτή εξαρτάται απ' όσα οι άντρες, περιορισμένοι μέσα στο πλαίσιο που τα κόμματα έθεταν για τους αγώνες τους, κέρδιζαν «για τον εαυτό

τους».

Στην πραγματικότητα, κάθε φάση των αγώνων της εργατικής τάξης τοποθετούσε την εκμετάλλευση και την υποταγή των γυναικών σε ακόμα υψηλότερα επίπεδα. Η πρόταση για συντάξεις στις νοικοκυρές¹⁵ (που μας κάνει να αναρωτιόμαστε: γιατί σύνταξη και όχι μισθός) αποδεικνύει την προθυμία των εργατικών κομμάτων να θεσμοποιήσουν τον ρόλο της γυναίκας ως νοικοκυράς και του άντρα (και της γυναίκας) ως μισθωτών σκλάβων.

Σήμερα είναι πια ξεκάθαρο πως καμιά γυναίκα δεν πιστεύει ότι η χειραφέτηση και η απελευθέρωση θα έρθουν μέσα από τη δουλειά. Η δουλειά είναι δουλειά, μέσα ή έξω από το σπίτι. Η ανεξαρτησία του μισθωτού εργάτη σημαίνει μόνο την ύπαρξή του ως «ελεύθερου ατόμου» στη διάθεση του κεφαλαίου, είτε είναι άντρας είτε γυναίκα. Όσοι υποστηρίζουν πως η απελευθέρωση της γυναίκας της εργατικής τάξης εξαρτάται από το αν έχει δουλειά έξω από το σπίτι είναι μέρος του προβλήματος, όχι της λύσης. Η σκλαβιά της γραμμής συναρμολόγησης δεν είναι απελευθέρωση από τη σκλαβιά του νεροχύτη. Για να αρνηθούμε τον νεροχύτη πρέπει επίσης να αρνηθούμε την ίδια τη σκλαβιά της γραμμής συναρμολόγησης, πράγμα που αποδεικνύει πως όποιος δεν γνωρίζει πώς λειτουργεί η εκμετάλλευση των γυναικών, δεν μπορεί να γνωρίζει πώς λειτουργεί η εκμετάλλευση των αντρών. Το ζήτημα αυτό όμως είναι κρίσιμης σημασίας και θα το εξετάσουμε χωριστά. Αυτό που θέλουμε εδώ να γίνει σαφές είναι το εξής: όταν παράγουμε σε έναν καπιταλιστικά οργανωμένο κόσμο και δεν λαμβάνουμε μισθό, τότε η φιγούρα του αφεντικού κρύβεται πίσω από τη φιγούρα του συζύγου. Ο σύζυγος εμφανίζεται ως ο μόνος αποδέκτης των οικιακών υπηρεσιών, και η συνθήκη αυτή προσδίδει στην οικιακή εργασία έναν αμφιλεγόμενο χαρακτήρα, την κάνει να μοιάζει με δουλειά. Ο σύζυγος και τα παιδιά, μέσω της συναισθηματικής τους εμπλοκής, μέσω του συναισθηματικού τους εκβιασμού, γίνον-

νται οι πρώτοι επιστάτες, οι άμεσοι επιτηρητές της οικιακής εργασίας.

Ο άντρας διαβάζει την εφημερίδα του και περιμένει να ετοιμαστεί το φαγητό, ακόμα κι αν η γυναίκα του πηγαίνει επίσης για δουλειά και γυρίζει στο σπίτι την ίδια ώρα μ' εκείνον. Είναι ξεκάθαρο πως η ειδική μορφή εκμετάλλευσης που συνεπάγεται η οικιακή εργασία απαιτεί μια αντίστοιχη, ειδική μορφή αγώνα, τον αγώνα της γυναίκας μέσα στην οικογένεια.

Αν δεν καταλάβουμε ότι ακριβώς αυτή η οικογένεια είναι ο πυλώνας της καπιταλιστικής οργάνωσης της εργασίας, αν κάνουμε το λάθος να τη θεωρήσουμε μόνο μια υπερδομή, και να θεωρήσουμε την αλλαγή της εξαρτώμενη από τα στάδια των αγώνων στα εργοστάσια, τότε οδηγούμαστε σε μια επανάσταση ανάπηρη, όπου θα συντηρείται και θα επιδεινώνεται *μια βασική αντίφαση στον ταξικό αγώνα, μια αντίφαση που επιπλέον είναι λειτουργική για την καπιταλιστική ανάπτυξη*. Με άλλα λόγια, θα διαιωνίζουμε το σφάλμα να θεωρούμε τους εαυτούς μας παραγωγούς αξιών χρήσης μόνο, να θεωρούμε ότι οι νοικοκυρές βρίσκονται έξω από την εργατική τάξη. Από τη στιγμή που οι νοικοκυρές θωρούνται εκτός της τάξης, ο ταξικός αγώνας κάθε στιγμή και σε κάθε του σημείο παρεμποδίζεται, παγιδεύεται και αποτυγχάνει να εντοπίσει το πλήρες φάσμα της δράσης του. Δεν θα αναπτύξουμε περισσότερο αυτό το σημείο. Η αποκάλυψη όμως της οικιακής εργασίας ως μεταμφιεσμένης μορφής παραγωγικής εργασίας ανοίγει μια σειρά από ζητήματα που αφορούν τόσο τους στόχους όσο και τις μορφές του αγώνα των γυναικών.

Κοινωνικοποιώντας τον αγώνα της απομονωμένης εργάτριας

Η αλήθεια είναι πως το αίτημα που φαίνεται φυσικό μετά απ' όλα τα παραπάνω, «μισθός για τις νοικοκυρές» δηλαδή, θα έδινε την εντύπωση, δεδομένου του σημερινού συσχετισμού δυνάμεων στην Ιταλία, ότι

θέλουμε να εδραιώσουμε τη συνθήκη της θεσμοθετημένης σκλαβιάς που παράγεται από την οικιακή εργασία - συνεπώς ένα τέτοιο αίτημα δεν θα μπορούσε στην πραγματικότητα να μας κινητοποιήσει¹⁶.

Κατά συνέπεια, το ζήτημα είναι να αναπτύξουμε μορφές αγώνα που να μην αφήνουν τη νοικοκυρά ήσυχη στο σπίτι της, το πολύ-πολύ διαθέσιμη να κατέβει περιστασιακά στο δρόμο, περιμένοντας ένα μισθό που έτσι κι αλλιώς δεν θα καλύψει τα έξοδά της. Αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να ανακαλύψουμε εκείνες τις μορφές αγώνα που θα καταστρέψουν τη δομή της οικιακής εργασίας, που θα την απορρίπτουν εξ ολοκλήρου, θα απορρίπτουν τον ρόλο της νοικοκυράς και το σπίτι ως γκέτο της ύπαρξής μας, αφού το πρόβλημα δεν είναι μόνο να σταματήσουμε να κάνουμε τη δουλειά αυτή, αλλά να συντρίψουμε τον ρόλο της νοικοκυράς στο σύνολό του. *Το σημείο εκκίνησης δεν είναι το πώς θα κάνουμε το νοικοκυριό πιο αποτελεσματικά, αλλά το πώς θα βρούμε μια θέση ως πρωταγωνίστριες της ταξικής πάλης· όχι μεγαλύτερη παραγωγικότητα της οικιακής εργασίας δηλαδή, αλλά μεγαλύτερη ανατρεπτικότητα της ταξικής πάλης.*

Πρέπει άμεσα να ανατρέψουμε τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε χρόνο-για-το-νοικοκυριό και χρόνο-όχι-για-το-νοικοκυριό: δεν είναι απαραίτητο κάθε μέρα να σιδερώνουμε κουρτίνες και σεντόνια, να τρίβουμε το πάτωμα μέχρι να γυαλίσει, ούτε χρειάζεται κάθε μέρα να ξεσκονίζουμε. Κι όμως, πολλές γυναίκες το κάνουν ακόμα και σήμερα. Προφανώς όχι επειδή είναι ηλίθιες: για άλλη μια φορά θυμόμαστε τον παραλληλισμό που κάναμε με τα «καθυστερημένα» παιδιά. Στην πραγματικότητα οι γυναίκες αυτές μόνο μέσα από τη δουλειά στο σπίτι μπορούν να αναγνωρίσουν μια ταυτότητα για τον εαυτό τους, επειδή, όπως είπαμε πριν, το κεφάλαιο τις έχει αποκόψει από τη διαδικασία της κοινωνικά οργανωμένης παραγωγής.

Το ότι οι γυναίκες είναι αποκομμένες από την κοινωνικοποιημένη παρα-

γωγή δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποκοπούν από τον κοινωνικοποιημένο αγώνα: ο αγώνας όμως απαιτεί χρόνο μακριά από το νοικοκυριό, και ταυτόχρονα προσφέρει μια εναλλακτική ταυτότητα στη γυναίκα που μέχρι τώρα μπορούσε να τη βρει μόνο στο επίπεδο του οικιακού γκέτο. Στην κοινωνικότητα του αγώνα οι γυναίκες ανακαλύπτουν και εξασκούν μια δύναμη που στην ουσία τους δίνει μια νέα ταυτότητα. *Η νέα ταυτότητα είναι, και δεν μπορεί παρά να είναι, ένας νέος βαθμός κοινωνικής δύναμης.*

Η δυνατότητα του κοινωνικού αγώνα απορρέει από τον *κοινωνικά παραγωγικό χαρακτήρα* της εργασίας των γυναικών στο σπίτι. Δεν είναι μόνο, ούτε είναι κυρίως, οι κοινωνικές υπηρεσίες που προσφέρει η γυναίκα στο σπίτι αυτές που κάνουν τον ρόλο της κοινωνικά παραγωγικό, αν και είναι αλήθεια πως αυτές οι υπηρεσίες έχουν ταυτιστεί με τον γυναικείο ρόλο. Στην πραγματικότητα το κεφάλαιο θα μπορούσε μέσω της τεχνολογίας να βελτιώσει τις συνθήκες της οικιακής εργασίας. Αυτό όμως που δεν θέλει να κάνει προς το παρόν, τουλάχιστον στην Ιταλία, είναι να καταστρέψει τη νοικοκυρά ως βασικό άξονα της πυρηνικής οικογένειας. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο δεν έχει νόημα να περιμένουμε την αυτοματοποίηση της οικιακής εργασίας, επειδή κάτι τέτοιο δεν πρόκειται να γίνει ποτέ: η συντήρηση της πυρηνικής οικογένειας είναι ασύμβατη με την αυτοματοποίηση των οικιακών υπηρεσιών. Μια τέτοια κίνηση από μεριάς του κεφαλαίου θα σήμαινε την καταστροφή της οικογένειας όπως την ξέρουμε· θα αναγκαζόταν να *κοινωνικοποιήσει*, προκειμένου να *αυτοματοποιήσει* πλήρως.

Αλλά ξέρουμε πολύ καλά τι σημαίνει η δική τους κοινωνικοποίηση: Καμία σχέση πάντως με την Παρισινή Κομμούνα!

Το άλμα που θα μπορούσε να κάνει το κεφάλαιο, και ήδη βλέπουμε σημάδια γι' αυτό στις ΗΠΑ και στις πιο ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες γενικότερα, είναι να καταστρέψει την προκαπιταλιστική απομό-

νωση της παραγωγής στο σπίτι, κατασκευάζοντας μια οικογένεια που να αντικατοπτρίζει πιο πιστά την καπιταλιστική ισοότητα και την κυριαρχία του κεφαλαίου μέσω της συμμετοχής και της συνεργασίας· θα μπορούσε να υπερβεί την «ανολοκλήρωτη καπιταλιστική ανάπτυξη» στο σπίτι, η οποία έχει ως άξονα την προκαπιταλιστική, ανελεύθερη γυναίκα, και να δώσει στην οικογένεια μια μορφή που να ανταποκρίνεται περισσότερο στην καπιταλιστικά παραγωγική λειτουργία της, την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης.

Ας επιστρέψουμε όμως σ' αυτό που λέγαμε παραπάνω: οι γυναίκες, οι νοικοκυρές, ταυτίζοντας τους εαυτούς τους με το σπίτι, έχουν μια σχεδόν ψυχαναγκαστική τελειομανία στη δουλειά τους. Όλες πλέον το έχουμε μάθει καλά: πάντα βρίσκεις δουλειά να κάνεις σ' ένα σπίτι.

Οι γυναίκες δεν μπορούν να δουν πίσω απ' τους τέσσερις τοίχους. Η κατάσταση της νοικοκυράς ως προκαπιταλιστικός τρόπος εργασίας, και κατά συνέπεια η «θηλυκότητα» που της έχει επιβληθεί, την κάνουν να βλέπει τον κόσμο, τους άλλους και την όλη οργάνωση της εργασίας ως κάτι αόριστο, άγνωστο και αδύνατο να γνωρίσουν στην ουσία· ως κάτι μη βιωμένο· αντιληπτό μόνον ως σκιά πίσω από τους ώμους του συζύγου που βγαίνει έξω κάθε μέρα και συναντά αυτό το κάτι.

Όταν λέμε λοιπόν πως οι γυναίκες πρέπει να ανατρέψουν τη σχέση ανάμεσα σε χρόνο-οικιακής-εργασίας και μη-οικιακό-χρόνο, και πρέπει να αρχίσουν να βγαίνουν έξω από το σπίτι, εννοούμε πως το σημείο εκκίνησης τους πρέπει να είναι ακριβώς αυτή η επιθυμία να καταστρέψουν τον ρόλο της νοικοκυράς, ώστε να αρχίσουν να έρχονται σε επαφή με άλλες γυναίκες, όχι μόνον ως γειτόνισσες ή φίλες, αλλά ως συντρόφισσες ή αντίπαλοι στη δουλειά· πρέπει να έρθουν σε ρήξη με την παράδοση του ιδιωτικοποιημένου θηλυκού, με όλον τον ανταγωνισμό που αυτή εμπεριέχει, και να οικοδομήσουν μια πραγματική αλληλεγγύη ανάμεσά τους. Αλληλεγγύη όχι αμυντική αλλά επιθετική, με στόχο την οργάνωση

του αγώνα.

Αλληλεγγύη λοιπόν ενάντια σε μια κοινή μορφή εργασίας. Με τον ίδιο τρόπο, οι γυναίκες πρέπει να σταματήσουν να συναντούν τους άντρες και τα παιδιά τους μόνον ως σύζυγοι και μητέρες, μόνο την ώρα του φαγητού, όταν άντρες και παιδιά επιστρέφουν από τον έξω κόσμο.

Οι γυναίκες μπορούν να επιτεθούν σε κάθε χώρο κοινωνικού αγώνα εκτός σπιτιού, ακριβώς επειδή *κάθε σφαίρα της καπιταλιστικής οργάνωσης προϋποθέτει την ύπαρξη του σπιτιού* οι εργοστασιακές συνελεύσεις, οι συνελεύσεις γειτονιάς, οι φοιτητικές και μαθητικές συνελεύσεις, κάθε τέτοιος χώρος αποτελεί νόμιμο πεδίο για τον αγώνα των γυναικών, για να συναντηθούν και να αντιπαρατεθούν με τους άντρες -γυναίκες εναντίον αντρών, αν έτσι το θέλετε- αλλά ως άτομα, όχι ως μητέρες με πατεράδες και γιοι με κόρες, με ό,τι δυνατότητες δίνει αυτό για την έκρηξη των αντιφάσεων και των εντάσεων που το κεφάλαιο θέλησε να απορροφώνται μέσα στην οικογένεια.

Ένας νέος ορίζοντας για τον ταξικό αγώνα

Αν οι γυναίκες στις εργατικές συνελεύσεις απαιτούν την κατάργηση της νυχτερινής βάρδιας, επειδή τη νύχτα εκτός από το να κοιμάται κανείς θέλει επίσης να κάνει έρωτα -και δεν είναι το ίδιο να κάνεις έρωτα τη μέρα αν οι γυναίκες δουλεύουν στη διάρκεια της μέρας- αυτό σημαίνει καταρχάς ότι προωθούν τα δικά τους ανεξάρτητα συμφέροντα ως γυναίκες ενάντια στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας, αρνούμενες να είναι ανικανοποίητες μητέρες για τους συζύγους και τα παιδιά τους.

Αλλά σ' αυτήν τη νέα παρέμβαση και αντιπαράθεση φαίνεται επίσης ότι τα συμφέροντα των γυναικών δεν είναι, όπως τους είχαν πει, ξένα και διαχωρισμένα από τα συμφέροντα της τάξης. Για πολύ καιρό τα πολιτικά

κόμματα, ειδικά τα κόμματα της αριστεράς, και τα συνδικάτα έχουν προσδιορίσει και ταυτόχρονα περιορίσει το πεδίο του αγώνα της εργατικής τάξης. Το ν' αρνείσαι τη νυχτερινή εργασία και να κάνεις έρωτα *είναι το συμφέρον της τάξης*. Αν αναζητήσουμε γιατί είναι οι γυναίκες και όχι οι άντρες που θέτουν αυτό το ζήτημα, θα ρίξουμε νέο φως σε ολόκληρη την ιστορία της τάξης.

Το να συναντάς τους γιους και τις κόρες σου σε μια φοιτητική συνέλευση, σημαίνει να τους/τις ανακαλύπτεις ως άτομα που μιλούν ανάμεσα σε άλλα άτομα· σημαίνει να παρουσιάζεις τον εαυτό σου σ' αυτούς/ές ως άτομο. Πολλές γυναίκες έχουν κάνει εκτρώσεις, πολύ περισσότερες έχουν γεννήσει παιδιά. Δεν βλέπουμε γιατί να μην μπορούν να εκφράσουν την άποψή τους ως γυναίκες καταρχάς, ασχέτως αν είναι φοιτήτριες ή όχι, σε μια συνέλευση φοιτητών της ιατρικής. (Δεν αναφέρουμε τυχαία το παράδειγμα της ιατρικής. Στις αίθουσες των διαλέξεων και στις κλινικές, η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης είναι προφανής, και όχι μόνο λόγω της χρήσης δευτεροκλασάτων ασθενών ως πειραματόζωνων. Οι γυναίκες ειδικά γίνονται συχνά αντικείμενα πειραματισμού, όπως γίνονται συχνά στόχος των σεξουαλικών προσβολών, του σαδισμού και της επαγγελματικής αλαζονείας των γιατρών).

Για να συνοψίσουμε: είναι εξαιρετικά σημαντική η έκρηξη του γυναικείου κινήματος ως έκφραση της ιδιαιτερότητας των γυναικείων συμπεριόντων, ιδιαιτερότητα η οποία μέχρι σήμερα είχε αποκοπεί από τη σύνδεσή της με την καπιταλιστική οργάνωση της οικογένειας. Πρέπει να μιλήσουμε γι' αυτήν την ιδιαιτερότητα σε κάθε κομμάτι αυτής της κοινωνίας, γιατί κάθε κομμάτι της βασίζεται πάνω στην καταστολή των γυναικείων συμφερόντων, καθώς η εκμετάλλευση ολόκληρης της τάξης έχει θεμελιωθεί πάνω στην ειδική μεσολάβηση της εκμετάλλευσης των γυναικών.

Έτσι, πρέπει ως γυναικείο κίνημα να αναδειξουμε κάθε σημείο όπου εντοπίζεται η εκμετάλλευση των γυναικών, πρέπει δηλαδή στην πορεία

του αγώνα μας να διεκδικήσουμε την ιδιαιτερότητα του γυναικείου συμφέροντος στο σύνολό της.

Κάθε ευκαιρία είναι μια καλή ευκαιρία: νοικοκυρές από οικογένειες που απειλούνται με έξωση μπορούν να ισχυριστούν ότι η δουλειά τους στο σπίτι έχει υπερκαλύψει το νοίκι που δεν έχουν πληρώσει. Πολλές οικογένειες στα περίχωρα του Μιλάνου έχουν ήδη προχωρήσει σ' αυτή τη μορφή αγώνα.

Είναι ωραίο πράγμα να έχουμε πολλές ηλεκτρικές συσκευές στο σπίτι, αλλά όσο πιο πολλές συσκευές φτιάχνουν οι εργάτες στα εργοστάσια τόσο περισσότερο εξαντλούνται. Από την άλλη, είναι δύσκολο με έναν μισθό να πληρώνεις για όλες αυτές τις συσκευές, και αυτό προϋποθέτει ότι η νοικοκυρά πρέπει μάλλον να τις χρησιμοποιεί μόνη της, χωρίς βοήθεια· αυτό και μόνο σημαίνει πως ακόμα περισσότερο θα κολλήσει στο σπίτι, αλλά τώρα σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο εκμηχάνισης. Τυχερé εργάτη, τυχερή νοικοκυρά!

Επίσης, το ζήτημα δεν είναι να έχουμε στη διάθεσή μας κοινοτικές καντίνες για το φαγητό. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως το κεφάλαιο φτιάχνει πρώτα τα Fiat για τους εργάτες, και μετά τις καντίνες.

Έτσι, αν το αίτημά μας είναι οι κοινοτικές καντίνες στις γειτονιές, και αν δεν εντάξουμε αυτό το αίτημα σε μια ευρύτερη αγωνιστική πρακτική ενάντια στην οργάνωση της εργασίας και ενάντια στον εργασιακό χρόνο, τότε διατρέχουμε τον κίνδυνο να δώσουμε ώθηση στο κεφάλαιο για ένα ακόμα βήμα μπροστά, για να στρατολογήσει τις γυναίκες σε δουλειές εκτός σπιτιού, και μετά αυτές να έχουν τη δυνατότητα στο διάλειμμα να τρώνε όλες μαζί τα σκατά της καντίνας.

Θέλουμε να ξέρουν ότι δεν είναι οι καντίνες αυτό που επιθυμούμε, ούτε οι παιδικοί σταθμοί ούτε τα νηπιαγωγεία αυτού του είδους¹⁷. Θέλουμε εστιατόρια, νηπιαγωγεία, πλυντήρια πιάτων και πλυντήρια ρούχων, αλλά θέλουμε και επιλογές: να τρώμε μαζί με λίγους ανθρώπους

όταν έτσι μας αρέσει, να έχουμε χρόνο για να δούμε τα παιδιά μας, να είμαστε μαζί με τους ηλικιωμένους και τους άρρωστους όταν και όπου επιλέγουμε. «Να έχουμε χρόνο» σημαίνει να δουλεύουμε λιγότερο. Να περνάμε ώρες με τα παιδιά, τους γέρους και τους άρρωστους δεν σημαίνει να τρέχουμε για μια σύντομη επίσκεψη εκεί που τους έχουμε παρκάρει. Σημαίνει ότι εμείς, οι πρώτες που αποκλείστηκαν, αναλαμβάνουμε την πρωτοβουλία του αγώνα, ώστε όλοι οι αποκλεισμένοι άνθρωποι, τα παιδιά, οι γέροι ή η άρρωστοι να επανοικειοποιηθούν τον κοινωνικό πλούτο· να ενοποιηθούν ξανά μ' εμάς και όλοι εμείς με τους άνδρες, όχι όμως ως εξαρτώμενες μονάδες αλλά αυτόνομα, όπως εμείς οι γυναίκες θέλουμε για τους εαυτούς μας· γιατί ο δικός τους, όπως και ο δικός μας, αποκλεισμός από την άμεσα παραγωγική κοινωνική διαδικασία, από την κοινωνική ύπαρξη, είναι δημιούργημα της καπιταλιστικής οργάνωσης.

Η άρνηση της εργασίας

Πρέπει λοιπόν να αρνηθούμε το νοικοκυριό ως εργασία της γυναίκας, ως εργασία που μας έχει επιβληθεί, που ποτέ δεν την επιλέξαμε, που ποτέ δεν πληρωθήκαμε γι' αυτήν, που μας ανάγκασαν να της αφιερώσουμε παράλογες ώρες, 12 και 13 κάθε μέρα, για να μας αναγκάσουν να μένουμε στο σπίτι.

Πρέπει να βγούμε έξω απ' το σπίτι· πρέπει να αρνηθούμε το σπίτι, επειδή θέλουμε να ενωθούμε με άλλες γυναίκες, να παλέψουμε ενάντια σε όλες τις συνθήκες που προϋποθέτουν την ύπαρξη των γυναικών στο σπίτι, να συνδεθούμε με τους αγώνες όλων εκείνων που βρίσκονται αποκλεισμένοι στα γκέτο, είτε αυτά είναι νηπιαγωγεία, σχολεία, νοσοκομεία και γηροκομεία είτε είναι η φτωχογειτονιά. Το να εγκαταλείψουμε το σπίτι είναι ήδη μια μορφή αγώνα, αφού οι κοινωνικές υπηρεσίες που προ-

σφέρουμε θα πάψουν να υπάρχουν υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες, και όλοι όσοι δουλεύουν εκτός σπιτιού θα απαιτήσουν το φορτίο που κουβαλάμε μέχρι σήμερα να πέσει εκεί που ανήκει – στις πλάτες του κεφαλαίου. Αυτή η αλλαγή στους όρους διεξαγωγής του αγώνα θα είναι όλο και πιο βίαιη, όσο πιο βίαιη, αποφασισμένη και μαζικής κλίμακας είναι η άρνηση της οικιακής εργασίας από μεριάς των γυναικών.

Το πιο δύσκολο κομμάτι του αγώνα μας είναι η διάσπαση της οικογένειας της εργατικής τάξης, γιατί αυτή η οικογένεια είναι το στήριγμα του εργάτη ως τέτοιου, και γι' αυτόν τον λόγο είναι το στήριγμα του κεφαλαίου. Από αυτήν την οικογένεια εξαρτάται η υποστήριξη της τάξης, η επιβίωση της τάξης – *σε βάρος των γυναικών όμως, και ενάντια στην ίδια την τάξη*. Η γυναίκα είναι η σκλάβα του μισθωτού σκλάβου, και η δική της σκλαβιά εξασφαλίζει τη σκλαβιά του άντρα της. Όπως το συνδικάτο, έτσι και η οικογένεια προστατεύει τον εργάτη, αλλά επίσης εξασφαλίζει ότι αυτός και *αυτή* θα είναι πάντα εργάτες/τριες. Και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο ο αγώνας των γυναικών της εργατικής τάξης ενάντια στην οικογένεια είναι κρίσιμος.

Το να συναντάμε άλλες γυναίκες που δουλεύουν εντός και εκτός σπιτιού δίνει νέες δυνατότητες στον αγώνα μας. Από τη στιγμή που ο αγώνας μας είναι αγώνας ενάντια στην εργασία, αυτό σημαίνει ότι εγγράφεται στο συνολικό αγώνα της εργατικής τάξης ενάντια στην καπιταλιστική εργασία. Στο βαθμό όμως που η εκμετάλλευση των γυναικών μέσω της οικιακής εργασίας έχει τη δική της ιδιαίτερη ιστορία, η οποία συνδέεται με την επιβίωση της πυρηνικής οικογένειας, η ιδιαίτερη πορεία του αγώνα των γυναικών, που πρέπει να περάσει μέσα από την καταστροφή της πυρηνικής οικογένειας όπως αυτή εγκαθιδρύθηκε από την καπιταλιστική κοινωνική τάξη πραγμάτων, προσθέτει μια νέα διάσταση στην ταξική πάλη.

Β. Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΑΘΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στην πραγματικότητα ο ρόλος της γυναίκας στην οικογένεια δεν περιορίζεται μόνο στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών χωρίς μισθό. Όπως είπαμε στην αρχή, η φυλάκιση των γυναικών σε καθαρά συμπληρωματικές λειτουργίες και η καθυπόταξή τους στους άντρες στα πλαίσια της πυρηνικής οικογένειας, έχουν ως βασική προκείμενη την προσβολή της φυσικής τους ακεραιότητας. Στην Ιταλία, με τη βοήθεια της καθολικής εκκλησίας που πάντα αντιμετώπιζε τις γυναίκες ως κατώτερα όντα, οι γυναίκες υποχρεώνονται σε αποχή από το σεξ πριν τον γάμο, και σε μια καταναγκαστική σεξουαλικότητα μετά τον γάμο, προορισμένη μόνο για την γέννηση των παιδιών. Η γυναικεία εικόνα που έχει δημιουργηθεί είναι αυτή της «ηρωικής μητέρας και ευτυχισμένης συζύγου», με μια «εξευγενισμένη» σεξουαλική ταυτότητα, που έχει τον ρόλο του υποδοχέα της συναισθηματικής έκφρασης άλλων ανθρώπων, και απορροφά τους κραδασμούς του οικογενειακού ανταγωνισμού. Αυτό λοιπόν που έχει καθοριστεί ως γυναικεία ψυχρότητα, πρέπει να επανακαθοριστεί ως επιβαλλόμενη παθητική υποδοχή σε ό,τι αφορά τη σεξουαλική λειτουργία.

Αυτή η παθητικότητα της γυναίκας μέσα στην οικογένεια είναι και η ίδια «παραγωγική». Πρώτα απ' όλα η γυναίκα αποτελεί διέξοδο για όλη την καταπίεση που υφίσταται ο άντρας έξω από το σπίτι, και την ίδια στιγμή ο άντρας εξασκεί πάνω στη γυναίκα τη λαχτάρα για εξουσία που καλλιεργείται από την κυριαρχία της καπιταλιστικής οργάνωσης της εργασίας. Με αυτήν την έννοια η γυναίκα γίνεται παραγωγική για την καπιταλιστική οργάνωση: λειτουργεί ως βαλβίδα εκτόνωσης για τις κοινωνικές εντάσεις που προκαλεί η τελευταία. Κατά δεύτερον, η γυναίκα γίνεται παραγωγική στο βαθμό που η πλήρης άρνηση της προσωπικής της αυτονομίας την αναγκάζει να αντισταθμίσει την απογοήτευσή της με μια

σειρά από διαρκείς ανάγκες, με επίκεντρο πάντα το σπίτι, με ένα είδος κατανάλωσης που είναι το ακριβές αντίστοιχο της τελειομανίας της στο νοικοκυριό. Φυσικά, δεν είναι δική μας δουλειά να πούμε στις γυναίκες τι χρειάζονται για τα σπίτια τους. Κανείς δεν μπορεί να καθορίσει τις ανάγκες του άλλου. Μας ενδιαφέρει όμως να οργανώσουμε τον αγώνα που θα καταργήσει την αναγκαιότητα μιας τέτοιας αντιστάθμισης.

Η απονεκρωμένη εργασία και η οδύνη της σεξουαλικότητας

Χρησιμοποιούμε σκόπιμα τον όρο «αντιστάθμιση». Η απογοήτευση που προκαλείται από τη μονότονη και επαναλαμβανόμενη εργασία από τη μία, και από τη σεξουαλική παθητικότητα από την άλλη, είναι μόνο κατ' όνομα διαφορετικές. Η σεξουαλική δημιουργικότητα και η δημιουργικότητα στην εργασία αποτελούν εξίσου τομείς όπου οι ανθρώπινες ανάγκες προτάσσουν να έχουμε ελεύθερο πεδίο για την «αλληλεπίδραση της έμφυτης και της επίκτητης δραστηριότητας»¹⁸. Στις γυναίκες (και συνεπώς στους άνδρες) η έμφυτη και η επίκτητη δραστηριότητα καταπιέζονται ταυτόχρονα. Η παθητική σεξουαλική δεκτικότητα των γυναικών δημιουργεί την ψυχαναγκαστικά καθαρή νοικοκυρά, και μπορεί να κάνει τη μονότονη γραμμή συναρμολόγησης θεραπευτική. Η μονοτονία του νοικοκυριού και η πειθαρχία που απαιτείται για να κάνεις την ίδια δουλειά κάθε μέρα, κάθε εβδομάδα, κάθε χρόνο, διπλάσια στις γιορτές, καταστρέφει τις δυνατότητες της ανεμπόδιστης σεξουαλικότητας. Η παιδική μας ηλικία είναι προετοιμασία για ένα μαρτύριο: μαθαίνουμε να αντλούμε την ευτυχία από το καθαρό σεξ σε λευκότερα των λευκών σεντόνια· να θυσιάζουμε τη σεξουαλικότητα και την υπόλοιπη δημιουργική δραστηριότητα μαζί, και την ίδια στιγμή.

Το γυναικείο κίνημα, κυρίως με την καταστροφή του μύθου του κολ-

πικού οργασμού, έχει αποκαλύψει τον φυσικό μηχανισμό που επέτρεψε τον αυστηρό καθορισμό και περιορισμό της σεξουαλικής δυναμικής των γυναικών από τους άντρες. Μπορούμε τώρα να ενοποιήσουμε ξανά τη σεξουαλικότητα με τις άλλες πτυχές της δημιουργικότητας, να καταλάβουμε ότι η σεξουαλικότητα θα είναι περιορισμένη, όσο η δουλειά που κάνουμε ακρωτηριάζει εμάς και τις ατομικές μας ικανότητες, όσο οι άνθρωποι με τους οποίους έχουμε σεξουαλικές σχέσεις είναι αφέντες και είναι επίσης ακρωτηριασμένοι από τη δική τους δουλειά. Η καταστροφή του κολπικού μύθου είναι ταυτόχρονα απαίτηση για αυτονομία των γυναικών, ενάντια στην υποταγή. Δεν πρόκειται όμως μόνο για την κλειτορίδα ενάντια στον κόλπο. Πρόκειται για τον κόλπο και την κλειτορίδα ενάντια στη μήτρα. Ο κόλπος είτε θα είναι πέρασμα στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης που πωλείται ως εμπορεύμα -μιλάμε εδώ για την καπιταλιστική λειτουργία της μήτρας- είτε θα είναι κομμάτι των φυσικών μας δυνάμεων, του κοινωνικού μας εξοπλισμού. Σε τελική ανάλυση, η σεξουαλικότητα είναι η πιο κοινωνική απ' όλες τις εκφράσεις, η βαθύτερη ανθρώπινη επικοινωνία. Και με την έννοια αυτή, η σεξουαλικότητα είναι η διάλυση της αυτονομίας. Η εργατική τάξη οργανώνεται ως τάξη για να υπερβεί τον εαυτό της ως τάξη· στο εσωτερικό της τάξης οργανωνόμαστε αυτόνομα για να δημιουργήσουμε τη βάση της υπέρβασής αυτής της αυτονομίας.

Η «πολιτική» επίθεση στις γυναίκες

Καθώς όμως προσπαθούμε ν' ανοίξουμε το δρόμο για την οργάνωση των αγώνων μας, βλέπουμε ότι υπάρχουν πολλοί πρόθυμοι να επιτεθούν στις γυναίκες, ακόμα και τώρα που ένα κίνημα των γυναικών είναι πλέον γεγονός. Λένε λοιπόν πως η γυναίκα, υπερασπιζόμενη τον εαυτό της από τον αφανισμό μέσω της εργασίας και της κατανάλωσης, είναι υπεύθυνη

για την έλλειψη ενότητας στην τάξη. Ας κάνουμε μια μικρή λίστα με τις αμαρτίες που μας αποδίδονται. Λένε λοιπόν για τη γυναίκα:

1. Ζητά όλο και μεγαλύτερο μέρος από τον μισθό του άντρα της για να αγοράσει ρούχα γι' αυτήν και τα παιδιά της, για παράδειγμα, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τι πιστεύει εκείνος ότι χρειάζεται, αλλά μόνο όσα πιστεύει η ίδια πως πρέπει να έχουν αυτή και τα παιδιά της. Απαιτεί απλώς μια αναδιανομή της φτώχειας, αντί να βοηθά τον άντρα της στον αγώνα του ενάντια στη φτώχεια, στο αγώνα για μεγαλύτερους μισθούς.

2. Είναι ανταγωνιστική απέναντι στις άλλες γυναίκες. Θέλει να είναι πιο γοητευτική απ' αυτές, να έχει περισσότερα πράγματα, να έχει καθαρότερο σπίτι απ' της γειτόνισσας. Δεν συμμαχεί με τις υπόλοιπες γυναίκες σε ταξική βάση, όπως θα έπρεπε.

3. Κρύβεται μέσα στο σπίτι και αρνείται να κατανοήσει τον αγώνα του άντρα της στη γραμμή παραγωγής. Μπορεί ακόμα και να παραπονιέται όταν εκείνος κατεβαίνει σε απεργία, αντί να τον στηρίζει. Ψηφίζει τους Συντηρητικούς.

Αυτά ακούγονται απ' όσους θεωρούν τη γυναίκα αντιδραστική, ή οπισθοδρομική στην καλύτερη περίπτωση, ακόμα και από άντρες που έχουν ηγετικούς ρόλους σε εργοστασιακούς αγώνες και που θα περίμενε κανείς ότι μπορούν να καταλάβουν τη φύση του κοινωνικού αφεντικού, ακριβώς λόγω της πολιτικής τους στράτευσης. Εύκολα καταδικάζουν τις γυναίκες γι' αυτό που οι ίδιοι ονομάζουν οπισθοδρομικότητα, αφού αυτή είναι η κυρίαρχη ιδεολογία της κοινωνίας σήμερα. Δεν προσθέτουν όμως πως οι ίδιοι έχουν ωφεληθεί από την υποταγμένη θέση των γυναικών, πως από την ημέρα που γεννήθηκαν τα περίμεναν όλα έτοιμα στο πιάτο. Κάποιοι δεν συνειδητοποιούν καν πως οι γυναίκες τούς έχουν υπηρετήσει, τόσο φυσικό τους φαίνεται ότι οι μανάδες, οι αδερφές και οι κόρες πρέπει να υπηρετούν τους «άντρες» τους. Από την άλλη, για μας γίνεται δύσκολο να διαχωρίσουμε την έμφυτη αντρική ανωτερότητα απ' αυτή

την επίθεση των αντρών, που φαίνεται να είναι αυστηρώς «πολιτική», με μοναδικό κίνητρο το συμφέρον της τάξης.

Ας κοιτάξουμε το ζήτημα πιο προσεκτικά.

1. Οι γυναίκες ως καταναλώτριες

Δεν είναι οι γυναίκες που κάνουν το σπίτι κέντρο της κατανάλωσης. Η διαδικασία της κατανάλωσης είναι αναπόσπαστο στοιχείο της παραγωγής της εργατικής δύναμης, και αν οι γυναίκες αρνούνταν να κάνουν τα ψώνια (να ξοδέψουν χρήματα δηλαδή), αυτό θα ήταν πράξη απεργίας. Έχοντας ξεκαθαρίσει το παραπάνω, πρέπει να προσθέσουμε πως συχνά οι γυναίκες, ακριβώς επειδή είναι αποκομμένες από την κοινωνικά οργανωμένη εργασία, προσπαθούν να παρηγορήσουν τους εαυτούς τους αγοράζοντας πράγματα. Αν αυτό είναι ανούσιο ή όχι εξαρτάται από τη σκοπιά και το φύλο εκείνου/ης που θα το κρίνει. Οι διανοούμενοι αγοράζουν βιβλία, αλλά κανείς δεν χαρακτηρίζει αυτήν την κατανάλωση ανούσια. Ανεξάρτητα από την εγκυρότητα των περιεχομένων τους, τα βιβλία στη σημερινή κοινωνία αποτελούν ακόμα -μέσω μιας παράδοσης παλιότερης από τον καπιταλισμό- αντρική αξία.

Έχουμε ήδη τονίσει πως οι γυναίκες αγοράζουν πράγματα για το σπίτι τους επειδή το σπίτι τους είναι η μόνη απόδειξη ότι υπάρχουν. Από την άλλη, η ιδέα πως η φειδωλή κατανάλωση σημαίνει απελευθέρωση είναι τόσο παλιά όσο ο καπιταλισμός, και προέρχεται από τους ίδιους τους καπιταλιστές που πάντα ρίχνουν το φταίξιμο για την κατάσταση του εργάτη στον ίδιο τον εργάτη. Για χρόνια οι φιλελεύθεροι κουνούσαν το κεφάλι και έλεγαν στο Χάρλεμ πως το φυλετικό πρόβλημα θα λυνόταν αν οι μαύροι σταματούσαν να κυκλοφορούν με τις Κάντιλακ. Μέχρι τη στιγμή που η βία του ταξικού αγώνα -η μόνη απάντηση που ταίριαζε στην περί-

σταση- αποδείχτηκε μέτρο της κοινωνικής δύναμης των μαύρων, η Κάντι-
 λακ ήταν ένας από τους λίγους τρόπους που είχαν στη διάθεσή τους για
 να δείξουν την προοπτική μιας τέτοιας δύναμης. Αυτό είναι που έκαίγε
 τους φιλελεύθερους, και όχι η «συνετή οικονομική διαχείριση».

Εν πάση περιπτώσει, τίποτα απ' όλα αυτά που αγοράζουμε δεν θα χρει-
 αζόμασταν αν ήμασταν ελεύθεροι. Ούτε το φαγητό που μας ταΐζουν, ούτε
 τα ρούχα τους που μας κατηγοριοποιούν ανά τάξη, φύλο και γενιά, ούτε
 τα σπίτια που μας κλειδαμπαρώνουν.

Και σε τελική ανάλυση το πρόβλημα είναι πως ποτέ δεν έχουμε αρκετά,
 όχι πως έχουμε πάρα πολλά. Και αυτή η πίεση που οι γυναίκες ασκούν
 στους άντρες δεν είναι *επίθεση στον μισθό, είναι άμυνα του μισθού*. Ακρι-
 βώς επειδή οι γυναίκες είναι οι σκλάβες των μισθωτών σκλάβων, οι άντρες
 μοιράζουν τον μισθό ανάμεσα στους εαυτούς τους και τα γενικά οικογε-
 νειακά έξοδα. Αν οι γυναίκες δεν ζητούσαν περισσότερα, το επίπεδο ζω-
 ης οικογένειας θα έπεφτε τόσο, ώστε να απορροφήσει τον πληθωρισμ-
 Έτσι, αν η γυναίκα δεν απαιτεί περισσότερα χρήματα, η οικογένεια γίνε-
 ται λειτουργική για το κεφάλαιο με έναν επιπλέον τρόπο: απορροφά την
 πτώση της τιμής της εργατικής δύναμης¹⁹. Αυτός είναι λοιπόν ο πιο πραγ-
 ματικός, υλικός τρόπος με τον οποίο οι γυναίκες υπερασπίζονται το επί-
 πεδο ζωής της τάξης. Κι αν πρόκειται να βγαίνουν έξω και να πηγαίνουν
 σε πολιτικές συνελεύσεις, τότε θα χρειάζονται ακόμα περισσότερα λεφτά!

2. Οι γυναίκες ως αντίπαλες

Όσο για την «αντιπαλότητα» των γυναικών, ο Frantz Fanon έχει δει-
 ξει, για την περίπτωση του Τρίτου Κόσμου, τι είναι αυτό που μόνο από
 τον ρατσισμό εμποδίζεται να έχει γενική εφαρμογή στην τάξη. Οι αποι-
 κισμένοι, λέει, όταν δεν οργανώνονται ενάντια στους καταπιεστές τους,

επιτίθενται ο ένας στον άλλο. Η πίεση στις γυναίκες για περισσότερη κατανάλωση μπορεί πολλές φορές να εκφραστεί με τη μορφή του ανταγωνισμού, αλλά όπως ήδη είπαμε πρόκειται για μια διαδικασία που προστατεύει το επίπεδο ζωής της τάξης. Η σεξουαλική αντιπαλότητα των γυναικών είναι εντελώς διαφορετική περίπτωση· αυτή βασίζεται στην οικονομική και κοινωνική εξάρτησή τους από τους άντρες. Στο βαθμό που οι γυναίκες ζουν για τους άντρες, ντύνονται για τους άντρες, και δουλεύουν για τους άντρες, χειραγωγούνται από τους άντρες με βάση αυτήν ακριβώς την αντιπαλότητα²⁰.

Όσο για τον ανταγωνισμό σε σχέση με τα σπίτια τους, οι γυναίκες από τη γέννησή τους εκπαιδεύονται να είναι ψυχωτικές και δεσποτικές σε σχέση με τα καθαρά και τακτοποιημένα σπίτια. Αλλά οι άντρες δεν μπορούν να τα΄χουν όλα δικά τους· από τη μία να απολαμβάνουν το πρόνομο ενός προσωπικού υπηρέτη, και απ’ την άλλη να παραπονιούνται για τις συνέπειες αυτής της κατάστασης. Αν συνεχίσουν να παραπονιούνται, θα συμπεράνουμε πως η καταγγελία τους περί ανταγωνισμού είναι στην πραγματικότητα απολογία για το γεγονός ότι τους υπηρετούμε. Αν ο Fanon έκανε λάθος όταν έλεγε ότι η αντιπαλότητα μεταξύ των αποικισμένων είναι μια έκφραση του χαμηλού επιπέδου οργάνωσής τους, τότε δεν μένει άλλη εξήγηση για την αντιπαλότητα αυτή πέρα από τη φυσική ανικανότητα. Λέμε ότι το σπίτι είναι γκέτο. Θα μπορούσαμε επίσης να πούμε ότι το σπίτι είναι αποικία που κυβερνάται από έμμεσο έλεγχο, και να ήμασταν εξίσου ακριβείς. Ο επίλυση της αντιπαλότητας μεταξύ των αποικισμένων βρίσκεται στον αυτόνομο αγώνα. Οι γυναίκες πάντως έχουν ξεπεράσει μεγαλύτερα εμπόδια από τον μεταξύ τους ανταγωνισμό, όταν ενώνονται για να υποστηρίξουν τους άντρες στους αγώνες. Εκεί που δεν έχουν υπάρξει τόσο επιτυχημένες είναι στο να μετασχηματίσουν και να εμβαθύνουν τέτοιες στιγμές αγώνα, δημιουργώντας ευκαιρίες για να θέσουν τα δικά τους αιτήματα. Η αυτονομία των αγώνων αντιστρέφει το

ερώτημα: όχι αν «θα ενωθούν οι γυναίκες για να υποστηρίξουν τους άντρες», αλλά αν «θα ενωθούν οι άντρες για να υποστηρίξουν τις γυναίκες».

3. Οι γυναίκες ως διασπαστικά στοιχεία

Τι εμπόδισε την πολιτική παρέμβαση των γυναικών στο παρελθόν; Γιατί σε συγκεκριμένες περιστάσεις οι γυναίκες χρησιμοποιούνται ως όπλο ενάντια στις απεργίες; Γιατί, με άλλα λόγια, δεν είναι η τάξη ενωμένη; Από την αρχή αυτού του κειμένου θέσαμε ως κεντρικό ζήτημα τον αποκλεισμό των γυναικών από την κοινωνικοποιημένη παραγωγή. Πρόκειται για ένα αντικειμενικό χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής οργάνωσης: συλλογική εργασία στο εργοστάσιο και το γραφείο, απομονωμένη εργασία στο σπίτι. Η κατάσταση αυτή αντικατοπτρίζεται στον τρόπο με τον οποίο οι εργάτες της βιομηχανίας οργανώνονται χωριστά από την κοινότητα. Τι πρέπει να κάνει η κοινότητα; Τι πρέπει να κάνουν οι γυναίκες; Να παίζουν υποστηρικτικό ρόλο, να είναι τα συμπληρώματα των αντρών στο σπίτι και στον αγώνα, να δημιουργήσουν ενώσεις βοηθητικές στα συνδικάτα. Αυτή η διάσπαση και *αυτό το συγκεκριμένο είδος διάσπασης* είναι η ιστορία της τάξης. Σε κάθε στάδιο του αγώνα, όσοι έχουν περιφερειακό ρόλο στον παραγωγικό κύκλο χρησιμοποιούνται ενάντια σ' αυτούς που βρίσκονται στο κέντρο του, όσο οι δεύτεροι συνεχίζουν να αγνοούν τους πρώτους. Αυτή είναι η ιστορία των συνδικάτων στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, όταν οι μαύροι εργάτες χρησιμοποιούνταν ως απεργοσπάστες -και παρεμπιπτόντως, όχι τόσο συχνά όσο πίστευαν οι λευκοί εργάτες· οι μαύροι όπως και οι γυναίκες είναι άμεσα αναγνωρίσιμα υποκείμενα και οι αναφορές για το σπάσιμο της απεργίας ενισχύουν τις προκαταλήψεις που προκύπτουν από μια διαίρεση αντικειμενική: ο λευκός

στη γραμμή συναρμολόγησης, ο μαύρος να σκουπίζει γύρω απ' τα πόδια του· ή ο άντρας στη γραμμή συναρμολόγησης, η γυναίκα να σκουπίζει γύρω απ' τα πόδια του όταν εκείνος γυρίζει στο σπίτι.

Όταν οι άντρες αρνούνται την εργασία θεωρούν τους εαυτούς τους πολιτικά στρατευμένους, και όταν εμείς αρνούμαστε τη δικιά μας εργασία, οι ίδιοι άντρες μας θεωρούν γκρινιάρες νοικοκυρές. Όταν κάποιες από μας ψηφίζουν του Συντηρητικούς γιατί αισθάνονται αποκλεισμένες από τον πολιτικό αγώνα, λένε ότι είμαστε οπισθοδρομικές, ενώ την ίδια στιγμή εκείνοι έχουν ψηφίσει πολιτικά κόμματα που έχουν αγνοήσει ακόμα και την ύπαρξή μας, και που στην πορεία, τελικά, τους πρόδωσαν (και μας πρόδωσαν όλους).

Γ. Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑΣ

Η τρίτη πτυχή του γυναικείου ρόλου στην οικογένεια είναι το γεγονός ότι, εξαιτίας της ιδιαίτερης προσβολής της προσωπικότητάς της που ήδη συζητήσαμε, η γυναίκα γίνεται μια φιγούρα καταπιεστική, που επιβάλλει την πειθαρχία σε όλα τα μέλη της οικογένειας, ιδεολογικά και ψυχολογικά. Μπορεί να ζει κάτω από την τυραννία του συζύγου της, του σπιτιού της, την τυραννία της διαρκούς προσπάθειας να είναι «ηρωική μητέρα και ευτυχισμένη σύζυγος», τη στιγμή που όλη της η ύπαρξη αρνείται αυτό το ιδανικό. Αυτές που τυραννιούνται και στερούνται δύναμης βρίσκονται με τα παιδιά στα πρώτα χρόνια της ζωής τους, παράγοντας πειθήνιους εργάτες και μικρούς τύραννους, με τον ίδιο τρόπο που το κάνει ο δάσκαλος στο σχολείο. (Στο σημείο αυτό η γυναίκα συνοδεύεται από τον άντρα της: δεν είναι τυχαίο ότι υπάρχουν σύλλογοι γονέων-καθηγητών). Οι γυναίκες, όντας υπεύθυνες για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, από τη μία επιβάλλουν την πειθαρχία στα παιδιά που θα

είναι αύριο εργάτες, και από την άλλη επιβάλλουν την πειθαρχία στο σύζυγο για να είναι σήμερα εργάτης, μιας και μόνο ο δικός του μισθός μπορεί να πληρώσει για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης.

Παραπάνω επιχειρήσαμε να εξετάσουμε την οικιακή παραγωγικότητα της γυναίκας, χωρίς να μπούμε σε λεπτομέρειες για τις ψυχολογικές επιπτώσεις της κατάστασής της. Τουλάχιστον όμως προσδιορίσαμε και ουσιαδώς καταγράψαμε αυτή τη γυναικεία οικιακή παραγωγικότητα, όπως περνά μέσα από την πολυπλοκότητα του ρόλου της γυναίκας (πέρα δηλαδή από την ίδια την οικιακή εργασία, το βάρος της οποίας η γυναίκα επιμύζεται χωρίς να πληρώνεται). Θέτουμε λοιπόν ως κυρίαρχη την ανάγκη να σπάσουμε αυτόν τον ρόλο, που θέλει τις γυναίκες διαιρεμένες μεταξύ τους και διαχωρισμένες από τους άντρες και τα παιδιά τους, που θέλει την καθεμιά να είναι κλεισμένη μέσα στην οικογένειά της, σαν τη χρυσαλλίδα στο κουκούλι της, που φυλακίζει τον εαυτό της από την ίδια της δουλειά για να πεθάνει και ν' αφήσει μετάξι για το κεφάλαιο. Όπως προηγουμένως είπαμε, για να αρνηθούν αυτόν τον ρόλο οι νοικοκυρές πρέπει να αναγνωρίσουν τους εαυτούς τους ως κομμάτι της τάξης, και μάλιστα το πιο υποβαθμισμένο αφού δεν παίρνουν μισθό.

Η θέση της νοικοκυράς μέσα στον συνολικό αγώνα των γυναικών είναι κρίσιμη, αφού μόνο εκείνη μπορεί να υπονομεύσει τον βασικό άξονα υποστήριξης της καπιταλιστικής οργάνωσης της εργασίας, δηλαδή την οικογένεια.

Αξίζει λοιπόν να θέτουμε στόχους που επιβεβαιώνουν την ατομικότητα των γυναικών ενάντια στη φιγούρα της νοικοκυράς, τη συμπληρωματική στα πάντα και τους πάντες, στόχους που είναι ανατρεπτικοί για τη συνέχιση και την παραγωγικότητα του γυναικείου ρόλου.

Με την ίδια έννοια, όλα τα αιτήματα που εξυπηρετούν στην αποκατάσταση της ακεραιότητας των βασικών φυσικών λειτουργιών της γυναί-

κας, ξεκινώντας με τη σεξουαλική λειτουργία, την πρώτη που μας έκλεψαν μαζί με την παραγωγική μας δημιουργικότητα, είναι αιτήματα που πρέπει επείγοντως να θέσουμε.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο που η έρευνα για τον έλεγχο των γεννήσεων έχει εξελιχθεί τόσο αργά, που η έκτρωση είναι απαγορευμένη σχεδόν σε ολόκληρο τον κόσμο ή γίνεται τελικά δεκτή μόνο για «θεραπευτικούς» λόγους.

Το να προχωρήσουμε έναν αγώνα με τέτοια αιτήματα δεν αποτελεί εύκολο ρεφορμισμό. Η καπιταλιστική διαχείριση των συγκεκριμένων ζητημάτων δημιουργεί συνεχώς ταξικές διακρίσεις, και ειδικά διακρίσεις με θύματα τις γυναίκες. Γιατί χρησιμοποιούνται οι προλετάριες και οι γυναίκες του τρίτου κόσμου ως πειραματόζωα για τέτοιου είδους έρευνες; Γιατί ο έλεγχος των γεννήσεων εξακολουθεί να τίθεται ως γυναικείο πρόβλημα; Το ν' αρχίσουμε τον αγώνα γι' αυτά τα ζητήματα σημαίνει ότι κινούμαστε σε μια ταξική βάση. Το να συνδέσουμε αυτούς τους αγώνες με τον αγώνα ενάντια στη μητρότητα θεωρούμενη ως αποκλειστική ευθύνη των γυναικών, ενάντια στην οικιακή εργασία θεωρούμενη ως γυναικεία εργασία, ενάντια τελικά σε όλα τα καπιταλιστικά μοντέλα που μας παρουσιάζονται ως παραδείγματα χειραφέτησης και δεν είναι τίποτε άλλο παρά κακέκτυπα του αντρικού ρόλου, σημαίνει ότι παλεύουμε ενάντια στον καταμερισμό και την οργάνωση της εργασίας.

Οι γυναίκες και ο αγώνας ενάντια στην εργασία

Ας συνοψίσουμε. Πίσω από την απομόνωση της νοικοκυράς βρίσκεται κρυμμένη κοινωνική εργασία. Ο ρόλος της νοικοκυράς πρέπει να καταστραφεί. Οι εναλλακτικές μας επιλογές, όμως, είναι αυστηρά προσδιο-

ρισμένες. Μέχρι σήμερα ο μύθος της γυναικείας ανικανότητας, προερχόμενος από τη συνθήκη της απομονωμένης γυναίκας που εξαρτάται από τον μισθό κάποιου άλλου και συνεπώς διαμορφώνεται από τη συνείδηση κάποιου άλλου, έχει σπάσει μόνο με έναν τρόπο: με το γεγονός ότι η γυναίκα βγάζει πλέον τον δικό της μισθό, σπάει το υπόβαθρο της προσωπικής οικονομικής εξάρτησης, δημιουργεί τη δική της, ανεξάρτητη εμπειρία με τον έξω κόσμο, διεκπεραιώνει κοινωνική εργασία σε μια κοινωνικοποιημένη δομή, το εργοστάσιο ή το γραφείο, και παίρνει εκεί πρωτοβουλίες για τις δικές της μορφές κοινωνικής επανάστασης, μαζί με τις παραδοσιακές μορφές της τάξης. *Η έλευση του γυναικείου κινήματος είναι η απόρριψη αυτής της εναλλακτικής.*

Το ίδιο το κεφάλαιο χρησιμοποιεί την εναλλακτική που το κίνημα δημιούργησε -την απόρριψη από εκατομμύρια γυναίκες της παραδοσιακής τους θέσης- για να ανασυνθέσει την εργατική δύναμη χρησιμοποιώντας περισσότερες γυναίκες. Το κίνημα μπορεί να αναπτυχθεί μόνο σε αυτήν την ύλη. Με την ίδια του την ύπαρξη το κίνημα αμφισβητεί, και πρέπει να συνεχίσει να το κάνει πιο ολοκληρωμένα στην πράξη, το μύθο της απελευθέρωσης των γυναικών μέσα από τη δουλειά.

Γιατί έχουμε δουλέψει αρκετά. Έχουμε κόψει εκατομμύρια τόνους βαμβάκι, έχουμε πλύνει εκατομμύρια πιάτα, έχουμε τρίψει εκατομμύρια πατώματα, έχουμε δακτυλογραφήσει εκατομμύρια λέξεις, έχουμε πλύνει εκατομμύρια πάνες με τα χέρια μας ή σε πλυντήρια. Κάθε φορά που μας «άφηναν να περάσουμε» μέσα σε ένα παραδοσιακό αντρικό οχυρό, ήταν για να βρεθούμε σε ένα νέο επίπεδο εκμετάλλευσης. Εδώ πρέπει να ξανακάνουμε έναν παραλληλισμό μεταξύ της υπανάπτυξης στον Τρίτο Κόσμο και της υπανάπτυξης στη μητρόπολη - στις κουζίνες της μητρόπολης, για την ακρίβεια. Ο καπιταλιστικός σχεδιασμός προτείνει στον Τρίτο Κόσμο την «ανάπτυξη». πέρα από τα τωρινά του βάσανα δηλαδή, να υποφέρει εξίσου από το βάσανο μιας βιομηχανικής αντεπανάστασης. Στις γυναί-

κες της μητρόπολης προσφέρθηκε μια παρόμοια «βοήθεια». Όσες από μας βγήκαν από το σπίτι για να δουλέψουν, επειδή έπρεπε ή ήθελαν περισσότερα λεφτά ή ήθελαν την ανεξαρτησία τους, προειδοποίησαν μετά τις υπόλοιπες: Καθελωθήκαμε στη γραφομηχανή ή στη γραμμή συναρμολόγησης, κι εκεί δεν υπάρχει σωτηρία. Πρέπει να αρνηθούμε την ανάπτυξη που μας προσφέρουν. Αλλά ο αγώνας της εργαζόμενης γυναίκας δεν είναι η επιστροφή στην απομόνωση του σπιτιού, όσο κι αν αυτό φαίνεται ελκυστικό τα πρωινά της Δευτέρας· όπως και ο αγώνας της νοικοκυράς δεν είναι η ανταλλαγή της φυλακής του σπιτιού με τη φυλακή του γραφείου ή των μηχανών, όσο κι αν αυτό φαίνεται γοητευτικό σε σύγκριση με τη μοναξιά του διαμερίσματος.

Οι γυναίκες πρέπει να ανακαλύψουν τις δικές τους δυνατότητες -που δεν είναι ούτε να μαντάρουν κάλτσες ούτε να γίνουν οδηγοί υπερωκεάνιου πλοίου. Ακόμα καλύτερα, μπορεί να *θέλουμε* να κάνουμε αυτά τα πράγματα, αλλά πρέπει να ξέρουμε πως δεν τοποθετούνται πουθενά αλλού παρά στη ιστορία του κεφαλαίου.

Η πρόκληση για το γυναικείο κίνημα είναι να ανακαλύψει εκείνες τις μορφές αγώνα που, ενώ θα απελευθερώνουν τη γυναίκα από το σπίτι, την ίδια στιγμή θα αποφεύγουν μια διπλή σκλαβιά και θα εμποδίζουν την αναβάθμιση του καπιταλιστικού ελέγχου και της καπιταλιστικής κυριαρχίας. *Αυτή είναι σε τελική ανάλυση η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην επαναστατική και τη ρεφορμιστική πολιτική μέσα στο γυναικείο κίνημα.*

Φαίνεται πως στο παρελθόν υπήρξαν λίγες ιδιοφυείς γυναίκες. Δεν θα μπορούσε να είναι αλλιώς, αφού οι γυναίκες ήταν αποκομμένες από την κοινωνική διαδικασία, και δεν βλέπουμε πού θα μπορούσαν να ασκήσουν την ιδιοφυΐα τους. Τώρα υπάρχει τέτοιο πεδίο, είναι ο ίδιος ο κοινωνικός αγώνας.

Ο Φρόνιτ είπε μεταξύ άλλων πως κάθε γυναίκα από τη γέννησή της υποφέρει από τον φθόνο για το πέος. Ξέχασε να προσθέσει πως ο φθό-

νος για το πέος ξεκινά από τη στιγμή που η γυναίκα αντιλαμβάνεται πως το να έχεις πέος σημαίνει να έχεις εξουσία. Ακόμα περισσότερο, δεν κατάφερε να συνειδητοποιήσει πως η παραδοσιακή εξουσία του πέους βασίστηκε πάνω σε μια εντελώς νέα ιστορία, ακριβώς τη στιγμή που ο διαχωρισμός του άντρα από τη γυναίκα έγινε καπιταλιστικός καταμερισμός.

Και είναι από 'κει που ξεκινά ο αγώνας μας.

Mariarosa Dalla Costa & Selma James

29 Δεκεμβρίου 1971

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

¹ Αυτό συνέβη σε μια διαδήλωση γυναικών που γιόρταζαν την Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας στις ΗΠΑ, το 1970.

² Μπορούμε να υποθέσουμε πως η «εκπαίδευση» απέκτησε ένα εντελώς καινούριο νόημα, και η δουλειά που γίνεται σήμερα πάνω στην ιστορία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης το αποδεικνύει. Στην Αγγλία, οι δάσκαλοι γίνονταν αντιληπτοί ως «ηθική αστυνομία» που μπορούσε: 1) να αποτρέψει τα παιδιά από το «έγκλημα» -να περιορίζει δηλαδή τις κινήσεις επανοικειοποίησης του πλούτου από την εργατική τάξη μέσα στην κοινότητα· 2) να καταστρέψει «τη συμμορία» -τη μορφή οργάνωσης της εργατικής τάξης που βασίζεται στην οικογένεια, η οποία είτε αποτελούσε ακόμα παραγωγική μονάδα είτε τουλάχιστον ήταν μια βιώσιμη οργανωτική μονάδα· 3) να εξοικειώσει τα παιδιά με την τακτική παρακολούθηση των μαθημάτων και το χρονοδιάγραμμα, απαραίτητα στοιχεία για τη μετέπειτα εργασιακή τους ιπασχόληση· και 4) να δημιουργεί διαστρωματώσεις στην τάξη μέσω της βαθμολογίας και της επιλογής. Όπως και με την ίδια την οικογένεια, η μετάβαση σ' αυτή τη νέα μορφή κοινωνικού ελέγχου δεν υπήρξε ομαλή και άμεση, και ήταν το αποτέλεσμα αντιφατικών δυνάμεων τόσο στο εσωτερικό της τάξης όσο και στο εσωτερικό του κεφαλαίου, όπως συμβαίνει σε κάθε φάση της ιστορίας του καπιταλισμού.

³ Η μισθωτή εργασία βασίζεται στην υπαγωγή όλων των σχέσεων στη μισθωτή σχέση. Ο εργάτης πρέπει να συνάψει ως «άτομο» ένα συμβόλαιο με το κεφάλαιο, απογυμνωμένος από την προστασία των οικογενειακών σχέσεων.

⁴ Karl Marx, "Critique of Hegel's Philosophy of the State", Writings of the Young Marx on Philosophy and Society, επιμέλεια και μετάφραση Loyd D. Easton και Kurt H. Guddat, N.Y., 1967, σ. 176.

⁵ Δεν μας απασχολεί εδώ η στενότητα της πυρηνικής οικογένειας, που εμποδίζει τα παιδιά από μια ομαλή μετάβαση στη σύναψη σχέσεων με άλλους ανθρώπους· ούτε το συνακόλουθο επιχείρημα των ψυχολόγων, ότι μια σωστή ανατροφή των παιδιών θα απέτρεπε μια τέτοια κρίση. Η συζήτησή μας αφορά ολόκληρη την οργάνωση της κοινωνίας, στην οποία η οικογένεια, το σχολείο και το εργοστάσιο αποτελούν ξεχωριστά, γκετοποιημένα τμήματα. Έτσι, κάθε είδος περάσματος από το ένα στο άλλο γκέτο είναι επώδυνο. Ο πόνος δεν μπορεί να εξαλειφθεί με επιδιορθώσεις των σχέσεων ανάμεσα στα γκέτο, αλλά μόνο με την καταστροφή τους.

⁶ «Δωρεάν εισιτήρια, δωρεάν γεύματα, δωρεάν βιβλία» ήταν ένα από τα

συνθήματα ενός τμήματος του ιταλικού φοιτητικού κινήματος που επιχείρησε να συνδέσει τους αγώνες των μαθητών με αυτούς των εργατών και των φοιτητών.

⁷ Στη Βρετανία και στις ΗΠΑ, ψυχολόγοι όπως ο Eysenck και ο Jensen, που είναι «επιστημονικά» πεπεισμένοι πως οι μαύροι έχουν χαμηλότερη «ευφυΐα» από τους λευκούς, φαίνονται να βρίσκονται σε διαμετρική αντίθεση με προοδευτικούς παιδαγωγούς όπως ο Ivan Illyich. Αυτό που προσπαθούν να πετύχουν όμως τους συνδέει. Η μέθοδος τους διαχωρίζει. Σε κάθε περίπτωση οι ψυχολόγοι δεν είναι περισσότερο ρατσιστές από τους υπόλοιπους, είναι απλώς πιο ευθείς. Η «ευφυΐα» είναι η αποδοχή της κατάστασης του εχθρού σου ως κατάσταση σοφίας, και η διαμόρφωση της δικής σου λογικής με βάση αυτή την αποδοχή. Τη στιγμή που ολόκληρη η κοινωνία λειτουργεί θεσμικά με βάση τη λευκή φυλετική ανωτερότητα, οι ψυχολόγοι προτείνουν μια περισσότερο συνειδητή και ενδελεχή «διαμόρφωση» έτσι ώστε τα παιδιά που δεν μαθαίνουν να διαβάζουν να μη μάθουν αν αυτού να φτιάχνουν κοκτέιλ μολότοφ. Μια πιο ευαίσθητη εκδοχή για το θέμα όπως αυτή του Illyich, που ανησυχεί για τις «χαμηλές επιδόσεις» των παιδιών (δηλαδή, για την απόρριψή τους με όρους «ευφυΐας»), θα μπορούσε να συμφωνήσει με τα παραπάνω.

⁸ Παρά το γεγονός ότι το κεφάλαιο διευθύνει τα σχολεία, ο έλεγχός του δεν είναι ποτέ δεδομένος. Η εργατική τάξη συνεχώς και σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό αμφισβητεί το περιεχόμενο της καπιταλιστικής εκπαίδευσης και αρνείται να υποστεί το κόστος της. Η απάντηση του καπιταλιστικού συστήματος είναι η επανεγκαθίδρυση του δικού του ελέγχου, ο οποίος τείνει να μοιάζει όλο και περισσότερο με τον έλεγχο του εργοστασίου.

Η κατάσταση στην εκπαίδευση σήμερα είναι όμως πιο πολύπλοκη απ' ό,τι υπονοούν οι παραπάνω γραμμές. Εδώ μπορούμε μόνο να υποδείξουμε κάποιες γενικές κατευθύνσεις:

α) Οι νέοι και οι νέες της εργατικής τάξης υποστηρίζουν πως η εκπαίδευση τους προετοιμάζει στην πραγματικότητα για το εργοστάσιο, ακόμα κι αν τελικά καταλήξουν στα γραφεία και δουλεύουν με γραφομηχανές και σχεδιαστήρια αντί να μοντάρουν μηχανές.

β) Οι νέοι και οι νέες της μεσαίας τάξης αρνούνται τον ρόλο του μεσολαβητή ανάμεσα στις τάξεις και την καταπιεσμένη προσωπικότητα που δημιουργεί ένας τέτοιος ρόλος.

γ) Δημιουργείται μια νέα εργατική δύναμη, που παρουσιάζει μεγάλες διαφοροποιήσεις ως προς τον μισθό και την κοινωνική θέση. Η εξισωτική τάση που επικρατεί σήμερα πρέπει να αντιστραφεί.

δ) Μια νέα εργασιακή διαδικασία πιθανώς να δημιουργηθεί, η οποία θα

επιχειρήσει να προκαλέσει το ενδιαφέρον του εργάτη μέσω της «συμμετοχικότητας», ώστε να απαντηθεί η άρνησή του στη μονοτονία και τον κατακερματισμό της γραμμής συναρμολόγησης.

Αν η νεολαία απορρίπτει τον παραδοσιακό «δρόμο προς την επιτυχία», ακόμα και την «επιτυχία» την ίδια, πρέπει να εφευρεθούν νέοι στόχοι για να εμπνεύσουν τους νέους, για να τους αναγκάσουν δηλαδή να πηγαίνουν στο σχολείο και στη δουλειά. Καθημερινά εμφανίζονται καινούρια «πειράματα» στην «ελευθερη» εκπαίδευση, όπου τα παιδιά ενθαρρύνονται να συμμετέχουν στον σχεδιασμό της εκπαίδευσής τους και υπάρχει περισσότερη δημοκρατία στις σχέσεις ανάμεσα σε διδάσκοντες και διδασκόμενους. Θα ήταν αυταπάτη να πιστέψουμε ότι πρόκειται για ήττα του κεφαλαίου, ακριβώς όπως και το προηγούμενο σύστημα της επιβολής πειθαρχίας δεν ήταν νίκη του κεφαλαίου. Γιατί σ' αυτή τη διαδικασία δημιουργίας μιας νέας εργατικής δύναμης, που η χειραγώγησή της θα γίνεται με πιο δημιουργικό τρόπο, το κεφάλαιο δεν πρόκειται να χάσει ούτε το 0,1% από τα κέρδη του. Αυτό που μας λένε στην πραγματικότητα είναι πως «όντως, μπορείτε να γίνετε πιο χρήσιμοι για μας αν τραβήξετε τον δικό σας δρόμο, αρκεί ο δρόμος σας να περνάει από τη δική μας περιοχή». Σε κάποια σημεία του εργοστασίου και του κοινωνικού εργοστασίου το σύνθημα του κεφαλαίου, όλο και πιο πολύ, θα είναι «Ελευθερία και αδελφσύνη για την εξασφάλιση, ακόμα και την επέκταση, της ισότητας».

⁹ Καθόλου δεν παραβλέπουμε τις προσπάθειες που γίνονται αυτή τη στιγμή για τη δημιουργία «παιδιών του σωλήνα». Τέτοιοι μηχανισμοί όμως σήμερα ανήκουν αποκλειστικά στην καπιταλιστική επιστήμη και τον καπιταλιστικό έλεγχο. Η όποια χρήση τους θα στραφεί αποκλειστικά εναντίον μας και εναντίον της τάξης. Το συμφέρον μας δεν είναι να παραιτηθούμε από την αναπαραγωγή και να την παραδώσουμε στα χέρια του εχθρού. Το συμφέρον μας είναι να κατακτήσουμε την ελευθερία στην αναπαραγωγή, να μην πληρώνουμε γι' αυτή ούτε το τίμημα του μισθού ούτε το τίμημα του κοινωνικού αποκλεισμού.

¹⁰ Στο βαθμό που καμία τεχνολογική εξέλιξη δεν μπορεί να αναθρέψει παιδιά, γιατί μόνο η «ανθρώπινη φροντίδα» μπορεί, η ουσιαστική απελευθέρωση από τον *οικιακό εργάσιμο χρόνο*, η *ποιοτική αλλαγή της οικιακής εργασίας*, θα προκύψει μόνο μέσα από το γυναικείο κίνημα, από τον αγώνα των γυναικών: όσο περισσότερο μεγαλώνει το κίνημα τόσο λιγότεροι άντρες - και ειδικά πολιτικά στρατευμένοι άντρες-μπορούν να βασίζονται στο ότι οι γυναίκες έχουν το νου τους για τα παιδιά. Και την ίδια στιγμή, η νέα κοινωνική ατμόσφαιρα που δημιουργείται από το κίνημα παρέχει στα παιδιά κοινωνικό χώρο τόσο με άντρες όσο και με γυναίκες, και αυτό δεν έχει σε τίποτα

να κάνει με τα κέντρα ημερήσιας φροντίδας που οργανώνονται από το κράτος. Ακριβώς επειδή πρόκειται για τα *αποτελέσματα* ενός κινήματος, ενός αγώνα, δεν στοχεύουν στην *υποκατάσταση* του αγώνα με οποιοδήποτε είδους συνεργασία με το κράτος.

¹¹ Είναι αδύνατον να πούμε για πόσο καιρό ακόμα οι απόψεις αυτές θα συνεχίσουν να δίνουν ώθηση στο κίνημα, και πότε θα στραφούν εναντίον του.

¹² Κάποιοι από τους πρώτες αναγνώστες του αγγλικού κειμένου μας είπαν ότι ο ορισμός της γυναικείας εργασίας πρέπει να γίνει πιο ακριβής. Αυτό που εννοούσαμε ακριβώς είναι ότι το νοικοκυριό ως εργασία είναι παραγωγική με τη μαρξιανή έννοια, δηλαδή ότι παράγει υπεραξία.

Αμέσως μετά μιλάμε για την παραγωγικότητα του γυναικείου ρόλου. Περαιτέρω ανάλυση για την παραγωγικότητα της γυναίκας τόσο σε σχέση με την εργασία της όσο σε σχέση με το σύνολο του ρόλου της γίνεται σε ένα άλλο κείμενο, που αυτή τη στιγμή επεξεργαζόμαστε. Στο κείμενο αυτό θέση της γυναίκας εξηγείται πιο ολοκληρωμένα σε σχέση με το σύνολο το καπιταλιστικού κύκλου.

¹³ Δες στη σελίδα 28 της εισαγωγής: Η εργατική δύναμη «είναι ένα παράξενο εμπόρευμα, γιατί δεν είναι πράγμα. Η ικανότητα για εργασία ενυπάρχει μόνο στον άνθρωπο ο οποίος καταναλώνει τη ζωή του στη διαδικασία της παραγωγής... Αν περιγράψουμε τη βασική παραγωγή και αναπαραγωγή αυτού του συγκεκριμένου ανθρώπου, περιγράφουμε τη γυναικεία εργασία».

¹⁴ Παρόλ' αυτά, η συγκεκριμένη τάση συνυπάρχει με την αντίθεση της, δηλαδή την τάση του κεφαλαίου να φέρνει τις γυναίκες στη βιομηχανία, σε συγκεκριμένους, ειδικούς τομείς. Διαφορετικές ανάγκες του κεφαλαίου μέσα στις ίδιες γεωγραφικές περιοχές έχουν παράγει διαφορετικές, ακόμα και αντιθετικές, πολιτικές και προπαγάνδα. Ενώ στο παρελθόν η οικογενειακή σταθερότητα βασίστηκε σε μια σχετικά τυποποιημένη μυθολογία (η πολιτική και η προπαγάνδα ήταν ενιαίες και επισήμως κανείς δεν ερχόταν σε αντιπαράθεση μ' αυτές), σήμερα διαφορετικά τμήματα το κεφαλαίου αντιπαράτιθενται πάνω στο θέμα και υπονομεύουν τον ίδιο τον ορισμό της οικογένειας ως σταθερής, αμετάβλητης, «φυσικής» μονάδας. Το κλασικό παράδειγμα αυτής της κατάστασης είναι η ποικιλία απόψεων και οικονομικών πολιτικών πάνω στο θέμα του ελέγχου των γεννήσεων. Η βρετανική κυβέρνηση πρόσφατα διπλασίασε τα σχετικά κονδύλια. Πρέπει να εξετάσουμε αν και κατά πόσο η πολιτική αυτή συνδέεται με μια ρατσιστική μεταναστευτική πολιτική, με τη διαχείριση δηλαδή της ώριμης εργατικής δύναμης ή με την αυξανόμενη διάβρωση της εργασιακής ηθικής που οδηγεί σε κινήματα των ανέργων και των ανύπαντρων μητέρων, κάνοντας το κεφάλαιο να θέλει να

ελέγξει γεννήσεις που θα μολύνουν την αγνότητά του με παιδιά-επαναστάτες.

¹⁵Αυτή είναι η πολιτική, μεταξύ άλλων, και του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας, που για πολλά χρόνια πρότεινε στην ιταλική βουλή ένα νομοσχέδιο που προέβλεπε σύνταξη στις γυναίκες, νοικοκυρές και ανύπαντρες μητέρες, μόλις έφταναν στο 55ο έτος της ηλικίας τους. Η πρόταση αυτή δεν πέρασε ποτέ.

¹⁶Το αίτημα για μισθό στις νοικοκυρές προωθείται όλο και περισσότερο σήμερα στην Ιταλία και αλλού, και με λιγότερες πλέον αντιδράσεις από το γυναικείο κίνημα. Από τότε που γράφτηκε η πρώτη μορφή αυτού του κειμένου (Ιούνιος του '71), ο διάλογος πάνω στο θέμα έχει προχωρήσει, και πολλές από τις αβεβαιότητες που οφειλονταν στο ότι ήταν ένα σχετικά καινούριο αίτημα έχουν πλέον εκλείψει. Πάνω απ' όλα όμως, το βάρος των αναγκών των προλεταρίων γυναικών όχι μόνο ριζοσπαστικοποίησε τα αιτήματα του κινήματος, αλλά μας έδωσε επίσης τη δύναμη να τα προωθήσουμε. Πριν ένα χρόνο, στις αρχές του κινήματος στην Ιταλία, υπήρχαν ακόμα κάποιοι που πίστευαν ότι το κράτος θα κατάφερνε να καταπνίξει την εξέγερση ενάντια στην οικιακή εργασία «πληρώνοντάς την» με ένα μηνιαίο επίδομα 7 ή 8 δολαρίων, όπως είχε ήδη κάνει μ' εκείνους «της γης τους κολασμένους»* που εξαρτώνταν από τις συντάξεις.

Οι αβεβαιότητες αυτές έχουν σήμερα εν πολλοίς διαλυθεί.

Και σε κάθε περίπτωση είναι σαφές πως το αίτημα για μισθό στις νοικοκυρές είναι μόνο μια βάση, μια προοπτική, ένα σημείο για να ξεκινήσουμε, και σκοπός του είναι να συνδέσει τη γυναικεία καταπίεση, την υποταγή και την απομόνωση με την υλική τους βάση: την εκμετάλλευση των γυναικών. Αυτή είναι η κύρια λειτουργία του αιτήματος για μισθό στις νοικοκυρές σήμερα. Μας δίνει μια ένδειξη για τον ταξικό αγώνα, μια κατεύθυνση με οργανωτικούς όρους, στην οποία η καταπίεση και η εκμετάλλευση, η κατάσταση του φύλου και της τάξης, βρίσκονται αδιάρρηκτα δεμένες μεταξύ τους.

Η πρακτική και διαρκής μετάφραση αυτής της προοπτικής είναι το καθήκον του κινήματος στην Ιταλία και αλλού.

¹⁷Το σημείο για τις καντίνες προκάλεσε σύγχυση στους αναγνώστες. Μια

* Σ.Τ.Μ.: «Wretched of the Earth» στο πρωτότυπο. Παραπέμπει στο διάσημο βιβλίο του Franz Fanon που κυκλοφόρησε το 1961. Ακολουθούμε την (εμπνευσμένη από τους ελληνικούς στίχους της Διεθνούς) μετάφραση του τίτλου στα ελληνικά [εκδ. Κάλβος, 1982].

παρόμοια σύγχυση εκφράστηκε κατά τις συζητήσεις στην Ιταλία και σε άλλες χώρες γύρω από το θέμα του μισθού στις νοικοκυρές. Όπως εξηγήσαμε νωρίτερα, η οικιακή εργασία είναι τόσο θεσμοποιημένη όσο και η δουλειά στο εργοστάσιο, και απώτερος στόχος μας είναι να καταστρέψουμε και τους δύο αυτούς θεσμούς. Ασχέτως όμως για το ποιο αίτημα συζητάμε, υπάρχει μια γενικότερη παρεξήγηση για το τι είναι ένα αίτημα. Είναι σίγουρα ένας στόχος, αλλά, όπως συνολικά το κεφάλαιο σε όλες τις στιγμές του, δεν είναι ένα πράγμα, είναι κατ' ουσία ένα στάδιο του ανταγωνισμού μιας κοινωνικής σχέσης. Το αν η κατάκτηση της δημόσιας σίτισης ή του μισθού στις νοικοκυρές αποτελεί νίκη ή ήττα, αυτό εξαρτάται μόνο από τη δύναμη του αγώνα μας. Από αυτήν εξαρτάται αν ο στόχος μας αποτελεί μια ευκαιρία για το κεφάλαιο να ορθολογικοποιήσει τον έλεγχο πάνω στην εργασία μας, ή αν αντιθέτως είναι μια ευκαιρία για μας να αποδυναμώσουμε την καπιταλιστική προσταγή. Ο στόχος που πετύχαμε, μισθοί, καντίνες ή ελεύθερος έλεγχος των γεννήσεων, θα πάρει μορφή και στην πραγματικότητα θα δημιουργηθεί μέσα στον αγώνα, και θα καταγράψει το επίπεδο της δύναμής μας σ' αυτόν τον αγώνα.

¹⁸ Karl Marx, *Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie*, Band 1, Berlin, Dietz Verlag, 1962, σελ. 512. «Η μεγάλη βιομηχανία κάνει ζήτημα ζωής ή θανάτου την αντικατάσταση αυτού του εκτρώματος, του εξαθλιωμένου διαθέσιμου εργατικού πληθυσμού, που κρατείται σαν εφεδρεία για τις μεταβαλλόμενες εκμεταλλευτικές ανάγκες του κεφαλαίου, με την απόλυτη διαθεσιμότητα του ανθρώπου για τις μεταβαλλόμενες ανάγκες της εργασίας: την αντικατάσταση του μερικού ατόμου, του απλού φορέα μιας κοινωνικής μερικής λειτουργίας, με το ολόπλευρα αναπτυγμένο άτομο, για το οποίο οι διάφορες κοινωνικές λειτουργίες δεν είναι παρά διαδοχικοί τρόποι έκφρασης και επίκτητης δραστηριότητας».

¹⁹ «Όμως μια άλλη, πιο θεμελιώδης αντίρρηση που θα αναπτύξουμε στα παρακάτω κεφάλαια, απορρέει από την αμφισβήτησή μας πάνω στην υπόθεση ότι το γενικό επίπεδο των μισθών καθορίζεται άμεσα από τον χαρακτήρα της διαπραγμάτευσης γύρω από τους μισθούς... Θα καταβάλλουμε κάθε προσπάθεια να αποδείξουμε ότι πρωτίστως είναι ορισμένες άλλες δυνάμεις που καθορίζουν το γενικό επίπεδο των πραγματικών μισθών... Θα υποστηρίξουμε ότι έχει υπάρξει μια σημαντική παρανόηση του τρόπου με τον οποίο, από τη συγκεκριμένη σκοπιά, λειτουργεί στην πραγματικότητα η οικονομία μέσα στην οποία ζούμε». *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, John Maynard Keynes, N.Y., Harcourt, Brace and World, 1964, σελ. 13.

Οι «ορισμένες άλλες δυνάμεις», κατά την άποψή μας, είναι πρώτα και

κύρια οι γυναίκες.

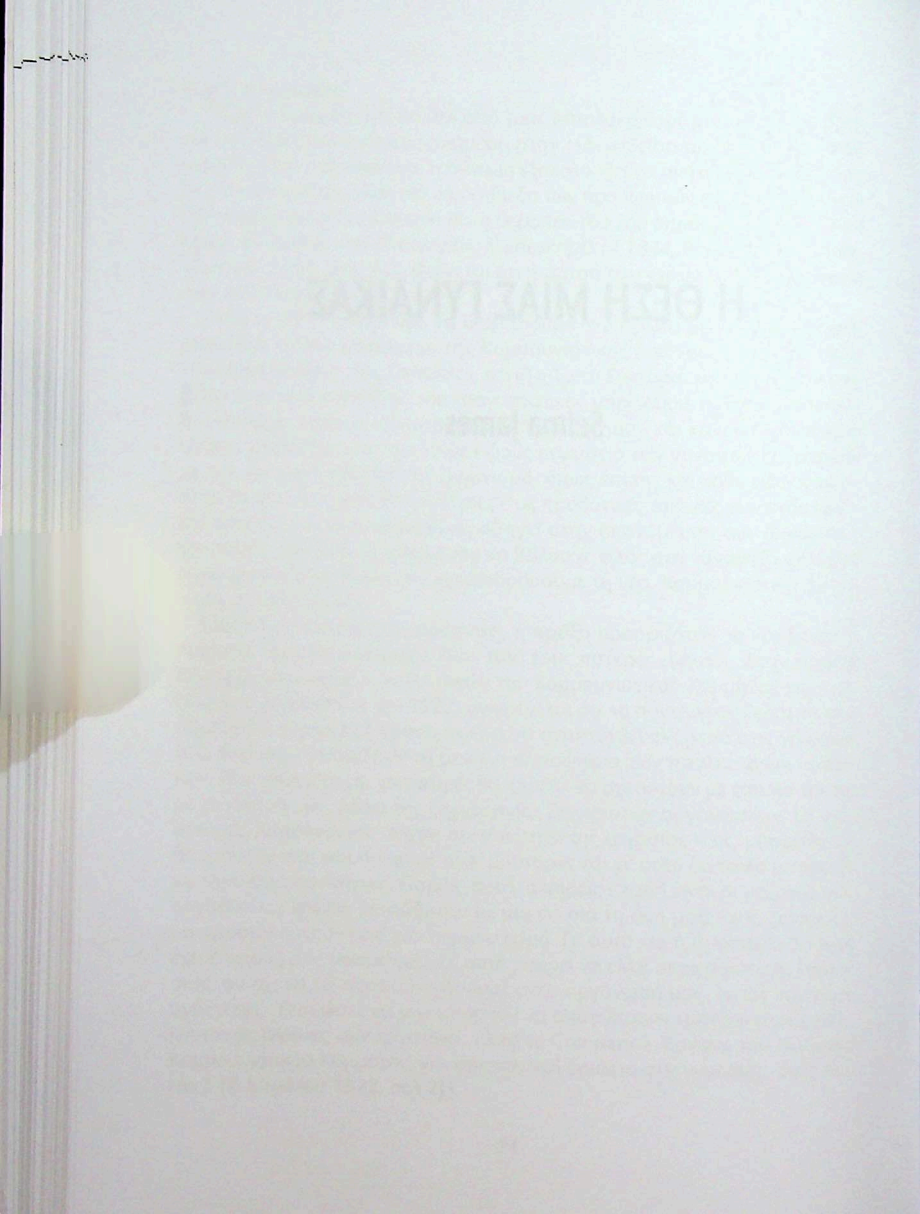
²⁰ Έχει σημειωθεί ότι πολλοί από τους Μπολσεβίκους μετά το 1917 βρήκαν γυναίκες συντρόφους ανάμεσα στην εκδιωχθείσα αριστοκρατία. Φαίνεται ότι όσο η εξουσία και η δύναμη εξακολουθεί να ανήκει σε άντρες τόσο σε επίπεδο κράτους όσο και στο επίπεδο των προσωπικών σχέσεων, οι γυναίκες παραμένουν «το λάφυρο και η θεραπευίδα του δημόσιου πόθου» (Karl Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Progress Publishers, Moscow, 1959, σελ. 94). Φαίνεται ότι η ράτσα των «νέων Τσάρων» έρχεται από πολύ παλιά.

Ήδη το 1921 μπορούμε να διαβάσουμε στο πρώτο μέρος των Αποφάσεων του Τρίτου Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς, που έχει τίτλο «Πολιτική δουλειά στις Γυναίκες», ότι «Το Τρίτο Συνέδριο της Κομιντέρν επιβεβαιώνει τη βασική θέση του επαναστατικού μαρξισμού, η οποία είναι πως δεν υπάρχει κανένα «ιδιαίτερο γυναικείο ζήτημα» και κανένα «ιδιαίτερο κίνημα γυναικών», και πως κάθε είδους συμμαχία των γυναικών εργατριών με τον αστικής προέλευσης φεμινισμό, όπως επίσης και κάθε είδους υποστήριξη από τις γυναίκες εργάτριες στις προδοτικές τακτικές των ενδοτικών και οπορτουνιστικών στοιχείων, οδηγεί στην υπονόμηση των δυνάμεων του προλεταριάτου. Προκειμένου να βάλουμε τέλος στη γυναικεία σκλαβιά είναι απαραίτητο πρώτα να εγκαθιδρύσουμε τη νέα Κομμουνιστική οργάνωση της κοινωνίας».

Εφόσον η θεωρία ήταν αρσενική, η πράξη προοριζόταν να «ουδετεροποιήσει». Ας επικαλεστούμε έναν από τους πατέρες-ιδρυτές. Στην πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη των Γυναικών του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας στις 26 Μαρτίου του 1922, αναφέρεται ότι «ο σύντροφος Γκράμσι επισημάνει ότι ξεχωριστή δράση πρέπει να αναπτυχθεί ανάμεσα στις νοικοκυρές, οι οποίες αποτελούν τη μεγάλη πλειοψηφία των προλεταρίων γυναικών. Είπε επίσης ότι οι νοικοκυρές θα έπρεπε να σχετιστούν με κάποιο τρόπο με το κίνημά μας, μέσω της δημιουργίας ξεχωριστών οργανώσεων. Οι νοικοκυρές, λαμβάνοντας υπόψη την ποιότητα της εργασίας τους, μπορούν να θεωρηθούν κάτι παρόμοιο με τους μάστορες και γι' αυτό δύσκολα μπορούν να είναι κομμουνίστριες. Παρόλ' αυτά, ακριβώς επειδή είναι οι σύζυγοι των εργατών και επειδή μοιράζονται με μια έννοια τη ζωή μαζί τους, μπορούν να προσελκυστούν από τον κομμουνισμό. Γι' αυτό και η προπαγάνδα μας έχει επιρροή στις νοικοκυρές. Γι' αυτό μπορεί να είναι αποφασιστικής σημασίας, αν όχι να τις στρατολογήσουμε στην οργάνωσή μας, να τις κάνουμε ουδέτερες. Έτσι ώστε να μην μπορούν να αποτελέσουν εμπόδιο στους μελλοντικούς αγώνες των εργατών». (Από το *Compragna*, όργανο του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, για την πολιτική δουλειά στις γυναίκες, Έτος 1ο, Νο 3 [2 Απριλίου 1922, σελ.2]).

Η ΘΕΣΗ ΜΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

Selma James

Η θέση μιας γυναίκας

Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη εποχή, οι εφημερίδες και τα περιοδικά είναι γεμάτα από άρθρα για τις γυναίκες.

Πολλά ασχολούνται με τις διάσημες, την υψηλή κοινωνία και το ποιον παντρεύτηκε ποια. Άλλα σχολιάζουν το υψηλό ποσοστό διαζυγίων και κάνουν διάφορες απόπειρες να δώσουν απαντήσεις. Ή αναφέρονται στα εκατομμύρια των γυναικών που πάνε να δουλέψουν στη βιομηχανία. Ή μιλάνε για τη νευρική των νοικοκυρών. Αυτά τα άρθρα φυσικά δεν εξηγούν τι είναι στην ουσία αυτή η νευρική. Το μόνο που προσπαθούν να κάνουν είναι να πείσουν τις γυναίκες ότι τώρα είναι σε καλύτερη θέση απ' ό,τι στο παρελθόν.

Κάνουν έκκληση στις γυναίκες να είναι ευτυχισμένες.

Κανένα από αυτά τα άρθρα δεν γράφει ότι αν οι γυναίκες είναι σε καλύτερη θέση τώρα απ' ό,τι στο παρελθόν, αυτό οφείλεται αποκλειστικά στις ίδιες. Δεν τονίζουν ότι οι γυναίκες θέλουν εδώ και τώρα αλλαγές και ότι είναι στο χέρι τους να τις πετύχουν.

Ο τρόπος με τον οποίο αυτοί οι αρθρογράφοι παραβλέπουν τον ρόλο των γυναικών στην ιστορία είναι το να αγνοούν επιδεικτικά την καθημερινή ζωή εκατομμυρίων γυναικών, το τι κάνουν και το τι σκέφτονται.

Είναι όμως ακριβώς αυτή η καθημερινότητα που δείχνει τι θέλουν και

τι δεν θέλουν οι γυναίκες.

Πολλοί από τους συγγραφείς αυτών των άρθρων είναι γυναίκες, γυναίκες καριέρας όμως που δεν αποτελούν κομμάτι των εργαζόμενων γυναικών και των νοικοκυρών αυτής της χώρας. Αυτές λοιπόν νομίζουν ότι αρκεί απλά να παραθέτουν τα προβλήματα ώστε να ενδυναμωθεί ο αγώνας των γυναικών για μια καλύτερη ζωή τόσο για τις ίδιες όσο και για τις οικογένειές τους.

Έτσι δεν καταπιάνονται με τα καθημερινά βάρη που σηκώνουν οι γυναίκες. Δεν αποδέχονται ότι καθώς οι γυναίκες αντεπεξέρχονται στις καθημερινές πιέσεις που υφίστανται με τον δικό τους τρόπο, συνειδητοποιούν τη δύναμή τους, τη δικιά τους και των άλλων γυναικών. Αποφεύγουν να πουν ότι οι γυναίκες, συνειδητοποιώντας τη δύναμή τους και καταργώντας τους παραδοσιακούς ρόλους, προετοιμάζουν τις ίδιες και τους άντρες τους για ένα νέο και καλύτερο επίπεδο σχέσεων.

Όσες συνεργάστηκαν γι' αυτή τη μπροσούρα, τα έχουν συνειδητοποιήσει αυτά μέσα από την εμπειρία τους και μέσα από τις εμπειρίες γνωστών τους γυναικών. Κάθισαν και τα κατέγραψαν εδώ, σαν αφετηρία για να εκφραστούν οι σκέψεις, οι ανάγκες και η καθημερινότητα της συνηθισμένης γυναίκας.

Η ανύπαντρη γυναίκα

Πολλές γυναίκες εργάζονται προτού παντρευτούν και ανακαλύπτουν ότι μπορούν μια χαρά να φροντίσουν τους εαυτούς τους από μόνες τους. Είναι πιο ανεξάρτητες σε σύγκριση με τις ανύπαντρες γυναίκες πριν από είκοσι χρόνια. Θέλουν να παντρευτούν, λένε όμως ότι ο γάμος τους θα είναι διαφορετικός. Λένε ότι δεν πρόκειται να γίνουν σαν τις μανάδες τους, σκλάβες του νοικοκυριού. Μια φίλη μου υποστηρίζει ότι διαφέρει από τη μάνα της γιατί θέλει περισσότερα πράγματα σε ένα γάμο. «Η

μάνα μου δεν είχε προσδοκίες. Εγώ δεν είμαι το ίδιο. Εγώ έχω».

Οι γυναίκες θέλουν μερίδιο στις αποφάσεις και πολύ συχνά δεν θέλουν να εξαρτώνται από το μισθό του συζύγου. Προτιμούν να δουλεύουν ακόμη και για κάποιο διάστημα μετά τον γάμο ώστε να έχουν λεφτά γι' αυτά που θέλουν και έχουν ανάγκη.

Ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα που αφορούν μια νέα ανύπαντρη γυναίκα, εκτός από το πώς τα βγάζει πέρα μόνη της, είναι η στάση της απέναντι στις ηθικές αρχές που έχει διδαχτεί. Τα ανύπαντρα κορίτσια έχουν εγκαινιάσει ένα νέο σύνολο ηθικών αρχών. Ακόμη κι αν δεν το αντιλαμβάνονται, πολλά κορίτσια έχουν προχωρήσει ενάντια στους κυρίαρχους κώδικες ηθικής. Πολλές γυναίκες έχουν προγαμιαίες σχέσεις χωρίς να θεωρούνται πόρνες ή παραστρατημένες. Δεν ήταν έτσι παλιότερα που όταν μια γυναίκα έβγαине με έναν άντρα έπρεπε να το κρατήσει μυστικό. Ένα κορίτσι μου είπε ότι όλες οι φίλες της έχουν σεξουαλικές σχέσεις με αγόρια και το συζητάνε ανοιχτά στην παρέα τους. Νιώθουν ότι είναι δικαίωμά τους και είναι διατεθειμένες να κοντραριστούν με τους καθηγητές τους, τους γονείς τους, ακόμη και με τους άντρες εκείνους που δεν τις αποδέχονται. Άσχετα με το αν εγκρίνει ή δεν εγκρίνει η κοινωνία, αυτές θα κάνουν ό,τι κάνουν οι παρέες τους και βασίζονται στην αποδοχή όλων εκείνων που κάνουν το ίδιο.

«Όπα, με τρομάζετε!»

Η ανύπαντρη γυναίκα το σκέφτεται διπλά να παντρευτεί και να χάσει την ελευθερία που έχει κατακτήσει. Πριν το γάμο, μπορούσε να βγαίνει έξω όποτε ήθελε και να αγοράζει ρούχα όποτε το χρειαζόταν. Δεν είχε βέβαια τις ίδιες ελευθερίες που έχουν οι άντρες αλλά δεν είχε και κανέναν πάνω από το κεφάλι της. Μια εικοσάχρονη γυναίκα που δουλεύουμε μαζί έλεγε ότι παραλίγο να παντρευτεί δύο φορές και πάλι καλά που δεν το έκανε. Μου είπε «καταλαβαίνω πόσο καλά είμαι όταν ακούω παντρε-

μένες γυναίκες να μιλάνε για τους άντρες τους. Εγώ μπορώ να κάνω ό,τι θέλω εδώ και τώρα». Όταν ακούει παντρεμένες να κουβεντιάζουν, συνήθως λέει: «Όπα, με τρομάζετε. Με κάνετε και νιώθω σαν γριά υπηρέτρια».

Όμως όλες οι γυναίκες θέλουν ένα σπίτι και μια οικογένεια. Αυτό το ίδιο κορίτσι που περιγράψαμε παραπάνω, πάντα συζητάει για να αποκτήσει παιδιά, πάντα σκέφτεται τον φίλο της. Οι νέες γυναίκες σήμερα νιώθουν ότι οι καλές και στενές σχέσεις που έχουν με τους συντρόφους τους δεν θα έπρεπε να διακόπτονται με τον γάμο, αλλά να συνεχίζονται ως εμπειρία και μετά τον γάμο. Είναι ξεκάθαρο ότι αυτά τα κορίτσια δεν απορρίπτουν τους άντρες ή τον γάμο, αλλά απορρίπτουν αυτό που σημαίνει ο γάμος σήμερα.

Η παντρεμένη γυναίκα

Μόλις παντρευτεί μια γυναίκα ανακαλύπτει ότι πρέπει να νοικοκυρευτεί και να αποδεχτεί τις αντίστοιχες ευθύνες, αυτό που με λίγα λόγια οι γυναίκες έχουν μάθει από πάντα να κάνουν. Συνειδητοποιεί ότι πρέπει να φροντίζει το σπίτι, ότι μένει με τον άντρα της σε ένα μέρος όπου μπορούν να προσκαλούν τους φίλους τους και ν' αναπαυτούν έπειτα από μια κουραστική μέρα. Ακόμη κι αν η γυναίκα εργάζεται, θεωρείται εξαρχής ότι η βασική ευθύνη του σπιτιού είναι πάνω της, ενώ η οικονομική στήριξη ανήκει στον άντρα. Ο σύζυγος προορίζεται να βγαίνει έξω για να θρέψει εσένα και τα παιδιά. Εσύ προορίζεσαι για να εξασφαλίζεις ότι το σπίτι θα είναι καθαρό, ότι θα έχεις τη φροντίδα των παιδιών, ότι θα ετοιμάζεις το φαγητό, ότι θα κάνεις το πλύσιμο, κλπ. Αυτός υποτίθεται ότι είναι ένας δίκαιος διακανονισμός. Αλλά σύντομα ανακαλύπτεις ότι το να μένεις σπίτι και να φροντίζεις τα παιδιά δεν είναι όπως στις ταινίες. Το νοικοκυριό είναι μια μονότονη, επαναλαμβανόμενη δουλειά και δεν τελειώνει ποτέ. Μετά από λίγο καιρό διάφορα πράγματα, όπως το σιδέρωμα ή το

πρωινό ξύπνημα για να ετοιμάσεις το πρωινό, δεν είναι πράγματα που θες να κάνεις. Γίνονται πράγματα που πρέπει να κάνεις.

Τα παιδιά

Πολλά ζευγάρια προσπαθούν αρχικά να ξεφύγουν απ' αυτόν τον καταμερισμό. Για παράδειγμα, όταν μια γυναίκα εργάζεται, ο άντρας θα μοιραστεί τις δουλειές του σπιτιού μετά την πρωινή δουλειά. Ο άντρας μάλιστα μιας γυναίκας έκανε το μεγαλύτερο μέρος του νοικοκυριού, προτού αποκτήσουν παιδιά.

Αλλά η όποια διάθεση να μοιράζονται και οι δύο τις δουλειές στο σπίτι κάνει φτερά μόλις γεννηθούν τα παιδιά. Τη στιγμή που θα υπάρξουν παιδιά, όλη αυτή η διευθέτηση, του άντρα που εργάζεται έξω από το σπίτι και της γυναίκας που εργάζεται μέσα στο σπίτι, δείχνει αυτό που στην πραγματικότητα είναι: μια απάνθρωπη διευθέτηση. Όλα τα βάρη πλέον, των παιδιών, του σπιτιού, κλπ πέφτουν πάνω στην πλάτη της γυναίκας. Μόλις μια γυναίκα παρατήσει τη δουλειά για να κάνει παιδιά, ο άντρας δεν αισθάνεται ότι πρέπει τη βοηθήσει σε κάτι. Ότι στην αρχή του γάμου ήταν αντικείμενο μοιράσματος τώρα γίνεται αντικείμενο πλήρους διαχωρισμού. Τα παιδιά αντί να ενώνουν χωρίζουν το αντρώγυνο και καθηλώνουν τη γυναίκα στο σπίτι και τον άντρα στη δουλειά. Όμως πολύ συχνά για τη γυναίκα που εργάζεται και ευελπιστεί να τα παρατήσει μόλις γεννήσει, ο ερχομός των παιδιών κάνει την δουλειά έξω από το σπίτι ισόβια καταδίκη. Μετά από έναν ή δυο μήνες, είναι πάλι πίσω στη δουλειά.

Ελάχιστοι άντρες δείχνουν κάποιο ενδιαφέρον για τις λεπτομέρειες της φροντίδας ενός μωρού. Νομίζουν ότι δεν είναι δική τους δουλειά να αλλάζουν πάνες και να πλένουν τα παιδιά. Μερικοί μάλιστα πιστεύουν

ότι, εφόσον οι γυναίκες τους πρέπει να μένουν σπίτι με τα παιδιά, δεν υπάρχει κανένας λόγος να μένουν και οι ίδιοι μαζί τους. Έτσι βγαίνουν έξω και κάνουν ό,τι θέλουν, αν οι γυναίκες τους το επιτρέψουν, βέβαιοι ότι οι γυναίκες τους είναι καθηλωμένες μόνιμα στο σπίτι για να φροντίζουν τα παιδιά. Όταν ένας άντρας βγαίνει έξω με τους φίλους του, η γυναίκα συνήθως τσακώνεται μαζί του για το δικαίωμα της να βγαίνει κι αυτή έξω με τις δικές της φίλες. Μια γυναίκα μου είπε ότι έμεινε έγκυος και ότι το μετάνιωσε όταν πλέον το μωρό ήταν τεσσάρων μηνών. Έλεγε ότι ο άντρας της ήταν ικανοποιημένος. Επειδή καταλάβαινε ότι αυτή θα κολλούσε στο σπίτι με το μωρό και ότι αυτός θα μπορούσε να βγαίνει έξω όποτε ήθελε. Όλο και λιγότερες γυναίκες ανέχονται τέτοιες ανευθυνότητες από τους άντρες τους. Οι γυναίκες παλεύουν με νύχια και με δόντια ενάντια στο φόρτωμα της αποκλειστικής ευθύνης του σπιτιού και των παιδιών. Αρνούνται να είναι αλυσοδεμένες στο σπίτι τη στιγμή που οι άντρες τους συνεχίζουν τη ζωή τους σα να μη συνέβη τίποτα. Αν οι γυναίκες πρόκειται να μένουν σπίτι τότε θα μένουν και οι άντρες μαζί τους.

Η διαίρεση της οικογένειας

Οι γυναίκες προσπαθούν να καταργήσουν τους διαχωρισμούς που έχουν φτιαχτεί ανάμεσα στον πατέρα και τα παιδιά και ανάμεσα στη μητέρα και τον πατέρα. Τα προνόμια που έχει δώσει η κοινωνία στους άντρες, οι γυναίκες δεν τους τα παραχωρούν. Είναι προνόμια απ' τα οποία οποία υποφέρουν και ο άντρας και η γυναίκα. Οι άντρες ξέρουν τόσα λίγα για τα παιδιά τους, δεν είναι κοντά τους και δεν ξέρουν πόσο σε ανταμείβουν ο χρόνος και η δουλειά που προσφέρεις γι' αυτά. Είναι αυτή η ανταμοιβή που φέρνει πιο κοντά τη γυναίκα στα παιδιά. Οι άντρες νομίζουν ότι το να δίνουν λεφτά για τα παιδιά είναι το μόνο που χρειάζεται να κάνουν για να κερδίσουν την αγάπη τους και τον σεβασμό των

γυναικών τους. Νομίζουν ότι τίποτε άλλο δεν πρέπει να τους ζητείται – αλλά όσο λιγότερα πράγματα δίνουν τόσο λιγότερα παίρνουν ως ανταπόδοση.

Δεν είναι εύκολο για μια γυναίκα να συνηθίσει να είναι μητέρα. Ένα πράγμα που μαθαίνεις στα σίγουρα είναι ότι εσύ είσαι αποκλειστικά υπεύθυνη για το παιδί. Αν ο άντρας πάψει να στηρίζει οικονομικά τότε πρέπει να το κάνεις εσύ. Πρέπει να το μεγαλώσεις. Κανείς άλλος δεν θα το κάνει. Ό,τι άνθρωπος κι αν γίνει άμα μεγαλώσει θα είναι κυρίως αυτός που εσύ έφτιαξες. Μόλις αποκτήσεις παιδί πρέπει να κάνεις τον γάμο σου να δουλέψει. Τώρα εκτός από εσένα, υπάρχει και ένας άλλος άνθρωπος ο οποίος δεν ζήτησε να γεννηθεί που θα υποφέρει αν ο γάμος σου πάει για γκρέμισμα. Οι γυναίκες συντηρούν πολλούς γάμους, που κανονικά θα έπρεπε να είχαν διαλυθεί, προκειμένου να σώσουν τα παιδιά από τα προβλήματα μιας διαλυμένης οικογένειας.

Ολόκληρη η ζωή της γυναίκας περιστρέφεται γύρω από τα παιδιά της. Είναι τα πρώτα για τα οποία νοιάζεται. Ανακαλύπτει ότι είναι οι μόνοι άνθρωποι στη ζωή της που πραγματικά τη χρειάζονται. Αν δεν υπάρχει τίποτε άλλο, ζει μόνο γι' αυτά. Οργανώνει τη δουλειά της έτσι ώστε να τους παρέχει τη μέγιστη φροντίδα. Το πρόγραμμα που διαμορφώνει τη ζωή της δείχνει ότι ο χρόνος δεν είναι δικός της αλλά ανήκει στα παιδιά της. Πρέπει συχνά να στερηθεί πράγματα ώστε να έχουν αυτά που χρειάζονται. Πρέπει να προσπαθεί να ζει σε ένα σπίτι που να είναι αρκετά ασφαλές και ευρύχωρο γι' αυτά. Μερικές φορές χρειάζεται να τσακωθεί με τον σύζυγό της όταν δεν είναι πρόθυμος να δώσει στα παιδιά αυτά που η ίδια νομίζει ότι χρειάζονται. Προγραμματίζει τη ζωή της με βάση την ηλικία τους.

Είναι εύκολο για έναν άντρα να λέει ότι τα παιδιά είναι και δικά του αλλά στα ζόρια, όταν αρρωσταίνουν ή είναι άτακτα ή στο πώς τρώνε και στο πόσο κοιμούνται, όλα αυτά τα πράγματα πέφτουν στις πλάτες της γυναίκας. Το αν τους κάνουν τα παπούτσια, το πού είναι τα ρούχα τους, τέτοια πράγματα οι μπαμπάδες τα αγνοούν εντελώς. Αυτό δεν σημαίνει

ότι αρέσει στους μπαμπάδες αυτή η κατάσταση. Αλλά ακόμη κι αν δεν τους αρέσει, λίγα μπορούν να κάνουν γι' αυτό. Όταν φεύγουν το πρωί για τη δουλειά, τα παιδιά συνήθως κοιμούνται και όταν γυρνάνε το βράδυ στο σπίτι αυτά ετοιμάζονται να πέσουν στο κρεβάτι. Όλη τους η ζωή αφορά τα προς το ζην και τα όποια προβλήματα πηγάζουν από αυτό. Δεν είναι δίπλα στα παιδιά γι' αυτό και δεν έχουν ιδέα για το τι χρειάζονται, όχι μόνο από πλευράς φυσικών αναγκών, αλλά και από πλευράς πειθαρχίας, ασφάλειας και αγάπης. Ο διαχωρισμός μεταξύ σπιτιού και εργοστασίου δημιουργεί και τον διαχωρισμό μεταξύ του πατέρα και των παιδιών του. Είναι προφανές ότι όταν ο πατέρας και η μητέρα ζουν ξεχωριστές ζωές, τα παιδιά θα υποφέρουν κι αυτά. Συχνά χρησιμοποιούνται ως όπλο από τον έναν γονιό ενάντια στον άλλον. Τα παιδιά σπάνια ξέρουν πού ακριβώς πατάνε και προσπαθούν το συντομότερο να ξεφύγουν από όλη αυτή την κατάσταση. Αρνούνται να γίνουν μέρος αυτού του διαρκούς οικογενειακού πολέμου και αποδεσμεύονται από αυτόν μόλις μεγαλώσουν.

Κι ύστερα έρχονται τα παιδιά

Η χαρά που συνοδεύει τον ερχομό των παιδιών καταστρέφεται αρκετά από τη δουλειά που ξανοίγεται μπροστά ειδικά γι' αυτόν που πρέπει να την κάνει. Η φροντίδα των παιδιών μέρα μπαίνει μέρα βγαίνει, η καθαριότητά τους, η ανησυχία για το πού τριγυρνάνε, το άγχος να μην αρρωστήσουν δεν είναι απλά κοπιαστικά, αλλά γίνονται τα μόνα πράγματα που βλέπεις στο παιδί σου – τη δουλειά μαζί με τη σκοτούρα. Αρχίζεις δηλαδή και βλέπεις στο παιδί μόνο δουλειά και όχι χαρά. Βλέπεις σε κάθε στάδιο που μεγαλώνει όχι ένα παιδί που αναπτύσσεται, αλλά τη δουλειά που γίνεται περισσότερη για σένα. Βλέπεις το παιδί ως εμπόδιο που σου τρώει χρόνο από τις άλλες δουλειές και από τον ελεύθερο χρόνο σου. Μοιάζει περισσότερο να μπλέκει «στα πόδια σου» παρά στη ζωή σου.

Πάνω που νομίζεις ότι τέλειωσες το καθάρισμα του σπιτιού, τα παιδιά επιστρέφουν και φτου κι απ' την αρχή, οι δαχτυλιές στους τοίχους, οι λάσπες στα παπούτσια και τα παιχνίδια παντού τριγύρω.

Δεν αντιλαμβάνεσαι το χάσμα που δημιουργεί η δουλειά της ανατροφής ενός παιδιού παρά μόνο όταν αυτό μπει τελικά στην εφηβεία. Είναι σε αυτή την ηλικία που το παιδί σημαίνει λιγότερη δουλειά για σένα και έχεις περισσότερο χρόνο και πιο πολλές ευκαιρίες να το εκτιμήσεις σαν χαρακτήρα. Αλλά τότε είναι πολύ αργά. Έχει μεγαλώσει στην ουσία μακριά από σένα και αδυνατείς να το μάθεις, να το καταλάβεις και να το εκτιμήσεις.

Αν μια γυναίκα δεν μπορεί να δώσει στον άντρα της να καταλάβει (και εφόσον ο άντρας δεν περνάει τίποτα από αυτά είναι δύσκολο να καταλάβει) τότε πρέπει κυριολεκτικά να τον βάλει με το ζόρι να ασχοληθεί με τα παιδιά, προκειμένου να βρει λίγο χρόνο για τον εαυτό της. Αυτό δε λύνει τίποτα αλλά ανακουφίζει για λίγο. Μερικές φορές οι άντρες δι- θέλουν να έχουν καμιά ελευθερία οι γυναίκες τους. Δεν τις εμπιστεύονται ή έχουν παλιομοδίτικες ιδέες που ούτε τις χρειάζονται ούτε και θα έπρεπε να τις έχουν. Σε τέτοιες περιπτώσεις οι μόνοι άνθρωποι στους οποίους μπορείς να απευθυνθείς είναι οι γειτόνισσές σου. Καθώς είναι γυναίκες που έχουν τα ίδια προβλήματα, είναι πολύ συχνά και οι μόνες που μπορούν να σε καταλάβουν. Με λίγα λεφτά ή με την δέσμευση ότι θα τους το ανταποδώσεις, είναι διατεθειμένες να σου κρατήσουν τα παιδιά για ένα απόγευμα. Ακόμη και τότε όμως δεν είσαι πραγματικά ελεύθερη. Γιατί ακόμη κι όταν είσαι μακριά πάντα έχεις το νου σου στα παιδιά. Μερικές φορές νιώθεις και ένοχη που τα έχεις αφήσει σε κάποιον άλλο. Κανείς δεν σου δίνει το περιθώριο να ξεφύγεις από την ιδέα ότι πρέπει να είσαι σπίτι με τα παιδιά. Αν είσαι μητέρα δεν μπορείς ποτέ να είσαι ελεύθερη και μακριά από τα παιδιά. Ούτε νιώθεις ελεύθερη όταν είσαι μαζί τους. Μια γυναίκα ανακαλύπτει νωρίς ότι τα πράγματα δεν είναι όπως τα περίμενε όταν ήθελε να κάνει παιδιά. Ανακαλύπτει ότι η θέση στην οποία βρίσκεται, όπως και του συζύγου και των παιδιών, φέρνει τα παιδιά σε άμεση

σύγκρουση μαζί της.

Όταν μια γυναίκα αποκτάει παιδιά, περιορίζεται στο σπίτι και στα ίδια τα παιδιά που είναι γι' αυτήν τόσο σημαντικά. Τελικά, δεν αντιλαμβάνεσαι τι σημαίνει νοικοκυρά παρά μόνο όταν αποκτάς παιδιά.

Το σπίτι

Οτιδήποτε κάνει μια νοικοκυρά, το κάνει μόνη της. Όλη η δουλειά στο σπίτι είναι για σένα, για να την κάνεις μόνη σου. Η μόνη ώρα που βρίσκεσαι με άλλους ανθρώπους είναι όταν έχεις επισκέψεις ή όταν κάνεις εσύ επισκέψεις. Μερικοί πιστεύουν πως όταν οι γυναίκες κάνουν επισκέψεις σε άλλα σπίτια απλώς σπαταλούν το χρόνο τους. Όμως αν δεν το έκαναν αυτό, θα είχαν τρελαθεί από τη βαρεμάρα και τη βουβαμάρα του σπιτιού. Είναι τόσο ωραίο να βρίσκεσαι ανάμεσα σε ανθρώπους. Διότι η δουλειά στο σπίτι είναι η ίδια, μέρα μπαίνει – μέρα βγαίνει. «Ακόμα κι αν πέθαινες ξαφνικά, το σπίτι θα ήταν πάλι εκεί το πρωί». Καμιά φορά βαριέσαι τόσο πολύ, που κάτι πρέπει να κάνεις. Μια γυναίκα είχε το συνήθειο να αλλάζει θέση στα έπιπλα κάθε δύο εβδομάδες. Άλλες αγοράζουν κάτι καινούριο για το σπίτι ή για τον εαυτό τους. Υπάρχουν πολλοί τρόποι για να σπάσεις τη μονοτονία. Οι σειρές του ραδιοφώνου βοηθάνε να περάσει η ώρα, αλλά τίποτα δεν σπάει την απομόνωση και τη βαρεμάρα.

Αυτό που δεν αλλάζει με το νοικοκυριό, και είναι τρομερό, είναι η αίσθηση πως δεν τελειώνεις ποτέ με τη δουλειά. Όταν ο άντρας δουλεύει στο εργοστάσιο, μπορεί να δουλεύει σκληρά και για πολλές ώρες. Κάποια στιγμή όμως η δουλειά του τελειώνει και σχολάει. Είτε την Παρασκευή είτε το Σάββατο το βράδυ, έχει ξεμπερδέψει για μια ή δυο μέρες. Στο σπίτι όμως δεν τελειώνεις ποτέ. Όχι μόνο υπάρχει διαρκώς κάτι που πρέπει να γίνει, αλλά υπάρχει πάντα κάποιος να τα κάνει χάλια πριν ακόμα τελειώσεις. Καθαρίζεις καλά επί πέντε ή έξι ώρες και μετά έρχονται τα παιδιά και μέσα σε πέντε λεπτά το σπίτι είναι πάλι μαντάρα. Ή έρχεται

ο άντρας σου και λερώνει ξανά όλα τα τασάκια. Ή θα πιάσει βροχή τη μέρα που καθάρισες τα παράθυρα. Ακόμα κι αν μπορείς να ελέγξεις τα παιδιά ή να πείσεις τον άντρα σου να είναι πιο προσεκτικός, αυτό δεν βοηθάει πολύ. Το νοικοκυριό είναι τέτοιο που κανείς δεν μπορεί να ξέρει, ούτε ο άντρας ούτε τα παιδιά, πόση προσπάθεια και σκληρή δουλειά απαιτεί. Το νοικοκυριό είναι τέτοιο που δεν έχει κανένα ωράριο και κανέναν έλεγχο στο είδος και την ποσότητα της δουλειάς που έχεις να κάνεις. Και αυτά ακριβώς είναι τα πράγματα που θέλουν οι γυναίκες να θέσουν υπό έλεγχο.

Η υπόλοιπη οικογένεια δεν αποτελεί μέρος του σπιτιού. Απλώς ζουν εκεί. Εσύ κάνεις το σπίτι αυτό που είναι – ένα μέρος για ν' αναπαυτούν. Το κάνεις βιώσιμο. Ελκυστικό. Άνετο. Καθαρό. Και είσαι η μόνη που ποτέ δεν μπορεί να το απολαύσει. Γιατί πάντα σε απασχολεί αυτό που μένει ακόμη να γίνει. Διότι η φροντίδα των ανθρώπων είναι μια δουλειά που δεν τελειώνει ποτέ. Εξαντλεί το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου σου, την ενέργεια και τις ικανότητές σου.

Εντωμεταξύ, οι περισσότερες γυναίκες δεν έχουν ουσιαστικό λόγο στο σπίτι. Παρότι παίρνουν πρωτοβουλία σε ένα σωρό μικροπράγματα, οι μεγάλες αποφάσεις παίρνονται είτε κατευθείαν από τον άντρα είτε πлагίως, όταν ο άντρας φροντίζει να καταστήσει σαφή κάποια όρια. Όμως, οι γυναίκες αισθάνονται ότι πρέπει να έχουν λόγο στο σπίτι. Και σήμερα συμμετέχουν στις αποφάσεις του σπιτιού περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Αλλά έπρεπε να δώσουν μεγάλη μάχη για να τους αναγνωριστεί αυτό το δικαίωμα.

«Αφεντικό του εαυτού σου»

Λένε ότι η γυναίκα είναι αφεντικό του εαυτού της. Που πάει να πει ότι δεν υπάρχει κανείς να της επιβάλλει έναν ρυθμό για να δουλεύει. Ότι

κανείς δεν της λέει πόσο να δουλέψει. Και ότι κανείς δεν είναι πάνω από το κεφάλι της. Μπορεί να κάθεται όποτε θέλει, να καπνίζει όποτε θέλει ή να τρώει όποτε πεινάει.

Η νοικοκυρά όμως έχει αφεντικό· αλλά εντελώς άλλου τύπου. Το πρώτο της αφεντικό είναι η δουλειά του άντρα της. Κάθε δουλειά στο σπίτι εξαρτάται από τη δουλειά του άντρα. Από αυτή την οποιαδήποτε δουλειά του άντρα πρέπει να τα βγάζει πέρα η οικογένεια. Η δυνατότητα που έχει η γυναίκα να αγοράζει ρούχα ή όχι (οπότε π.χ. πρέπει να τα ράβει μόνη της), ο τρόπος που πλένει αυτά τα ρούχα (π.χ. στο χέρι ή στο πλυντήριο), ο τόπος που ζει η οικογένεια (π.χ. σε ένα μικρό διαμέρισμα ή σε μια ευρύχωρη μονοκατοικία), όλα αυτά εξαρτώνται από τη δουλειά που κάνει ο άντρας της.

Το ωράριο του άντρα της καθορίζει το πρόγραμμά της, το πώς θα ζει και πότε θα κάνει τις δουλειές. Ένα μεγάλο πρόβλημα για τη γυναίκα είναι να δουλεύει ο άντρας της νύχτα. Τότε δεν υπάρχει κανένα πρόγραμμα. Με το που τελειώνει το νοικοκυριό, ο άντρας σηκώνεται και το σπίτι γίνεται ξανά άνω – κάτω. Αν υπάρχουν και παιδιά τότε υπάρχουν δύο προγράμματα που πρέπει να ταιριάζουν. Τα παιδιά πρέπει να μένουν ήσυχα κατά την διάρκεια της ημέρας, πράγμα που είναι αδύνατο.

Η ζωή της επηρεάζεται επίσης από το αν ο άντρας της έχει μια σχετικά κουραστική ή όχι και τόσο κουραστική δουλειά. Ο άντρας που εργάζεται πολύ σκληρά δεν πρόκειται να την βοηθήσει σε καμιά δουλειά του σπιτιού. Επιστρέφει σπίτι με πολλή γκρίνια και γίνεται ακόμη δυσκολότερο να ζήσεις μαζί του. Η γυναίκα πρέπει να μάθει να κρατάει περισσότερο απ' όλους τους άλλους την ψυχραιμία της προκειμένου να υπάρχει ηρεμία στο σπίτι. Και τα παιδιά επίσης χρειάζονται σε αυτές τις περιπτώσεις περισσότερη πειθαρχία.

Ακόμη και το πού ζει καθορίζεται από την δουλειά του άντρα της. Η περιοχή που είναι πιο κοντά στη δουλειά του άντρα είναι και η περιοχή στην οποία πρέπει να συνηθίσεις να μένεις. Κι αν δεν υπάρχει δουλειά για τον άντρα σου στην περιοχή που μένεις, τότε πρέπει να τα μαζέψεις

και να πας εκεί που ο άντρας σου μπορεί να βρει δουλειά, ξεχνώντας φίλους και οικογενειακούς δεσμούς.

Τα παιδιά και οι απαιτήσεις που εγείρει η φροντίδα τους είναι άλλος ένας αποφασιστικός παράγοντας για τη ζωή της γυναίκας. Δεν υπάρχει τίποτα πιο απαιτητικό από ένα παιδί. Όταν θέλουν κάτι, το θέλουν τώρα, ούτε στιγμή αργότερα.

Αλλά το πιο ανελέητο αφεντικό της γυναίκας είναι το ίδιο το νοικοκυριό. Η δουλειά του νοικοκυριού δεν σε αντιμετωπίζει ως ανθρώπινο πλάσμα. Δεν λογαριάζει πώς αισθάνεσαι ή τι θες να κάνεις. Κυριαρχεί σε κάθε στιγμή της ζωής σου, είτε είσαι στο σπίτι είτε δεν είσαι. Μονίμως προσπαθείς να τελειώσεις μια δουλειά δίχως τέλος. Θέλεις να κάνεις όσες δουλειές πρέπει να γίνουν στον μικρότερο δυνατό χρόνο ώστε να κερδίσεις λίγο ελεύθερο χρόνο για τον εαυτό σου. Και εκεί που λες ότι τελείωσες, ανακαλύπτεις ότι υπάρχει κάτι άλλο. Ενίοτε οι γυναίκες μπουχτίζουν, και παρατάνε τις δουλειές του σπιτιού για μερικές μέρες ή για λίγες ώρες. Όμως τελικά αυτές την πληρώνουν και πάλι, κανείς άλλος. Και μετρέπει να κάνουν διπλάσια δουλειά για να κερδίσουν τον χαμένο χρόνο. Κάνεις λοιπόν πάντα αυτό που πρέπει να κάνεις. Αυτό που θέλεις, αυτό που επιθυμείς δεν μετράει και πολύ.

Οι περισσότερες γυναίκες αντεπεξέρχονται πολύ υπεύθυνα στον ρόλο της νοικοκυράς. Νιώθουν ότι σαν μάνες και σύζυγοι πρέπει να κάνουν το καλύτερο. Θέλουν να είναι υπερήφανες για τα παιδιά τους και τα σπιτικά τους. Και αυτό συμβαίνει γιατί δεν υπάρχει κάτι άλλο για να δείξουν τι αξίζουν. Αν μια γυναίκα είναι καλή σπιτονοικοκυρά κερδίζει τον σεβασμό των άλλων γυναικών, γεγονός που είναι γι' αυτήν σημαντικό.

Συνεπώς δεν χρειάζεται να υπάρχει επιστάτης ή επιστάτρια στο σπίτι. Ο τρόπος που ζει η γυναίκα και το νοικοκυριό παίζουν μια χαρά αυτόν τον ρόλο. Αυτός ο τρόπος ζωής διδάσκει στη γυναίκα και την πειθαρχία. Η γυναίκα μαθαίνει πότε να μιλάει και πότε να σωπαίνει. Μαθαίνει να κάνει πράγματα από μόνη της. Κι αν υπάρχει δουλειά που πρέπει να γίνει και ο άντρας της δεν είναι διατεθειμένος να την κάνει, την κάνει η ίδια.

Όπως μια γυναίκα με τέσσερα παιδιά, που έβαψε όλους τους εξωτερικούς τοίχους του σπιτιού, λέγοντας ότι δεν μπορούσε να περιμένει άλλα πέντε χρόνια μήπως το κάνει ο άντρας της.

Θέλει πείρα

Κάθε φορά που ο σύζυγος παίρνει αύξηση η γυναίκα σκέφτεται ότι τώρα θα καλύψω όσα απαραίτητα μας λείπουν. Αυτά τα επιπλέον δολάρια θα είναι μια ανάσα. Αλλά παρέα με την αύξηση έχουν αυξηθεί και οι τιμές, οπότε τα λεφτά ίσα πάλι που φτάνουν, ή τυχαίνει ν' αρρωστήσει ο άντρας και χάνει μεροκάματα ή προκύπτει κάτι έκτακτο. Ακόμη κι αν όλα πάνε σχετικά ομαλά, αυτό που κάνεις είναι να ψωνίζεις πράγματα που ήταν από πάντα απαραίτητα και απλούστατα δεν αγόραζες γιατί δεν υπήρχαν λεφτά. Έτσι τελικά ξαναγυρνάς από εκεί που ξεκίνησες. Όλες σχεδόν οι οικογένειες εργατών ζουν έτσι, με το άγχος της καθημερινής επιβίωσης. Πολύ σπάνια μπορούν να βάλουν κάτι στην άκρη για περιπτώσεις ανάγκης. Έστω ένα μεροκάματο να χαθεί και η οικογένεια θα το πληρώνει για εβδομάδες. Και πρέπει πάντα η νοικοκυρά να βρει τρόπους να τα βγάλουν πέρα. Το ίδιο συμβαίνει και όταν ο άντρας κατεβαίνει σε απεργία. Για εβδομάδες ολόκληρες ή και μήνες η γυναίκα πρέπει να τα βγάλει πέρα στην ουσία απ' το τίποτα. Οι γυναίκες των ανθρακωρύχων, για παράδειγμα, ακολουθούν ένα σύστημα αποθήκευσης ρούχων και τροφίμων όταν οι άντρες τους δουλεύουν κανονικά. Έτσι, όταν γίνεται απεργία μπορούν να τα βγάζουν πέρα για κάποιο διάστημα μ' αυτά που έχουν βάλει κούτσα κούτσα στην άκρη. Χρειάζεται λοιπόν εκπαίδευση και πείρα γι' αυτά τα κόλπα που μόνο η γυναίκα είναι σε θέση να κατέχει. Στην ανάγκη, το ζωνάρι μπορεί να σφίγγει κι άλλο, ως εκεί που δεν φαντάζεσαι, κι έτσι όλο και καταφέρνεις στο τέλος να τα φέρεις βόλτα.

Η γυναίκα πρέπει να πορευτεί με αυτά που βγάζει ο άντρας της. Δεν έχει σημασία αν φέρνει λίγα ή πολλά στο σπίτι. Αυτή είναι που αποφα-

σίζει αν μπορεί ν' αγοράσει ή αν πρέπει να ράψει ρούχα. Αυτή πρέπει να βρίσκει συνταγές για φθηνά και ταυτόχρονα νόστιμα φαγητά. Αν υπάρχουν δοσατζήδες στην πόρτα ή φαγητό στο τραπέζι από αυτήν εξαρτάται, δηλαδή από τα χρήματα που της δίνει ο άντρας της και απ' τον τρόπο που τα ξοδεύει. Ακόμη κι αν οι περισσότεροι άντρες αντιλαμβάνονται την ακρίβεια που υπάρχει, δεν έχουν ιδέα πόσο πραγματικά κοστίζει η συντήρηση της οικογένειας. Μόνο η γυναίκα το ξέρει αυτό, που πρέπει να τα βγάζει πέρα με τόσα λίγα λεφτά.

Όλες αυτές οι εμπειρίες προετοιμάζουν τη γυναίκα για τη στιγμή που θα πρέπει να τα βγάλει πέρα μόνη της. Η γυναίκα που την παρατάει ο άντρας της έχει πολύ σκληρή δουλειά μπροστά της, ειδικά αν έχει παιδιά. Αν έχει συγγενείς που μπορούν να τη βοηθήσουν να τα βγάλει πέρα στην αρχή, τότε θεωρείται τυχερή. Όμως γενικά, η γυναίκα αυτή πρέπει να είναι ταυτόχρονα μητέρα και πατέρας για τα παιδιά. Δεν έχει άλλη επιλογή από το βγει έξω να δουλέψει. Πάνω της πέφτουν οι διπλάσιες ευθύνες, του άντρα και της γυναίκας. Κρατάει την οικογένεια με τα λεφτά που βγάζει, και αυτά είναι πολύ λιγότερα απ' όσα βγάζει ένας άντρας. Έχει λιγότερο χρόνο για τα παιδιά και είναι φορές που πρέπει να τ' αποχωριστεί για να μπορεί να δουλέψει. Κι όμως αυτές οι γυναίκες τα καταφέρνουν και να μεγαλώσουν τα παιδιά και να αρχίσουν μια νέα ζωή. Δεν κάθονται στο σπίτι με σταυρωμένα χέρια. Η φίλη μου έχει μια γειτόνισσα που την παράτησε ο άνδρας της μ' ένα παιδί κι ένα κάρο χρέη. Η γυναίκα αυτή πούλησε όλα τα έπιπλα του σπιτιού και πήγε πίσω στο Puerto Rico να δει τη μάνα της. Ήταν σημαντικό να το κάνει. Κι αν έκλαψε κανείς δεν το ξέρει. Το μόνο που είπε ήταν ότι δεν σκόπευε να κάτσει στ' αβγά της μπας και της γελάσει η τύχη. Δεν είχε ξαναβρεθεί σε παρόμοια κατάσταση στο παρελθόν, αλλά όταν βρέθηκε ήξερε ακριβώς τι έπρεπε να κάνει.

Ζουν απλά ξεχωριστές ζωές

Η γυναίκα μένει μόνη στο σπίτι όλη μέρα. Περιμένει τον άντρα της να γυρίσει για να του πει όλα όσα συνέβησαν κατά τη διάρκεια της ημέρας, κάτι που είπαν ή έκαναν τα παιδιά που δείχνει πόσο εκπληκτικά παιδιά είναι ή πόσο κουραστική ήταν η μέρα γι' αυτήν. Περιμένει ν' ακούσει πώς πέρασε κι εκείνος και ποια η γνώμη του για ν' αγοράσουν το τάδε ή το δείνα για το σπίτι. Αλλά η ζωή εκείνου δεν είναι στο σπίτι. Όταν ο άντρας επιστρέφει από τη δουλειά στο σπίτι δεν θέλει να κάνει τίποτα. Πολλές φορές δεν έχει όρεξη καν για κουβέντα. Περιμένεις όλη μέρα κάποιον για να πεις μια κουβέντα και όταν έρχεται ο άντρας σου βουτάει την εφημερίδα και κάνει σαν να μην υπάρχεις. Όταν η γυναίκα είναι όλη μέρα μέσα στο σπίτι, τις Κυριακές θέλει να βγαίνει έξω, για καμιά βόλτα ή καμιά παράσταση. Μόνο που κατά την διάρκεια της εβδομάδας ο άντρας σου γυρνάει σπίτι εξαντλημένος και ακόμη και τα σαββατοκύριακα θέλει τις περισσότερες φορές να κάθεται στο σπίτι για ξεκούραση. Τον περισσότερο χρόνο της ζωής του είναι μακριά από το σπίτι. Και τα σαββατοκύριακα είναι η ευκαιρία γι' αυτόν να καθίσει στο σπίτι. Οι άντρες ούτε καν φαντάζονται πόσο πολλή ανάγκη από παρέα και κατανόηση έχουν οι γυναίκες.

Εφόσον δεν υπάρχει κατανόηση ανάμεσά τους τότε δεν προκαλεί έκπληξη ότι πολλοί γάμοι δεν έχουν σεξουαλική ζωή, που είναι και η πιο ευαίσθητη πτυχή της σχέσης τους. Οι γυναίκες είναι εντελώς απόμακρες από τα πιο κοντινά τους πρόσωπα, τους άντρες τους. Ζουν απλά ξεχωριστές ζωές.

Οι γυναίκες καταλαβαίνουν η μία την άλλη

Αφού οι γυναίκες δεν μπορούν να βασιστούν στους άντρες τους στρέφονται σε άλλες γυναίκες. Καθώς ζουν τόσο ίδιες ζωές, οι γυναίκες κατα-

λαβαίνουν η μια την άλλη. Στη γειτονιά κάποιες γυναίκες θα έρθουν πιο κοντά με κάποιες άλλες. Στις αυλές και στους δρόμους, οι γυναίκες βοηθάνε η μια την άλλη όταν χρειαστεί και κάνουν τη μέρα να περάσει πιο γρήγορα. Συζητάνε μεταξύ τους για πράγματα που ούτε καν διανοούνται να συζητήσουν με τους άντρες τους ακόμη κι αν αυτοί ήταν πρόθυμοι για κάτι τέτοιο. Ποια μπορεί να κουβεντιάσει με τον άντρα της για το σιγύρισμα του σπιτιού ή γι' αυτά που θέλουν να αγοράσουν στα παιδιά; Ζητήματα όπως τα προβλήματα με τον σύζυγο ή οι οικονομικές δυσκολίες αποτελούν «κοινή ιδιοκτησία». Οι γυναίκες συζητούν τα πάντα για τη ζωή τους – να κάνουν ή να μην κάνουν παιδιά και πόσα παιδιά να κάνουν, πώς να κάνουν οικονομίες για ρούχα, οικοσκευή και τρόφιμο ποια μαγαζιά έχουν τις χαμηλότερες τιμές, ποια είναι η καλύτερη μέθοδος αντισύλληψης, σεξουαλικά ζητήματα, η προοπτική να πιάσουν δουλειά. Πολλά ζητήματα λύνονται σε τέτοιες συζητήσεις. Οι γυναίκες αποκτούν νέες αντιλήψεις όταν ακούν η μια την άλλη. Και θ' αφήσουν έξω απ' την παρέα τους όποια γυναίκα δεν ανταποκρίνεται στα καθήκοντά της. Μια μάνα που παραμελεί τα παιδιά της ή δεν φροντίζει το σπίτι, και δεν έχει καμιά δικαιολογία γι' αυτά, δεν θα τύχει της προσοχής ούτε της εμπιστοσύνης από τις υπόλοιπες. Πολλοί λένε ότι αυτό είναι κουτσομπολιό, αλλά είναι κάτι πολύ περισσότερο. Οι γυναίκες σπάνε την απομόνωση του σπιτιού δημιουργώντας ισχυρούς δεσμούς με άλλες γυναίκες. Είναι η μόνη μορφή ομαδικής ζωής που μπορεί να έχει μια νοικοκυρά και τη βιώνει στο έπακρο. Αυτοί οι δεσμοί με άλλες νοικοκυρές οφείλουν την ύπαρξή τους στο γεγονός ότι όλες οι άλλες σχέσεις της γυναίκας, με τον άντρα της, τη δουλειά της και με την υπόλοιπη κοινωνία είναι καταδικασμένες. Οι γυναίκες συναντιούνται, συζητούν μεταξύ τους, και με μία έννοια ζουν μαζί. Δεν υπάρχει κανείς άλλος για να βασιστούν παρά μόνον εκεί, μεταξύ τους. Εκεί υπάρχει ο χώρος όπου μπορούν να αποφασίζουν με ποιον να είναι, πού να είναι και τι να κάνουν. Και δεν υπάρχει κανείς να σταθεί εμπόδιο σε αυτό.

Στη δική μου γειτονιά, η καλύτερη μέρα της εβδομάδας είναι η Παρα-

σκευή. Όλες καθαρίζουν το σπίτι για να έχουν λιγότερη δουλειά το σαββατοκύριακο. Μόλις τελειώσουν, το απόγευμα, κάποια τρέχει για μπύρες και καθόμαστε και μιλάμε μεταξύ μας. Η κοινωνικότητα είναι στο φόρτε της γιατί όλες είμαστε απαλλαγμένες από το άγχος, αφού έχουμε τελειώσει με το καθάρισμα. Υπάρχει τριγύρω μια ατμόσφαιρα οικειότητας και χαλαρότητας που δεν τη βρίσκεις πουθενά αλλού παρά ανάμεσα στους ανθρώπους που ξέρεις και σε αποδέχονται όπως είσαι.

Να λοιπόν πώς οργανώνονται οι γυναίκες. Με την εμπειρία που έχουν να κουμαντάρουν το νοικοκυριό και με τη στήριξη των γυναικών της παρέας τους, ξέρουν τι να κάνουν όταν θέλουν ν' αναλάβουν δράση. Οι γυναίκες από κάποιες εργατικές συνοικίες στο Σαν Φρανσίσκο οργανώθηκαν ενάντια στην αύξηση των τιμών. Αντιλήφθηκαν ότι η κυβέρνηση δεν σκόπευε να κάνει τίποτα γι' αυτό οπότε πήραν την κατάσταση στα χέρια τους. Οργάνωσαν συναντήσεις, κατέβηκαν στους δρόμους και μοίρασαν προκηρύξεις. Κανείς άλλος δεν τα έκανε αυτά. Ζώντας τόσο καιρό στις ίδιες γειτονιές, οι γυναίκες γνωρίζονταν πολύ καλά μεταξύ τους: καθεμιά ήξερε τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία της άλλης. Αυτές οι γυναίκες έφτιαξαν κατάλογο τιμών για κάθε κατάσταση της πόλης και ψώνιζαν μόνο από εκείνα που είχαν τις χαμηλότερες τιμές. Ολόκληρη η πόλη έμαθε για το «Mama's OPA¹», ακόμη και οι εφημερίδες αφιέρωσαν πολλά άρθρα σε αυτές τις κινήσεις.

Οι νοικοκυρές ανέπτυξαν κι άλλες φορές δράσεις που δεν δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες. Συνέβησαν λοιπόν τα παρακάτω: γυναίκες ικανές να στήνουν οδοφράγματα για να 'χουν χώρο τα παιδιά να παίζουν και η αστυνομία να μην μπορεί να τις διαλύσει ούτε με δακρυγόνα. Γυναίκες ικανές να συνεννοούνται ταχύτατα για τη μέρα που θα κάνουν σαμποτάζ στην αγορά κρέατος. Με πολύ απλό τρόπο, να πλευρίζουν μιαν άγνω-

¹Το όνομα προέρχεται από το Office of Price Administration (OPA), το υπουργείο που υποτίθεται ότι έλεγχε τις τιμές κατά την διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου.

στη και να λένε: «Μην αγοράσεις κρέας την τάδε μέρα». Γιατί αρκούν δυο κουβέντες και οι γυναίκες, ακόμη κι αν δεν γνωρίζονται, γίνονται μεταξύ τους κατανοητές. Γυναίκες ανθρακωρύχων διαδήλωσαν κόντρα στην εταιρεία που ξεπούλησε τα σπίτια τους και κατέβηκαν ξανά σε διαμαρτυρία για τη σκόνη που αιωρείται στις γειτονιές τους εξαιτίας των ορυχείων. Και στις δύο περιπτώσεις οι άντρες τους ακολούθησαν τις διαμαρτυρίες τους και τις υποστήριξαν.

Οι γυναίκες δρουν σαν ένα πράγμα γιατί σαν ένα πράγμα τους φέρονται όλοι. Ζουν γενικά με τον ίδιο τρόπο, ανεξάρτητα από τις όποιες διαφορές έχει κάθε ατομική περίπτωση.

Μια νέα σχέση

Η πιο παγκόσμια οργάνωση των γυναικών είναι η ίδια η δράση που αναλαμβάνουν στα σπίτια τους. Κάθε γυναίκα μέσα στο ίδιο της το σπίτι επαναστατεί. Υπάρχουν άλλες που μπορεί να μην μιλάνε πολύ. Κι όμως, όταν η κατάσταση δεν πάει άλλο, βγαίνουν μπροστά και διεκδικούν το δικίο τους. Άλλες πάλι τσακώνονται με τους άντρες τους για πράγματα που περιμένουν απ' αυτούς. Αυτοί οι τσακωμοί σημαίνουν κάτι για μια γυναίκα. Δεν κάνει απλώς έναν καβγά με τον άντρα της. Δείχνει σε αυτόν και, ακόμη πιο σημαντικό, στον ίδιο της τον εαυτό ότι έχει ανάγκες και επιθυμίες προσωπικές. Οι γυναίκες διαρκώς λένε, με όποιον τρόπο μπορούν, ότι δεν πάει άλλο. Και αυτόν ακριβώς τον αέρα ανεξαρτησίας και αυτοεκτίμησης οι άντρες τον σέβονται, ακόμη κι αν στρέφεται εναντίον τους. Σέβονται τη γυναίκα που ορθώνει το ανάστημά της και δεν αφήνει τον άντρα να της πάρει τον αέρα. Εντέλει, η γυναίκα που πατάει πόδι κερδίζει τον σεβασμό των άλλων γυναικών και τον σεβασμό του άντρα της.

Οι γυναίκες όλο και περισσότερο αρνούνται να είναι μηχανές που ανατρέφουν παιδιά και ξεπροβοδίζουν άντρες που πάνε στη δουλειά. Απαι-

τούν περισσότερα από τις σχέσεις με τους άντρες τους. Αν ο άντρας δεν μπορεί να αλλάξει, τότε διαλύουν τον γάμο αντί να συνεχίσουν να ζουν με έναν ξένο. Το διαζύγιο σήμερα είναι παραδεκτό επειδή οι γυναίκες το έχουν κάνει παραδεκτό. Είναι ξεκάθαρο ότι αυτό δεν αφορά τον κάθε άντρα προσωπικά. Υπάρχουν πολλά διαζύγια που το αποδεικνύουν αυτό. Όταν μια γυναίκα παίρνει διαζύγιο, παρόλο που μοιάζει να μάχεται έναν άντρα προσωπικά, στην ουσία μάχεται ενάντια σ' εκείνο το είδος ζωής που άνδρες και γυναίκες είναι αναγκασμένοι να ζουν μαζί.

Οι γυναίκες παλεύουν ενάντια στον ρόλο που παίζουν οι άντρες στο σπίτι. Αυτό δεν έχει καμιά σχέση με το πόσο ο σύζυγος βοηθάει στο σπίτι ή πόσο καλός είναι με τα παιδιά. Ανεξάρτητα απ' το πόσο ο άντρας προσπαθεί να καταλάβει τα προβλήματα της γυναίκας του, ανεξάρτητα απ' το πόσο καλά τα πάνε οι δυο τους, οι γυναίκες μάχονται ενάντια στον τρόπο που είναι αναγκασμένες να ζουν και επιθυμούν να χτίσουν μια διαφορετική ζωή.

Η εργαζόμενη γυναίκα

Ένας τρόπος που οι γυναίκες δείχνουν την άρνηση του ρόλου τους στην κοινωνία είναι το να βγαίνουν έξω για δουλειά. Πολλές γυναίκες που στο παρελθόν δεν είχαν ποτέ δουλέψει, σήμερα εργάζονται. Βγαίνοντας έξω για δουλειά, οι γυναίκες έχουν αλλάξει τις σχέσεις με τους άντρες τους και τα παιδιά τους. Ταυτόχρονα έχουν δημιουργήσει στους εαυτούς τους νέα προβλήματα και έχουν βρει νέους τρόπους να τα αντιμετωπίζουν.

Οι γυναίκες έχουν διευρύνει τις εμπειρίες τους τόσο ώστε να μαθαίνουν τι σκέφτονται και τι κάνουν μεγαλύτερα πλήθη ανθρώπων. Ολοένα και λιγότερες γυναίκες σήμερα είναι μόνο νοικοκυρές. Οι περισσότερες

κάποια στιγμή βγαίνουν έξω για δουλειά. Μερικές βγαίνουν να δουλέψουν μόνο για λίγους μήνες τον χρόνο. Άλλες εργάζονται σε σταθερή βάση. Σε κάθε περίπτωση, οι γυναίκες έχουν αποκτήσει παράθυρο στον κόσμο, αυτό που πάντα τους έλειπε στο παρελθόν.

Μερικές γυναίκες με τις οποίες έχω δουλέψει μαζί λένε ότι εργάζονται γιατί δεν μπορούν να τα βγάλουν πέρα μόνο με τον μισθό του άντρα. Αυτό ισχύει ειδικά για οικογένειες στις οποίες ο άντρας είναι ανειδίκευτος και ο μισθός του χαμηλός. Όμως αυτό ισχύει ολοένα και περισσότερο για τον καθένα. Εκτός από το υψηλό κόστος ζωής, υπάρχει κι άλλος ένας λόγος που εξηγεί γιατί σήμερα είναι δύσκολο να τα βγάζεις πέρα μ' έναν μισθό: οι γυναίκες έχουν πολύ μεγαλύτερες απαιτήσεις απ' ό,τι στο παρελθόν. Δεν θέλουν να ξαναζήσουν την άσχημη εμπειρία να μην έχεις δεκάρα τσακιστή, εμπειρία που έζησαν κατά την περίοδο της Κρίσης. Δεν θέλουν άλλο να πλένουν τα ρούχα στο χέρι, όταν με λίγα έξτρα λεφτά μπορούν να έχουν τον πιο σύγχρονο εξοπλισμό στα σπίτια τους. Τα πάντα σήμερα είναι μοντέρνα και οι γυναίκες θέλουν τις πιο μοντέρνες συσκευές για να κάνουν τις δουλειές. Και το μόνο πράγμα που μπορείς να κάνεις μ' έναν μισθό είναι ως να υπάρχουν.

Τα περισσότερα βάρη που συνεπάγεται η ζωή μ' έναν χαμηλό μισθό τα κουβαλάει η γυναίκα. Πρέπει να περπατά μεγάλες αποστάσεις για να ψωνίσει. Αν χρειάζονται στερήσεις, είναι συνήθως η πρώτη που θα περικόψει τις προσωπικές της ανάγκες.

Μία από τις μεγαλύτερες ανάγκες που έχει μια γυναίκα είναι η οικονομική ανεξαρτησία. Οι γυναίκες δεν θέλουν να ρωτάνε τους άντρες για το πού θα ξοδέψουν τα λεφτά. Θέλουν να έχουν δικά τους λεφτά. Το να μπορείς να διαθέσεις λεφτά για καινούριες κουρτίνες, παρόλο που οι παλιές είναι ακόμη σε καλή κατάσταση αλλά έχεις βαρεθεί να τις βλέπεις, είναι πολυτέλεια που πολλές γυναίκες δεν μπορούν να έχουν, όμως όλες την θέλουν. Τα λεφτά που σου δίνει ο άντρας σου, παρόλο που δουλεύεις το ίδιο σκληρά με αυτόν, δεν είναι ποτέ στην πραγματικότητα δικά σου λεφτά ακόμη κι αν τα διαχειρίζεσαι για λογαριασμό της οικογένειας. Οι

ανάγκες των γυναικών δεν μπορούν κατά κανένα τρόπο να καλυφθούν από τα λεφτά που φέρνει ο άντρας στο σπίτι.

Η γυναίκα που πηγαίνει να δουλέψει στο εργοστάσιο νιώθει ότι αποκτά λόγο όχι μόνο σ' ό,τι αφορά τα έξοδα αλλά και στις αποφάσεις που παίρνονται στο σπίτι. Όταν στηρίζεις οικονομικά την οικογένεια δεν συναποφασίζεις μόνο για το πώς πρέπει να ξοδευτεί το οικογενειακό κομμάδι. Αλλά αποκτάς μερίδιο σε αποφάσεις που αφορούν και άλλα ευρύτερα οικογενειακά ζητήματα για τα οποία στο παρελθόν αποφάσιζε πάντα ο άντρας. Ένας άντρας έμεινε τόσο έκπληκτος από τα δικαιώματα που απέκτησε η γυναίκα του όταν αυτή άρχισε να δουλεύει, που έφτασε να της πει να γυρίσει στο σπίτι. Τα πήγαιναν πολύ καλύτερα τότε, είπε.

Δεν μιλάμε για ανεξαρτησία που αφορά μόνο τη λήψη αποφάσεων. Όταν η γυναίκα εργάζεται, καταλαβαίνει ότι δεν είναι αναγκασμένη ν' ανέχεται πλέον και πολλά-πολλά απ' τον άντρα της. Αν αυτός το ρίξει στο πιοτό ή στον ποδόγυρο, τότε θα τον εγκαταλείψει πιο γρήγορα απ' ότι παλιά. Ξέρει πλέον ότι όποτε χρειαστεί, μπορεί να στηριχτεί και στις δικές της δυνάμεις.

Ένας παράγοντας που οδηγεί τις γυναίκες να πιάσουν δουλειά είναι η βαρεμάρα και η μοναξιά που αναγκάζονται να βιώνουν στο σπίτι. Οι γυναίκες θέλουν να είναι μαζί με άλλους ανθρώπους. Σε σύγκριση με τον άντρα της, η γυναίκα ζει απομονωμένη στο σπίτι. Η μοναδική της παρέα είναι το ράδιο και το τηλέφωνο. Στο εργοστάσιο δουλεύεις τουλάχιστον μαζί με άλλους ανθρώπους και ξεφεύγεις απ' την μονότονη ζωή του σπιτιού.

Όταν μια γυναίκα βγαίνει έξω να δουλέψει, αυτό για το οποίο νιώθει περισσότερο τύψεις είναι το ότι αφήνει τα παιδιά της. Είναι αλήθεια ότι θέλεις να ξεφύγεις απ' αυτά για λίγο, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι σου αρέσει να τ' αφήνεις και με τον οποιονδήποτε. Συνήθως δεν μαθαίνεις και πολλά για το πώς περνάνε. Αν είναι κάπως μεγάλα σε ηλικία, δεν ξέρεις με ποιους γυρίζουν και πώς περνάνε τον χρόνο τους. Αν το παιδί είναι σε παιδικό σταθμό, μπορείς να ρωτάς τη δασκάλα πώς τα πάει.

Συνήθως σου απαντάει «Μια χαρά». Κι αυτό είναι όλο. Δεν ξέρεις ποτέ σ' αλήθεια πώς φέρονται στα παιδιά και τι είδους φροντίδα έχουν. Ελπίζεις μόνο ότι το παιδί κάνει αυτά που πρέπει, αλλά όταν δουλεύεις ποτέ δεν είσαι σίγουρη.

Όταν δουλεύεις υπάρχει επιπλέον το πρόβλημα πού ν' αφήσεις το παιδί. Πολλές χωρισμένες γυναίκες με μικρά παιδιά αναγκάζονται να τ' αφήσουν έξω σε παιδικούς σταθμούς. Χάνουν επαφή με τα παιδιά τους, καθώς αυτά μεγαλώνουν μακριά τους. Δεν έχουν και πολύ λόγο στην ανατροφή τους. Άλλες γυναίκες προτιμούν να βασίζονται στους γείτονες που τους ξέρουν καλύτερα παρά σ' έναν παιδικό σταθμό που δεν ξέρουν σχεδόν καθόλου. Ο λόγος που πολλές γυναίκες δεν πηγαίνουν να δουλέψουν είναι γιατί δεν έχουν κανέναν αξιο εμπιστοσύνης να φροντίζει τα παιδιά τους.

Οπουδήποτε επιλέξει εκείνη

Οι γυναίκες θέλουν ν' αποφασίζουν οι ίδιες για το αν θα δουλέψουν ή όχι. Όταν ο άντρας λέει στη γυναίκα του να πάει να δουλέψει, αυτή συνήθως δεν το κάνει. Ο λόγος είναι ότι ξέρει πως αν το κάνει επειδή το λέει ο άντρας της, τότε αυτός συνηθίζει στην ιδέα και πολλές φορές σταματάει να δουλεύει τακτικά. Θεωρεί ότι αυτή πλέον οφείλει να τον στηρίξει. Μια γνωστή αναγκάστηκε να σταματήσει να δουλεύει, επειδή ο άντρας της θεώρησε καλό να σπαταλάει τα λεφτά της στα χαρτιά. Από την άλλη, αν ο σύζυγος λέει στη γυναίκα του να μην δουλέψει, αυτό δεν σημαίνει ότι αυτή θα μείνει στο σπίτι. Όταν μια γυναίκα βγαίνει έξω για δουλειά δεν παίρνει πάντα την έγκριση του άντρα της. Πολλοί άντρες δυσανασχετούν που οι γυναίκες τους δουλεύουν. Φέρνουν σαν δικαιολογία το ότι τα παιδιά πρέπει να είναι κοντά στη μάνα τους. Οι ίδιοι πάλι λένε ότι δεν μπορούν να βοηθήσουν τις γυναίκες τους με τα παιδιά, το σπίτι, τα ψώνια. Άλλοι θα κάνουν την κατάσταση στο σπίτι τόσο αφόρητη, ρίχνο-

ντας όλα τα βάρη στις πλάτες των γυναικών, ώστε τελικά ν' αναγκαστούν να παρατήσουν τη δουλειά.

Οι γυναίκες έχουν να δώσουν αγώνα ενάντια σ' εκείνους τους άντρες που πιστεύουν ότι η θέση μιας γυναίκας είναι στο σπίτι. Πρόκειται για άντρες που δεν θέλουν καμιά απολύτως ανεξαρτησία για τις γυναίκες τους, που θέλουν να είναι οι μόνοι που φέρνουν λεφτά και άρα να είναι οι μόνοι που έχουν λόγο μέσα στο σπίτι. Καταλαβαίνουν ότι όταν μια γυναίκα βγαίνει έξω να δουλέψει αποκτά δική της ανεξάρτητη ύπαρξη. Οι γυναίκες όμως έχουν αποδείξει σ' αυτούς τους άντρες ότι η θέση μιας γυναίκας είναι οπουδήποτε εκείνη επιλέξει να είναι.

Οι γυναίκες που θέλουν να συνεχίσουν να δουλεύουν δεν λένε στους άντρες τους, που έχουν διαφορετική γνώμη γι' αυτό, πόσο δύσκολη είναι η δουλειά. Τα κρατάνε όλα μέσα τους. Μια γυναίκα απ' το τμήμα που δουλεύουμε πρέπει να δίνει καθημερινά μάχη για να συνεχίσει να δουλεύει. Έχει πλέον μια κόρη δεκατεσσάρων χρόνων και λέει ότι δεν υπάρχει τίποτα να την κρατάει σπίτι. Ωστόσο ο άντρας της, ένας επαγγελματίας με καλές αποδοχές, της λέει διαρκώς να τα παρατήσει. Όταν εκείνη γυρνάει απ' τη δουλειά δεν του δείχνει ποτέ πόσο κουρασμένη είναι και δεν του ζητάει ποτέ βοήθεια γιατί διαφορετικά θα την αναγκάσει να τα παρατήσει.

Υπάρχει μεγάλη διαφορά στη μεταχείριση των γυναικών που αναγκάζονται να δουλέψουν και των γυναικών που επιλέγουν να δουλέψουν. Αν μια γυναίκα δουλεύει επειδή το θέλει, τότε δεν χρειάζεται να σκίζεται για να βγάλει πολλά λεφτά και, όπως λέει μια γειτόνισσά μου, μπορεί να πει και στο αφεντικό να πάει στο διάολο κι αυτός και η δουλίτσα του. Αν αρχίσει να κουράζεται με τη δουλειά, ξέρει ότι μπορεί ανά πάσα στιγμή να τα παρατήσει, αλλά ακόμη κι αν δε το κάνει, το γεγονός και μόνο ότι μπορεί της δίνει μια ελευθερία κινήσεων στην δουλειά.

Οι γυναίκες που είναι αναγκασμένες να δουλεύουν, όπως οι ανύπαντρες που δουλεύουν για να ζήσουν τις ίδιες και συχνά και τους γονείς

τους ή οι χωρισμένες που δουλεύουν για να ζήσουν τα παιδιά τους, πρέπει να είναι εκεί, καθηλωμένες στη δουλειά άσχετα από το πώς νιώθουν ή τι θέλουν. Αυτές οι γυναίκες όταν κουράζονται απ' τη δουλειά συνεχίζουν απλά να δουλεύουν. Δεν έχουν άλλη επιλογή. Συνήθως τ' αφεντικά εκμεταλλεύονται πλήρως αυτές τις γυναίκες και ξέρουν ότι σ' αυτές μπορούν να βασίζονται για τις Κυριακές και τις υπερωρίες. Από την άλλη, όταν έχεις να πληρώνεις μόνη σου δέκα με δεκαπέντε δολάρια την εβδομάδα για τον παιδικό σταθμό, τότε κάθε δεκάρα μετράει.

Η δουλειά στο εργοστάσιο μπορεί ενίοτε να μην είναι κοπιαστική. Είναι όμως μονότονη και βαρετή, όπως κάθε δουλειά στο εργοστάσιο. Σε συγκεκριμένες βιομηχανίες βέβαια μπορεί να είναι και εξαντλητική. Εκεί, αισθάνεσαι ότι δουλεύει και το τελευταίο εκατοστό του σώματός σου. Το σημαντικό όμως σ' αυτές τις δουλειές, ανεξάρτητα από τη φύση τους, είναι οι άνθρωποι που δουλεύεις μαζί τους. Αν η δουλειά δεν είναι κοπιαστική αλλά μονότονη, τότε οι άλλες γυναίκες θα κάνουν τη μέρα να περάσει γρήγορα. Αν η δουλειά είναι εξαντλητική, τότε το μόνο που σε κρατάει όρθια είναι ότι και οι υπόλοιπες γυναίκες κάνουν το ίδιο πράγμα με σένα και νιώθουν ακριβώς τα ίδια με σένα. Η ζωή σου στο εργοστάσιο γίνεται υποφερτή, ακόμη και σημαντική, όχι εξαιτίας της δουλειάς που κάνεις εκεί. Αλλά εξαιτίας των ανθρώπων που δουλεύεις μαζί και νοιάζεσαι.

Πάντα κάτι θα συμβεί κατά τη διάρκεια της βάρδιας. Πότε κάποια θα σκαρώσει καμιά φάρσα, πότε θα στήσεις καβγά με τον επιστάτη ή την επιστάτρια. Πάντα τρέχει μια συζήτηση γύρω από κάποιο θέμα και τα πάντα συζητιούνται. Οι ερωτικές σχέσεις και τυχόν προβλήματα, το νοικοκυριό και πώς να κάνεις κουμάντο στα παιδιά, καινούριες φιγούρες και νέα στυλ χορού, οι τιμές και τα νοίκια, τρόποι αδυνατίσματος. Πάντα θα βρεθεί κάποια για ό,τι κι αν θες να κουβεντιάσεις. Τα κορίτσια μοιράζονται έτσι μεταξύ τους και τα ενδιαφέροντά τους και τα συναισθήματά τους.

Αντίθετα απ' την επιχείρηση, τα κορίτσια νοιάζονται η μια για την άλλη. Αν κάποια απολυθεί, οι υπόλοιπες τη σκέφτονται και συνήθως κάποια

παίρνει τηλέφωνο για να μάθει πώς τα πάει. Αν κάποιο κορίτσι περνάει ζόρια τότε ο στενότερος κύκλος της μαζεύει λεφτά για να της αγοράσει κάτι ή για να τη βοηθήσουν να καλύψει απρόοπτα έξοδα. Τα κορίτσια προσφέρουν απλόχερα τον χρόνο και τα χρήματά τους. Αν κάποια δεν αισθάνεται καλά, τότε οι υπόλοιπες δουλεύουν πιο γρήγορα για να καλύψουν και την δική της δουλειά ώστε να μην χάσει το μεροκάματο. Η επιχείρηση ποτέ δεν ανησυχεί για οποιαδήποτε εργάτρια. Ξέρει πως, βρέξει χιονίσει, η δουλειά θα βγαίνει κανονικά κάθε μέρα. Τα κορίτσια λοιπόν είναι τα μόνα που νοιάζονται και θα σου σταθούν όταν το χρειαστείς.

Εμείς από δω και πέρα

Υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ της γυναίκας και του άντρα, τη στιγμή που επιστρέφουν και οι δυο απ' τη δουλειά. Μόλις γυρίζει σπίτι η γυναίκα αρχίζει πάλι να δουλεύει. Η παντρεμένη, ειδικά αν έχει και παιδιά, δεν έχει διόλου την πολυτέλεια να κάτσει και να μην κάνει τίποτα. Είναι το τραπέζι που πρέπει να στρωθεί για το βραδινό, τα πιάτα που πρέπει να πλυθούν, τα παιδιά που πρέπει να κάνουν μπάνιο και να πέσουν στο κρεβάτι. Κάνει δύο δουλειές. Είναι ταυτόχρονα μισθωτή πλήρους απασχόλησης και part time μαμά – νοικοκυρά. Το σαββατοκύριακο για τον άντρα σημαίνει ξεκούραση και γι' αυτήν δουλειά στο σπίτι. Όλα όσα δεν έγιναν κατά τη διάρκεια της εβδομάδας πρέπει να γίνουν τότε.

Είναι σκληρό και κουραστικό να δουλεύεις και να έχεις οικογένεια. Δεν έχει σημασία πόσο ο άντρας σου σε βοηθάει ή πόσο καλός και ευγενικός είναι μαζί σου. Το κύριο βάρος του σπιτιού πέφτει στις πλάτες της γυναίκας. Το ότι βγαίνει έξω από το σπίτι και εργάζεται δεν σημαίνει ότι παύει να είναι νοικοκυρά.

Η γυναίκα που δουλεύει έχει να μοιράζεται πιο πολλά με τον άντρα

της απ' ό,τι όταν μένει στο σπίτι. Υπάρχουν πιο πολλά να κουβεντιάσεις απ' ό,τι στο παρελθόν. Εξακολουθεί να υπάρχει βέβαια μια απόσταση και παραμένει πιο εύκολο να συζητάς με άλλες γυναίκες παρά με τον άντρα σου. Όμως γενικά, τα πράγματα έχουν αλλάξει οριστικά για το ζευγάρι. Για πρώτη φορά η γυναίκα λέει στον άντρα της ότι δεν είσαι εσύ που στηρίζεις το σπίτι. Μαζί εμείς το στηρίζουμε. Κι από εδώ και πέρα τα πάντα θα έχουν σχέση με αυτό το εμείς.

Συνδικαλίστριες και Στελέχη

Το σωματείο παρέα με την επιχείρηση προσπαθούν να φανούν δίκαια τοποθετώντας γυναίκες σε πόστα εποπτείας. Πολλά συνδικαλιστικά στελέχη και εκπρόσωποι του σωματείου είναι συνήθως γυναίκες. Οι προϊστάμενες και οι επιστάτριες στρατολογούνται συνήθως από τη γραμμή παραγωγής του εργοστασίου. Αλλά μόλις οι κοπέλες απομακρύνονται από την αλυσίδα, ξεχνούν τις υπόλοιπες και γίνονται φερέφωνα του σωματείου και της εταιρείας. Οι προϊστάμενες τρώνε συνήθως μαζί, βγαίνουν έξω μαζί και θεωρούν ότι είναι ικανότερες από τις υπόλοιπες. Συμπεριφέρονται ακριβώς όπως οι άντρες επιστάτες. Με τη διαφορά ότι χρησιμοποιούν το γεγονός ότι είναι γυναίκες, για να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των υπόλοιπων κοριτσιών και με απώτερο σκοπό να επιβάλουν την πειθαρχία και να πετύχουν αύξηση της παραγωγής.

Μία από τις υπεύθυνες στο εργοστάσιο που δούλευα πήρε εντολή από τον προϊστάμενο να βγάλει διπλάσια παραγωγή. Έλεγε ότι δεν μπορούσε να το επιβάλει αυτό στις κοπέλες και κλαψούριζε σαν μωρό για μέρες. Δεν κατάλαβε ποτέ ότι ο μόνος τρόπος να σταματήσει τον προϊστάμενο να την πιέζει ήταν να ξεσηκώσει τις κοπέλες σε διαμαρτυρία. Το χειρίστηκε μόνη της και μετά από λίγες μέρες άρχισε να πιέζει τα κορίτσια να δουλεύουν πιο πολύ με τη δικαιολογία ότι κι αυτή δεχόταν αντίστοιχες πιέσεις από τα πάνω. Οι περισσότερες πιστεύουν πως όταν μια γυναίκα

γίνεται αφεντικό είναι χειρότερη από έναν άντρα. Οι γυναίκες που φέρονται σαν αφεντικά επιστρατεύουν το γεγονός ότι είναι γυναίκες για να κρατάνε σε σειρά τις υπόλοιπες. Και οι συνδικαλίστριες βέβαια κάνουν τα ίδια.

Οι άντρες στο εργοστάσιο κουβεντιάζουν διαρκώς ότι το σωματείο έχει πάρει διαζύγιο από τους εργάτες. Αν αυτό ισχύει μια φορά για το σωματείο των αντρών εργατών, ισχύει δυο φορές για το σωματείο των γυναικών. Πολλές εργάτριες θεωρούν ότι το μόνο που κάνει το σωματείο είναι να μαζεύει τις εισφορές και ν' αποτρέπει τις εντάσεις στη δουλειά για λογαριασμό της εταιρείας. Τα λεφτά για την εγγραφή στο σωματείο είναι εντελώς δυσανάλογα των μισθών που παίρνουν οι γυναίκες και το ίδιο υψηλές είναι και οι τακτικές εισφορές. Υπάρχουν φάμπρικες στις οποίες δεν υπάρχει ούτε μία που να ξέρει ποιοι είναι οι εκπρόσωποι του σωματείου και ελάχιστες είναι εκείνες που ενδιαφέρονται να μάθουν. Ωστόσο, οι κοπέλες θα υπερασπιστούν το σωματείο σε περίπτωση που δεχτεί επίθεση από την εταιρεία. Ξέρουν όμως και το άλλο, ότι αν κάτι είναι να γίνει, θα πρέπει να το κάνουν από μόνες τους.

Οι περισσότερες γυναίκες βλέπουν τη δουλειά σαν τη Σκύλλα με τη Χάρυβδη. Όταν αποτελεί διέξοδο από την κλεισούρα του σπιτιού, τότε η επιλογή να δουλεύεις αξίζει τον κόπο. Ορισμένες γυναίκες ανυπομονούν να έρθει η ώρα που θα έχουν βγάλει αρκετά λεφτά ώστε να επιστρέψουν μόνιμα στο σπίτι. Και, όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές, όταν έρχεται αυτή η ώρα εγκαταλείπουν το εργοστάσιο μόνο και μόνο για να ξαναγυρίσουν πίσω ευθύς αμέσως. Από τη στιγμή που έχεις δουλέψει έξω, έστω και για λίγο, είναι δύσκολο να επιστρέψεις στο σπίτι. Αυτό συνέβη σε πολλές γυναίκες που δούλευαν στις πολεμικές βιομηχανίες κατά τη διάρκεια του πολέμου. Πολλές απολύθηκαν με το τέλος του πολέμου, αλλά αρκετές συνέχισαν να δουλεύουν. Όσες έφυγαν και πολλές, πάρα πολλές γυναίκες που δεν έχουν δουλέψει ποτέ στο παρελθόν, γίνονται τώρα εργαζόμενες γυναίκες. Η θέση της γυναίκας βρίσκεται πλέον οπουδήποτε επιλέξει εκείνη να είναι.

Όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι στις γυναίκες αρέσει η δουλειά. Δεν τους αρέσει η δουλειά ούτε στο σπίτι ούτε στο εργοστάσιο. Αλλά οι περισσότερες νιώθουν ότι ακόμη και η δουλειά στο εργοστάσιο είναι προτιμότερη απ' το να 'ναι «νοικοκυρές». Η γειτόνισσά μου πήγε να δουλέψει για να βγάλει λεφτά για τις χριστουγεννιάτικες διακοπές και για να ξεσκάσει λίγο απ' το σπίτι. Όμως τα λεφτά για τις χριστουγεννιάτικες διακοπές ήταν φυσικά η δικαιολογία που βρήκε για τον άντρα της. Το τριών χρόνων αγοράκι της το προσέχουν οι νονοί του, κι έτσι ο άντρας της δεν παραπονιέται για την δουλειά της. Κάθε λίγο και λιγάκι ισχυρίζεται ότι θα τα παρατήσει αλλά τελικά δεν μπορεί να πείσει τον εαυτό της να το κάνει.

Κάθε γυναίκα ξέρει

Όλο και περισσότερες γυναίκες σήμερα δείχνουν μέσα από καθετί που κάνουν ότι τίποτε δεν μπορεί να είναι όπως παλιά. Δεν τρέφουν καμιά πίστη στη ζωή που τους προορίζουν. Τα πάντα, οι άντρες, τα παιδιά, η δουλειά, είναι σε σύγκρουση μαζί τους. Νιώθουν πως οτιδήποτε κάνουν, οποιεσδήποτε αποφάσεις πάρουν μπορεί να έχουν αποτέλεσμα. Γάμος, παιδιά, σπίτι, για τίποτα απ' όλα αυτά δεν είναι πλέον σίγουρες οι γυναίκες.

Νοικοκυρές που δεν έχουν δουλέψει ποτέ στο παρελθόν περιμένουν, μόλις μεγαλώσουν τα παιδιά, να βγούνε έξω για δουλειά. Γυναίκες που δουλεύουν συνέχεια ανυπομονούν για τη μέρα που θα σταματήσουν οριστικά. Γάμοι διάρκειας είκοσι χρόνων διαλύονται. Νεαρά παντρεμένα ζευγάρια αποφασίζουν να χωρίσουν μετά από έξι μήνες, προτού αποκτήσουν παιδιά που θα υποφέρουν. Νεαρές γυναίκες που τελειώνουν το λύκειο αντί να τρέξουν να παντρευτούν, πιάνουν δουλειά και ένα διαμέρισμα και ζούνε μόνες και ανεξάρτητες.

Δεν είναι ότι οι γυναίκες δεν θέλουν να είναι σύζυγοι και μητέρες.

Θέλουν και χρειάζονται άντρες για να ζουν μαζί τους όπως και παιδιά θέλουν να κάνουν. Αλλά καταλαβαίνουν πως αν δεν πρόκειται να έχουν μια ανθρώπινη σχέση, τότε καλύτερα να μην έχουν καθόλου σχέση. Οι γυναίκες περνάνε από τον γάμο στο διαζύγιο, από το νοικοκυριό στη δουλειά, όμως πουθενά δεν βρίσκουν αυτό που θέλουν για τους εαυτούς τους και τις οικογένειές τους.

Οι γυναίκες ανακαλύπτουν όλο και περισσότερο ότι δεν υπάρχει άλλη διέξοδος παρά μια ολοκληρωτική αλλαγή. Όμως ένα πράγμα είναι ξεκάθαρο. Δεν πάει άλλο. Κάθε γυναίκα το ξέρει αυτό.

Selma James

Το «A Woman's Place» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στις ΗΠΑ τον Φεβρουάριο του 1953 από την ομάδα Correspondence, μια ομάδα οργανωμένη γύρω από την έκδοση μιας εφημερίδας εργατών. Χρησιμοποιήθηκαν ψευδώνυμα (όπως Marie Brant και Ellen Santori) εξαιτίας των μέτρων πολιτικής καταπίεσης που επέβαλε το αμερικανικό κράτος στην περίοδο του μακαρθισμού.

...Η εργατική δύναμη είναι ένα παρά-
ξενο εμπόρευμα, γιατί δεν είναι πράγμα.
Η ικανότητα για εργασία ενυπάρχει μόνο
στον άνθρωπο ο οποίος καταναλώνει τη
ζωή του στη διαδικασία της παραγωγής.
Αυτός ο άνθρωπος πρέπει να μείνει εννέα
μήνες στη μήτρα, πρέπει να τραφεί, να
ντυθεί και να εκπαιδευτεί όταν δουλεύει
πρέπει κάποιος να στρώσει το κρεβάτι του,
να σκουπίσει το πάτωμά του, να φτιάξει το
κολατσιό του, να καλμάρει και όχι να ικα-
νοποιήσει τη σεξουαλικότητά του, να ετοι-
μάσει το φαγητό που θα τον περιμένει
μετά τη δουλειά, ακόμα κι αν είναι εκτός το
πρωί μετά τη βραδινή βάρδια. Αν περι-
γράψουμε τη βασική παραγωγή και ανα-
παραγωγή αυτού του συγκεκριμένου
ανθρώπου, περιγράφουμε τη γυναικεία
εργασία...

